

Csáky Imre

**A Ludovika Akadémia
kőbe vésett
vármegyecímerei**

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Csáky Imre

A Ludovika Akadémia kőbe vésett vármegyecímerei

Csáky Imre

**A Ludovika Akadémia
kőbe vésett
vármegyecímerei**

Szakmai lektor:
Négyesi Lajos

A kötetben szereplő, külön forrásmegjelöléssel nem rendelkező fényképeket Szilágyi Dénes készítette.

Kiadja a Nemzeti Közszerológati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu

Felelős szerkesztő: Inzsöl Kata
Olvasószerkesztő: Biró Csilla
Korrekktor: György László
A kötetet tervezte: Kilián Zsolt
Tördelőszerkesztő: Kőrösi László

Nyomdai kivitelezés: Gelbert ECO Print Kft.
Felelős vezető: Gellér Róbert

DOI: <https://doi.org/10.36250/00926.00>

ISBN 978-963-531-516-1 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-517-8 (ePDF)

© A szerző, 2022
© A kiadó, 2022
Minden jog védve.

Tartalom

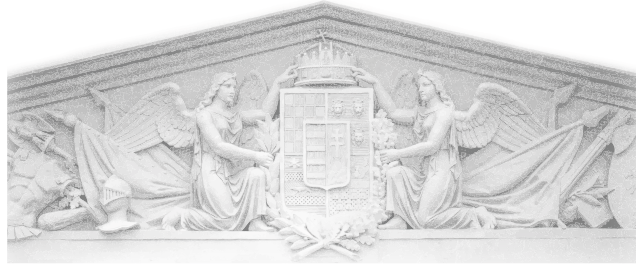
<i>Köszönetnyilvánítás</i>	7
<i>Bevezetés</i>	9
A Ludoviceum megalapítása. A Magyar Királyság államcímere a Ludovika főhomlokzatán	11
Vármegyecímerek a Ludovika Főépület belső udvarán	31

Vármegyék címerai

Abaúj-Torna vármegye címere	41	Máramaros vármegye címere	109
Alsó-Fehér vármegye címere	43	Maros-Torda vármegye címere	111
Arad vármegye címere	45	Moson vármegye címere	113
Árva vármegye címere	47	Nagy-Küküllő vármegye címere	115
Bács-Bodrog vármegye címere	49	Nógrád vármegye címere	117
Baranya vármegye címere	51	Nyitra vármegye címere	119
Bars vármegye címere	53	Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye címere	121
Békés vármegye címere	55	Pozsony vármegye címere	123
Bereg vármegye címere	57	Sáros vármegye címere	125
Beszterce-Naszód vármegye címere	59	Somogy vármegye címere	127
Bihar vármegye címere	61	Sopron vármegye címere	129
Borsod vármegye címere	63	Szabolcs vármegye címere	131
Brassó vármegye címere	65	Szatmár vármegye címere	133
Csanád vármegye címere	67	Szeben vármegye címere	135
Csík vármegye címere	69	Szepes vármegye címere	137
Csongrád vármegye címere	73	Szilágycímere	139
Esztergom vármegye címere	75	Szolnok-Doboka vármegye címere	141
Fejér vármegye címere	77	Temes vármegye címere	143
Fogarasz címere	79	Tolna vármegye címere	145
Gömör és Kis-Hont vármegye címere	81	Torda-Aranyos vármegye címere	147
Győr vármegye címere	83	Torontál vármegye címere	149
Hajdú vármegye címere	85	Trencsén vármegye címere	151
Háromszék vármegye címere	89	Turóc vármegye címere	153
Heves vármegye címere	91	Udvarhely vármegye címere	155
Hont vármegye címere	93	Ugocsa vármegye címere	157
Hunyad vármegye címere	95	Ung vármegye címere	159
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye címere	97	Vas vármegye címere	161
Kis-Küküllő vármegye címere	99	Veszprém vármegye címere	165
Kolozsvármegye címere	101	Zala vármegye címere	167
Komárom vármegye címere	103	Zemplén vármegye címere	169
Krassó-Szörény vármegye címere	105	Zólyom vármegye címere	171
Liptó vármegye címere	107		
<i>Felhasznált irodalom</i>			173

Nihil sine Deo

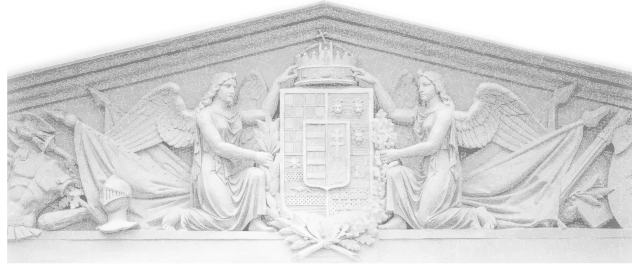
Anyám, Apám és katonaelődeim örök emlékezetére

Köszönetnyilvánítás

Ezúton fejezem ki köszönetemet e címeralbum megjelentetéséért, a tudományos kutatás elősegítéséért, eredményeinek szakmai ellenőrzéséért, az archív fotók felhasználásának szíves engedélyezéséért, a könyv művészi igényű megtervezéséért és minőségi szöveg-gondozásáért - Koltay András úrnak, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem korábbi rektorának, Deli Gergely úrnak, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem rektorának, Padányi József mk. vezérőrnagy úr egyetemi tanárnak, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Katonai Műszaki Doktori Iskola vezetőjének, Szalay Tihamér úrnak a Ludovika Akadémia főépülete felújításának építész tervezőjének, Melega Miklós igazgató úr főlevéltárosnak, a Magyar

Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára igazgatójának, Dunavölgyi Péter úrnak, Olcsvay Géza iparművész, magyar királyi térképész szertári százados (Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia) jogutódjának, Rózsa Dávid úrnak, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának, Kecskeméti Gergely Ferenc úrnak, az Országos Széchényi Könyvtár Információ- és Tartalomszolgáltatási Főosztály főosztályvezetőjének, Bubonyicz Andrea úrhölgynek, az Országos Széchényi Könyvtár Olvasószolgálati és Tájékoztatási Osztály osztályvezetőjének, Négyesi Lajos ezredes úrnak a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar egyetemi docensének, valamint a könyv kiadójának.

Bevezetés

„Szép és ékes dolog, régi nemzetségnek rendét számlálni sok száz esztendeig, [...] úgyis osztán nem másra használ eleink tündöklősége nekünk, hanem hogy égő szövétneknél, fényes fáklyánál futjuk a mi életünk pályáját, nem lehetünk setétben, sem mi, sem az mi cselekedetink. Ha jól viseljük magunkat, azoknak fényességénél mindjárt minden ember meglát: ha rosszszul, úgysem kerülhetjük ujjal való ránk mutatást. Azki azért rossz és henyélő, s elfajzott régi jó eleitől, jobb volna neki, nem volna nevezetes az ő eleinek neve, mert annak világossága miatt el nem bujhatik...”¹

A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia főépületének szabálytalan tízszög alaprajzú belső udvarában – jobbról és balról szimmetrikusan elhelyezett nyolcszög alakú homlokzatok magasföldszinti ablakpárkányai alatt – balról jobbra haladva, alfabetikus

sorrendet tartva – láthatók a Magyar Királyság 1886. évi XXI. törvénycikkben meghatározott 63 vármegyéjének címerei. Az impozáns címeregyüttes szám szerinti összhangjára is figyelemmel voltak a tervezők, hiszen a 64. pajzsmezőbe a következő szöveget vésették:

„E CIMERSOROZAT A MAGYAR VÁRMEGYÉK ÁLDOZATKÉSZSÉGÉNEK EMLÉKÉT HIRDETI[...] NEMES HAGYOMÁNYAINK LEHIVEBB ÓRE, EZERÉVES TÖRTÉNELMÜNK LEGŐSIBB SZERVEZETE: A MAGYAR VÁRMEGYE 350.000 FORINTOT ADOTT ÖSSZE A MAGYAR TISZTKÉPZÉS ELSŐ OTTHONÁNAK FELÉPÍTÉSÉRE [...] ÁLDOZATKÉSZ ŐSÖK MÉLTÓ UNOKÁI AJÁNLOTTÁK FEL A HAGYOMÁNYTISZTELETBEN REJLŐ NEMZETFENNTARTÓ ERŐK HATÓSUGARÁBAN VÁRMEGYÉJÜK CIMERÉT E TÖRTÉNELMI ELHATÁROZÁS MEGŐRÖKÍTÉSÉRE.”

- A Ludovika Akadémia belső udvarán elhelyezett 64. címerpajzsba vésett teljes szöveg.
Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Campus, Főépület.

Az egykori Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia – ma Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Ludovika Campus főépületének belső udvarán elhelyezett 63 vármegyecímer és a 64. pajzsban fent idézett szöveg ma is időszerű. Az ott olvasható áldozatkészség, az immár 1100 éves magyar történelmünk, a hagyománytiszteltetés – együttesen nemzetfenntartó erővé magasztosul. A vármegyecímerek, történelmünk mozaikjai egyúttal

nemzettudatunk vizuális tartalommal bíró részét képezik. A 63 vármegyecímer eredeti pompájában történő visszaállítása teljessé tette a történelmi főépület 20. század első felében kialakított udvarbelsőjét.

E műközreadásának egyik célja, hogy I. (Szent) István király uralkodói életművének lényeges elemére, a vármegyék megalapítására – és azok az együvé tartozás, ugyanakkor megkülönböztetés és felismerés hármas

¹ Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való elmélkedések. In Zrínyi Miklós: *Tábori kis tracta; Mátyás király életéről való elmélkedések; Ne bántsad a magyart! Az török áfium ellen való orvosság*. Budapest, Szépirodalmi, 1983. 29–30.

célját együttesen alkalmazó jelképeire, a vármegyecímerekre – irányítsa a figyelmet. A 19. századi Magyar Királyság 71 vármegyéjéből 63 magyarországi vármegye adakozott a magyar nemzeti tisztképzés fellegvárának felépítésére. Mi sem volt nemesebb elgondolás, mint hogy e vármegyék megnevezésének pusztá felsorolásán kívül azok címereit helyezték el az épületegyüttes belső udvarán, ezzel is demonstrálva ezredéves történelmünket.

A gondolat továbbviteleként a műben elemezzük az impozáns épületegyüttes főhomlokzatát díszítő magyar államcímert – amely még 1874 előtti – és címerképeit, a fő hangsúlyt azonban a vésett címerek összhangjának bemutatásával a 63 vármegye jelképeire fektettük.

Részletesen ismertetjük az 1941-ben elkészített és kihelyezett, valamint a 2012-2014 között felújított új címerekkel kiegészített teljes címersorozat történetiségét, feltárva a címersorozat tervezőjének személyét, kivitelezőjét és kihelyezésük megvalósításának részleteit.

A kötet tartalmának középpontja a Ludovika Akadémia udvarán művészien helyreállított 63 vármegyecímer. A 63, egységesen hegyes talpú pajzsba helyezett eltérő pajzsforma ismertetésekor – tekintettel a művészi kőfaragásokra –, a heraldikai címerleírások elkészítésekor színeket és fémeket nem jelöltünk.² A vármegyecímerek művészi fotóit pontos címerleírásokkal³ tettük teljessé. A Ludovika Akadémia vármegyecímereiben kizárólag a címerek mint jelképek leglényegesebb alapelemeit, az egyes vármegyék címerpajzsait – és azok alkotórészeit, azaz heroldalakjait és címerképeit (*azon elemek, amelyeket a címerpajzs tartalmaz*) – vésték a kőpajzsokba. Így a címersorozat egységes, hegyes talpú pajzsokban ábrázolja a vármegyecímerek eltérő címerpajzsait, felette az adott vármegyék megnevezésével. Ezért az egyes vármegyecímerek címerleírásait kiegészítettük a címerek többi, lényeges alkotórészeinek – a címerpajzsra helyezett sisak, a sisakkorona, a sisakdísz és a sisaktakaró – leírásával is, amelyeket szögletes zárójelben tettünk közzé.

Az egyes vármegyecímereket az adott vármegye elhelyezkedését jelző történelmi Magyarország-térképek illusztrálják, míg a törzsszöveget az egyes vármegyékre

jellemző korabeli földrajzi leírások színesítik. Ugyanakkor a Magyar Királyság egységes közigazgatási rendszerének a trianoni békediktátummal történő megszüntetésének időpontját (1920) követően az egyes vármegyék területi hovatartozását – az időközbeni változások figyelembevételével – nyomon követtük és jelenkorunkig kiterjesztettük.

A vármegyecímerek feldolgozásánál öt hiteles forráscsoportra támaszkodtunk: elsődlegesen a király által aláírt és nagy titkos vagy titkos függőpecséttel hitelesített (még fellelhető) eredeti címeresleveleket vizsgáltuk meg főként a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára és Megyei Levéltárai oklevélgyűjteményeiből, továbbá a „kegyelmes királyi engedménnyel egyező” Királyi könyvekben és a Magyar Királyi Udvari Kancellária irataiban fellelhető hiteles oklevélmásolatokra koncentráltunk. Kutatásaink során az eredeti forrásokra támaszkodó tudományos műveket is áttekintettük. A kötetet lábjegyzet-apparátussal, hivatkozásokkal és magyarázatokkal egészítettük ki, valamint azt a szakirodalmi forrásmunkák felsorolásával zártuk.

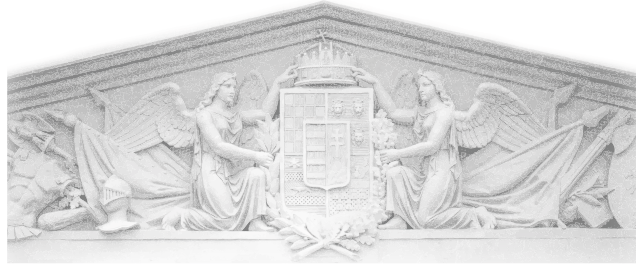
Áldozatkész ősök adakoztak a Ludovika felépítésére, az ősök unokái ajánlották fel a címersorozatot, és az ősök szépunokái fejezték be és tették teljessé – a történetiség szellemében – e címeregyüttest. *Historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis – A történelem az idők tanúja, az igazság világossága, az emlékezet élete, az élet tanítómestere, a múlt idők hírnöke.* E latin jelmondat – és történelmünk mozaikképeinek bemutatása – neveljen hagyományörzésre, őrizze meg, ápolja és adja tovább a Nemzeti Közszerződés Egyetem 21. századi hitvallását, amelyet a tisztjelöltek történelmi egyenruhájára, a tisztavatás hagyományainak felelevenítése, hazafias oktatás-nevelésük mellett az épületegyüttesből sugárzó *A hazáért mindhalálig!* jelmondat töretlen szellemisége csak fokoz.

Anno Domini 2020. Szent György havában.

A szerző

² A heraldikában a címerek borítására (a felület fedésére) heraldikai mázakat – színeket (vörös, kék, zöld, fekete, bíbor) – és fémeket (arany, ezüst), valamint bundabőröket (nemes szőrme: hermelin, evetbőr, azaz a szürke mókus kékeszürke bundáját) használták.

³ A heraldikában alapszabály, hogy az alkalmazott címerleírásoknál a jobb és bal oldal felcserélődik. Azaz, ami a címerpajzsot szemlélőnek balra látható (ha szemből tanulmányozza a címet) – az a heraldikában jobb oldalnak minősül, ami pedig a szemlélőnek jobbra látszik – az a heraldikában bal oldalnak tekintendő. A szabály a lovagkorra s az „élő heraldika korára” (középkor) vezethető vissza, mert a címerpajzs mögé kell képzelni a lovagot, aki a címerpajzsot tartja s annak leírását a lovag szemszögéből kell – a heraldika szabályainak megfelelően – elvégezni. Az államcímerrrel foglalkozó fejezetben még alkalmaztuk a szövegben a (heraldikai) jobbról – (heraldikai) balról terminust, azonban a vármegyecímerek leírásánál már elhagytuk azt.

A Ludoviceum megalapítása A Magyar Királyság államcímere a Ludovika főhomlokzatán

I. (Habsburg-Lotaringiai) Ferenc magyar király (1792–1835) 1808-ban adta beleegyezését a – már korábban, az 1790–1791. évi pozsonyi országgyűlésen felmerült – magyar nemzeti tisztképzés bevezetéséhez, amelyet az 1808. évi VII. törvénycikkben törvénybe is foglaltak. A vonatkozó törvényeket és az adományozók névjegyzékeit – fontosságukra és áttekinthetőségükre

figyelemmel – teljes terjedelmükben közöljük (az 1812. évi II. törvénycikk névjegyzékét alfabetikus rendben közölve). A betűrendes névjegyzékekben a neveket egyértelmű tipográfiai jellel – ♦ – választottuk szét. (A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Campus Főépületének első emeletén 14 nagyméretű üvegtáblán jelenítették meg az alapítással és az alapítókkal kapcsolatos törvényeket.)

„1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról

Midőn a karok és rendek az ország védelmi ügyét tárgyalják vala, tanácskozásaitak nem csupán a jelen időre, hanem a jövőnk korra is kiterjesztették; s hogy fiaik és utódaik nem csak erővel, hanem annál hathatósan tudománnyal is tudjanak hazáért, ősi alkotmányért és a felséges uralkodó házáért harcolni: Ő szent felsége iránti hódolatuk és honszerelmök érzelmeitől indítva, önkéntes ajánlataikból jelentékeny alapot gyűjtöttek össze, melyből az országban nemzeti katonai akadémiát állítani és a hadi tudományokat fejleszteni lehessen. Törekvésöket a felséges császárné és királyné kiváló bőkezűségével segítette elő; Ő szent felsége, legkegyelmesebb királyunk pedig a karok és rendek óhaját kegyes helyesléssel jóváhagyta, s nehogy ez annyira hasznos intézmény létesülése halasztást szenvedjen, a katonai akadémia elhelyezésére Vácson az egykori Terézia-épületet ajándékozta; miért is a karok és rendek Ő felségök trónja körül seregelve, hálás és hódolatos lelkek érzelmeinek kifejezése mellett kérték, hogy az akadémia a felséges asszonynak a magyar nemzet iránt tanúsított szeretetének emlékét megörökítendő, Ludovikának neveztessék. A karok és rendek ez olyan hasznos és szükséges intézmény létesítéséhez nyomban hozzá fogván, Ő szent felsége kegyes jóváhagyásával határozták:

1. § A Vácson a hajdani Terézia-épületben elhelyezendő nemzeti katonai akadémia, hogy a felséges császárné és királyné a magyar nemzet iránti szeretetének emlékét megőrizze, és hogy a magyar nemzetnek felséges asszonya iránti határtalan hódolata nyilvános bizonyosságban öröküljön, Ludovikának neveztessék.

2. § Ő szent felsége kegyesen kijelenteni méltóztatott, hogy nemcsak a törvény és ország alkotmánya szerint különben is őt illető főfelügyeletet vállalja el az intézet fölött, hanem intézkedni is fog, hogy tisztai állásaira alkalmas és méltó egyének alkalmaztassanak, s az egész intézet és a részére ajánlott alap az alapítók szándéka s az országgyűlési határozat szerint kellőleg kormányoztassék, és az akadémia intézményének természetét, jellegét s rendeltetését országgyűlésen kívül megváltoztatni ne lehessen.

3. § Ez intézetnek, melynek létesítését a karok és rendek annyira és oly hő vágygyal kívánták, melynek alapja főképen a honlajosok szabad és nemes adományaiból gyűlt össze, s mely kiválól a magyar ifjaknak a katonai tudományokban leendő

kiképzésére szolgáland, legfőbb igazgatását Ő császári királyi fenségének, a nádor urnak, mint az ország főkapitányának közóhajtással és egyhangu megegyezéssel ajánlották föl; ki a belé helyezett bizodalmat hálás szívvvel fogadta, és Ő szent felsége kegyes jóváhagyásának hozzájárulásával, ez intézet szervezését az országgyűlésileg elfogadott elvek szerint fogja foganatosítani és minden viszonyaiban igazgatni.

4. § Ez akadémiának főczélja leend, hogy benne a magyar ifjuság azon tudományokra oktattassék és oly nevelést nyerjen, melyek által ugy a rendes hadseregben, mint fölkelés alkalmával is a haza hasznos szolgálatára alkalmassá és képessé legyen. Szabad lesz azonban a benne nevelt ifjaknak állami szolgálatba is lépniök, hol érdemeik szerint kellő tekintet lesz rájuk. Minélfogva

5. § A tanulmányi rendszer a katonai akadémiában olyan legyen, hogy benne azon tantárgyak és tanulmányok adassanak elő, melyek az ifjuságot mind a két életpályára, különösebben mégis a katonaira képezik.

6. § Mivel valószínűleg föl lehet tenni, hogy lesznek olyan ifjak, kik az akadémián kívül lakván, óhajtják elsajátítani a katonai tudományokat: az ilyen ifjakat az akadémiái előadásokra oda lehet ugyan bocsátani, de oly föltétel alatt, hogy a tudományokból való előmenetelökről és erkölcsi magukviseletéről szóló legalább első osztályu bizonyítványt mutassanak föl a Ludovika akadémia igazgatója előtt, és azon a tanulmányokban, melyek a többiektől kivántatnak, jártasok legyenek és az igazgatótól látogatási engedélyt kapjanak.

7. § Az akadémiái intézet szabályának s egész belserveszetének leírása ki fog nyomtatni, s a köztörvényhatóságokkal közöltetni.

8. § A Ludovika akadémia ugy az igazgató, nevelő és tanító tisztekre, valamint a növendékekre nézve is Ő szent felségének kegyelmes jóváhagyásával a következő kedvezményekben részesülend: a) Mind a vezető és felügyelő, mind a tanító tisztek megtartandják rendes fokozatukat s előlépésöket, melylyel azon ezredben birtak volna, melyhez tartoznak. b) Ha az akadémiában helyek üresednek meg, előléptetést a szerzett érdemekhez és az egyén használhatóságához képest nyernek. c) Azon növendékek, kik az akadémiái tanfolyamot kitünő vagy első osztályu eredménnyel végezték, ugyanazt az alkalmazást és kedvezményeket nyerik, melyek a bécsujhelyi akadémiában vannak megállapítva.

9. § Hogy ez intézet kormányzását annál hathatósabban lehessen vezetni: az igazgatói, felügyelői és tanári állásokra az ország nádora Ő szent felségének teend javaslatot; a többi egyéneket pedig az igazgató ajánlata alapján kinevezi.

10. § Az akadémia igazgatójának, valamint aligazgatójának tisztere, kik közül ez utóbbi betegség és távollét esetén helyettesíti az elsőt, egyszersmind azonban lehetőség szerint a katonai tudományoknak valamely részét is tanítja, tekintélyes nemes hazafit, katonai erényekben jeleskedő, az ide tartozó tudományokkal bíró s végül az ifjuság nevelésében sem tapasztalatlan férfit kell állítani. A katonai tudományok tanáraiul, valamint az akadémiái ifjuság felügyelőiül a kiszolgált vagy tényleg szolgáló katonatisztek, a mennyire lehet, született magyarok közül olyanok választandók, a kik az említett tudományok ismeretének tanujeleit adták, s jó és művelt jellemök, valamint szelid bánásmódjuk által vannak ajánlva. A jog, hazai történelem, valamint a természet- és eröműtan tanárai, ugyszintén a nyelvek és testgyakorlat mesterei, a mennyiben e hivatalokra katonatisztek nem volnának találhatók, a szükséges tulajdonokkal bíró polgári egyének közül lesznek kinevezendők. A felügyelőkön kívül az akadémiái ifjuság mellett szolgálai minőségben külön egyének alkalmaztatnak, kik főképen a jó erkölcsű és kiszolgált altisztek s közkatonák közül választandók. Hasonlóképen állítandó lesz az intézethez megfelelő egészségügyi személyzet, gazda, ellenőrrel s a pénztár kezeléséhez és a számadások vezetéséhez szükséges közegekkel együtt, továbbá a házi szolgálatokra szükséges cselédség hű és jó erkölcsű egyének közül választassék.

11. § Az igazgatónak s aligazgatónak törzstiszti ranggal kell birniök.

12. § A Ludovika-Akadémiába növendékül tizenkét éven alul és tizenöt éven felül levő ifjakat szabály szerint nem lehet fölvenni, hogy ily módon részint a grammatikai, részint pedig a közműveltségi iskolák végzése után lépjenek az akadémiába. Minden pályázónak iskolai bizonyítvánnyal kell a tanulmányokban és erkölcsökben való kitünő vagy első osztályu előmenetelét igazolnia; azonkívül kifogástalan egészségűnek kell lennie. Ezen katonai akadémiába főképen nemesek és polgári állapotuak vétetnek föl, valláskülönbség nélkül.

13. § Mivel továbbá a növendékek számának részint az intézet alapjához kell alkalmazkodnia, részint ugy kell megállapítva lennie, nehogy a tanárok a kellőnél több egyénnel levén elfoglalva, az egyesekre kevesebb gondot fordithassanak: a növendékek számát 120 ösztöndijazott és 80 fizetön felül nem lehet emelni. A fizető növendékek az országgyűlésileg megállapított szabály szerint lesznek kötelezve.

14. § A tanfolyam e katonai akadémiában hat évig fog tartani; előadatnak pedig az országgyűlésileg megállapított tantárgyak.

15. § Az iskolai fegyelem ez akadémiában a katonai fegyelem mintájára lesz rendezve, hogy ugyanis a benne nevelendő ifjuság megszokja a szoros engedelmességet, s midőn az akadémiából a tényleges katonai szolgálatba megy át, zugolódás nélkül rendelje alá magát annak.

16. § Minden ajánlattevő 1809. január elsejéről keelve tartozik kötelezvényét kiállítani, s e naptól kezdve fizeti a hat százalékos kamatot. Azok, a kik ajánlataikat későbbben teendik, az ajánlat napjáról állítandják ki kötelezőlevelöket, s ugyanazon naptól számittatik a hat százalékos kamat. E kötelezéseknak pedig, a jelen törvénycikk erejénél fogva, a későbbben kötendő tartozások előtt a betáblázott jogok módjára elsőbbségök lesz.

17. § A ki 5000 forintnál kisebb összeget ajánlott, azt 1809. január elsejétől fogva egy év alatt félévi részletekben tartozik az országos pénztárba befizetni. A kik pedig 5000, vagy több forintot ajánlottak: azt hat százalékos kamat fizetése ellenében mindaddig maguknál tarthatják, míg akár a szükség, akár a biztonság érdekében föl nem mondatik nekik.

18. § Minden 10.000 forint után, akár egyedül valaki, akár többen közösen együtt fizették be ez összeget, az alapítókat bemutatási jog illeti, mely az országgyűlésileg megállapított elvek szerint lesz gyakorlandó. Hogy pedig azoknak örök emlékezete, a kik ez akadémiára dicséretes buzgósággal ajánlatokat tettek, fönmaradjon: neveik a következő sorban iktattatnak be.

Következnek a nevek:

♦ Mária Ludovika, felséges császárné és királyné 50.000 frt. ♦ József, Magyar- és Csehország császári-királyi fenséges hercege, ausztriai főherceg, az ország nádora 10.000 frt. ♦ Károly Ambrus, Magyar- és Csehország fenséges királyi hercege, ausztriai főherceg, esztergomi érsek és az ország primása 20.000 frt. ♦ Albert, fenséges királyi herceg, Szászország hercege 30.000 frt. ♦ A magyar hajózási társaság 12.000 frt. ♦ A váci káptalan 1000 frt. ♦ Adonyi Mihály, Pest vármegye szolgabirája 1000 frt. ♦ Aggteleki Bujanovics Károly, magyar udvari ügynök 2000 frt. ♦ Alagovich Sándor, esztergomi kanonok 300 frt. ♦ Almási Rudics Máté, Bács vármegye követe 5000 frt. ♦ Apponyi gr. Apponyi Antal, kamarás, val. bel. tit. tanácsos és Tolna vármegye főispánja 8000 frt. ♦ Apponyi gr. Apponyi György kir. kamarás 2000 frt. ♦ Apponyi gr. Apponyi József, kir. kamarás 3000 frt. ♦ Arady János, dulcinói püspök, az esztergomi főkáptalan olvasó-kanonokja és főhelynök 1500 frt. ♦ Keresztszegi gr. Csáky Miklós, ugyanazon káptalan éneklő kanonokja 1000 frt. ♦ B. Brigido Mihály, val. bel. titk. tanácsos, szepesi püspök 5000 frt. ♦ B. Fellner András 3000 frt. ♦ B. Lafferth Vincze 2000 frt. ♦ B. Perényi Imre, bacéni püspök, az esztergomi főkáptalan nagy-prépostja és kanonokja 2000 frt. ♦ B. Perényi Károly, boszoni püspök, esztergomi kanonok és a hétszemélyes tábla ülnöke 500 frt. Azonkívül, míg él, évenként 100 frtot fizet. ♦ B. Podmaniczky Sándor és Károly 1500 frt. ♦ Báji Patay Sámuel, Abauj vármegye követe 2000 frt. ♦ Balogh Sándor, a győri káptalan kanonokja és követe 2000 frt. ♦ Bärnkopf Ignác, rosoni püspök és esztergomi kanonok 1000 frt. ♦ Báró Alvinczy József, a Terézia jel. kat. rend nagyker. vitéze, altábornagy 5000 frt. ♦ Báró Gabelhoven Antal, vág-ujhelyi prépost 1000 frt. ♦ Báró Kayserfeld Ferencz, apát, a soproni káptalan kanonokja és követe 1000 frt. ♦ Báró Podmaniczky József, val. bel. tit. tanácsos, Bács- és Bodrog törvényesen egyesült vármegyék főispánja 2000 frt. ♦ Benedekfalvai Kiszely Pál, magyar udvari ügynök 1000 frt. ♦ Besznákfalvi Besznák Pál, esztergomi örkanonok 4000 frt. ♦ Bezerédy Ignác, udvari tanácsos és Zala vármegye követe 1000 frt. ♦ Bézsán István, Veszprém vármegye táblabirája és követe 1000 frt. ♦ Bodonyi Kajtár Miklós, alesperes és n.-kátai lelkész 1000 frt. ♦ Boráros János, Pest vármegye táblabirája, az ugyanazon nevű város tanácsnoka és követe 2000 frt. ♦ Borosjenői Atzél István, Sz. István király jel. rendjének vitéze, királyi személynök 1000 frt. ♦ Borovniki Lukácsy Miklós, Trencsén vármegye követe 1000 frt. ♦ Br. Brudern József 5000 frt. ♦ Colloredo-Mansfeld Mária Henrika grófnő, férj. gr. Elcz Imre Józsefné 5000 frt. ♦ Csábrági és szitnyai gr. Koháry Ferencz, kamarás, val. bel. tit. tanácsos, Hont vármegye örökös főispánja 10.000 frt. ♦ Csebi Pogány Ferencz, Bereg vármegye alispánja és követe 2000 frt. ♦ Cserneki Markovics András, Pozsega vármegye táblabirája és követe 3000 frt. ♦ Csik-mindszenti Mártonffy József, val. bel. titk. tanácsos, erdélyi püspök 4000 frt. ♦ Dénesfalvai gr. Cziráky Antal, kir. kamarás, a m. kir. udv. kancellária előadója s Esztergom vármegye főispáni helytartója 4000 frt. ♦ Dicskei Kovács György, Pest vármegye főszolgabirája 500 frt. ♦ Drazsánszky János, Garam-Sz. - Benedek város lelkésze 500 frt. Ugyanő élete végéig 500 frtot ajánl, míg ezen javadalomban él. ♦ Écskai Lázár János, Torontál vármegye táblabirája és követe 5000 frt. ♦ Egy névtelen 3000 frt. ♦ Eötvenesi Lovász Zsigmond, Sz. István jel. rend. középkeresztes vitéze, val. bel. tit. tan., temesi gróf s ugyanazon nevű vármegye főispánja 10.000 frt. ♦ Eötvös Ferencz, kir. tanácsos, Sopron vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Erdődi gr. Pálffy Ferdinánd, kir. kamarás 5000 frt. ♦ Erdődi gr. Pálffy János és Ferencz, kir. kamarások 10.000 frt. ♦ Erdődi gr. Pálffy József, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos, Pozsony vármegye főispáni helytartója 6000 frt. ♦ Erdődi gr. Pálffy Lipót, vezérőrnagy 5000 frt. ♦ Fái Fáy Ágoston, udv. tanácsos és Ugocsa vármegye főispánja 5000 frt. ♦ Folliot de Crenville Viktoria grófnő, gróf Colloredo Ferencz özvegye 5000 frt. ♦ Frideczky Ferencz, a fejevári káptalan kanonokja és követe 1000 frt. ♦ Fűskuti Landerer Mihály, Temes vármegye táblabirája 1000 frt. ♦ Galánthai Balogh János, Komárom vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Galánthai gr. Eszterházy Ferencz, Fraknó örökös ura, aranygyapjas vitéz, kamarás és val. bel. tit. tanácsos 10.000 frt. ♦ Galánthai gr. Eszterházy János, kir. kamarás és val. bel. tit. tanácsos 5000 frt. ♦ Galánthai gr. Eszterházy Károly, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos 10.000 frt. ♦ Galánthai gr. Eszterházy László, pécsi kanonok 1500 frt. ♦ Galánthai gr. Eszterházy Miklós, Fraknó örököse, kir. kamarás 10.000 frt. ♦ Galánthai gr. Fekete Ferencz, kir. kamarás az összes katonai tudományos gyűjteményét. ♦ Galánthai ifj. Eszterházy gr. N. János, kir. kamarás 4000 frt.

♦ Galánthai ifj. gr. Eszterházy Ferencz, Fraknó örökös ura, kir. kamarás, val. bel. titk. tanácsos, 6000 frt. ♦ Galgóczy Antal, királyi tanácsos, Pozsony vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Gelléri Vass Pál, Székes-Fejérvár város követe 1000 frt. ♦ Ghymes gr. Forgách László, kir. kamarás 1000 frt. ♦ Gosztonyi és kövesszarvi Gosztonyi István, esztergomi apát és kanonok 1000 frt. ♦ Gosztonyi és krencsi Goszthonyi Mihály, János és András testvérek 3000 frt. ♦ Gr. Aspermont-Baint János Gobertus, kir. kamarás, val. bel. titk. tanácsos 10.000 frt. ♦ Gr. Batthiány János 4000 frt. ♦ Gr. Batthyány Antal, kir. kamarás 2000 frt. ♦ Gr. Batthyány Károly, kir. kamarás 24.000 forint. ♦ Gr. Beleznay Sámuel, kir. kamarás 14.000 frt. ♦ Gr. Berchtold Antal 2000 frt. ♦ Gr. Ferraris János, tábornagy, a Terézia jel. kat. rend. nagykeresztes vitéze, kir. kamarás, és val. bel. titk. tanácsos 6000 frt. ♦ Gr. Harrach János 1000 frt. ♦ Gr. Kinsky Fülöp 1000 frt. ♦ Gr. Sauer Kajetán, arbei püspök, Sz. István jel. rend. vitéze, a n.-váradai káptalan prépostja és a hétszem. tábla ülnöke 2000 frt. ♦ Gr. Schönborn Ferencz Fülöp, kir. kamarás Bereg vármegye örökös főispánja 5000 frt. ♦ Gr. Traun és Abensperg Antal, kir. kamarás 2000 frt. ♦ Gr. Zichy János özvegye fiával, Vásonkői gr. Zichy Jánossal együtt 10.000 frt. ♦ Gróf Bethlen László, kir. kamarás 2000 frt. ♦ Gróf Eltz József, kamarás, val. bel. tit. tanácsos, Szerém vármegye főispánja 5000 frt. ♦ Gróf Eszterházy Kázmér özvegye 6000 frt. ♦ Gróf Lodron Jeromos, kir. kamarás 1000 frt. ♦ Gróf Nádasdy Mihály, kamarás és val. bel. tit. tanácsos, Komárom vármegye örökös főispánja, főajtónállómester 5000 frt. ♦ Grünsperger István 500 frt. ♦ Gyaraki herceg Grassalkovics Antal, kir. kamarás és Csongrád vármegye főisp. helytartója 10.000 frt. ♦ Györgyei Bencsik Ferencz, Bars vármegye táblabírája és követe 1000 frt. ♦ Györgyi Pál, kir. tanácsos, Győr vármegye első alispánja és követe ♦ Hajnácskői b. Vécsey Miklós, kir. kamarás, és val. bel. tit. tanácsos, a hétszem. tábla ülnöke, és Szatmár vármegye főispánja, 2000 frt. ♦ Halácsi Halácsy László, Hont várm. első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Hallerkői gr. Haller Ferencz, n. -váradai kanonok 2000 frt. ♦ Hallerkői gr. Haller József, kamarás, val. bel. tit. tanácsos, Máramaros vármegye főispánja, kir. főlovászmester-m. 2000 frt. ♦ Herczeg Batthyány-Strattman Fülöp, kir. kamarás és Vas vármegye örökös főispánja 12.000 frt. ♦ Herczeg Brezenheim Károly, kir. kamarás 5000 frt. ♦ Herczeg Csartoriszky Ádám 4000 frt. ♦ Herczeg Odescalchi Incze 5000 frt. ♦ Id. gr. Viczay Mihály, kir. kamarás 6000 frt. ♦ Illésházai gr. Illésházy István, kamarás, val. bel. tit. tanácsos, Liptó- és Trencsén vármegyék örökös főispánja 20.000 frt. ♦ Irsai Szabó János, Pest vármegye főszolgabírája 1000 frt. ♦ Jekelfalussy József, királyi kamarás, Zemplén vármegye követe 20.000 frt. ♦ Juricskay László, Bihar vármegye táblabírája 1000 frt. ♦ Kalmárfy Ignác, Pest vármegye táblabírája Buda város bírája és követe 2000 frt. ♦ Kamánházy László, váci püspök 1000 frt. Ugyanaz ezenkívül mindaddig, a míg él, évenként fizetendő 1000 frtot; végül az akadémia első beruházására 100 akó bort, 50 mérő buzát és 50 öl tüzi fát ajánlott. ♦ Kapos-mérei Mérey Sándor, Nyitra vármegye táblabírája és követe 1000 frt. ♦ Karancs-berényi gr. Berényi Gábor 2000 frt. ♦ Karancs-berényi gr. Berényi Zsigmond, kir. kamarás 2000 frt. ♦ Kazinczi Kazinczy Dénes, Bihar vármegye alispánja és követe 1000 frt. ♦ Keller György, esztergomi kanonok 5000 frt. ♦ Keresztszegi gr. Csáky Emánuel, kamarás, val. bel. tit. tanácsos, Szepes vármegye örökös főispánja 5000 frt. ♦ Keresztszegi gr. Csáky Károly és Sándor 3000 frt. ♦ Keresztszegi gr. Csáky Lajos, kir. kamarás 1000 frt. ♦ Keresztszegi gr. Csáky László, corcolai püspök, a n. -váradai káptalan örkanonokja 6000 frt. ♦ Keresztszegi gróf Csáky István 5000 frt. ♦ Kesselkeői Majthényi László, kir. tanácsos és Hont vármegye követe 1000 frt. ♦ Kesselőkői Majthényi Károly, Pest vármegye táblabírája 1000 frt. ♦ Kéthelyi gr. Hunyady József, kir. kamarás 10.000 frt. ♦ Király József, pécsi püspök 2000 frt. ♦ Királyfi b. Jeszenák János, a könyvtárában levő katonai könyveket és térképeket. ♦ Klobusiczky Péter, szatmári püspök 1000 frt. ♦ Kluch József, nyitrai püspök 3000 frt. ♦ Kollegrádi gr. Kollonich László, Sz. István jel. rend. nagykeresztes vitéze, val. bel. titk. tanácsos, kalocsai érsek 13.000 frt. ♦ Kollegrádi gr. Kollonich Miksa, kir. kamarás, a Terézia kat. rend vitéze, vezérőrnagy 5000 frt. ♦ Kollegrádi ifj. gr. Kollonich László, 1000 frt. ♦ Korompai gr. Brunszvik József, Sz. István jel. rend középkeresztese, kamarás, val. bel. tit. tanácsos, Nógrád vármegye főispánja, tárnokmester 5000 frt. ♦ Kovács János, a Pálffy ifju grófok nevelője 1000 frt. ♦ Köpödsi gr. Tolvay Ferencz, kir. kamarás, Sz. István jel. rend. vitéze, a Dunán-inneni ker. tábla elnöke 1000 frt. ♦ Kramer Ferencz, esztergomi kanonok 1000 frt. ♦ Krompachi Goldenfinger György, kir. tanácsos, Szepes vármegye első alispánja és követe 3000 frt. ♦ Kubinyi és nagy-olaszi Kubinyi Gáspár, Csanád vármegye követe 4000 frt. ♦ Kussevich József, horvátorsz. ítélőmester 1000 frt. ♦ Laczkovics György, kir. tanácsos, Pest vármegye első alispánja 200 frt. ♦ Légrády Sándor 100 frt. ♦ Lénárd Márton, ugyanazon város tanácsnoka, főjegyzője és követe 1000 frt. ♦ Liptó-teplai Dvornikovics Miklós, királyi tanácsos és alországbiró 1000 frt. ♦ Lőcse szab. kir. város 1000 frt. ♦ Makay Antal, apát, az egri főkáptalan kanonokja és követe, a kir. ítélőtábla főpapja 2000 frt. ♦ Vurum József, ugyanazon főkáptalan kanonokja és követe 2000 frt. ♦ Mandich Antal, val. bel. titk. tanácsos, Sz. István jel. rend. vitéze, boszniai vagy diakovári püspök 5000 frt. ♦ Marosnémeti és nádaskai gr. Gyulay Ignác, a Terézia kat. jel. rend középkeresztese, val. belső tit. tan. stb., Dalmát-, Horvát-, és Tótországok bánja 5000 frt. ♦ Mayerffy Ferencz 1000 frt. ♦ Mezőszegedi Szegedy Pál, cattaroi püspök 2000 frt. ♦ Mihalovics János, Verőcse vármegye táblabírája és követe 1000 frt. ♦ Mihálydii b. Splényi József, kamarás, val. bel. tit. tanácsos, az ország sz. koronaőre 200 frt. ♦ Milassin Miklós, val. bel. titk. tanácsos, székesfejérvári püspök 5000 frt. ♦ Monyorókeréki gr. Erdődy József, az aranygyapjas és a Sz. István jel. rend. nagykeresztes vitéze, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos, kir. főasztalnokmester, Nyitra

vármegye főispánja, magyar kir. udv. kancellár, valamint az említett Sz. István rend kancellária 10.000 frt. ♦ Monyorókeréki gr. Erdődy Károly, kir. kamarás 5000 frt. ♦ Monyorókeréki gr. Erdődy Sándor, kir. kamarás és Varasd vármegye főispáni helytartója 5000 frt. ♦ N.-Szentmiklósi Nákó József 5000 frt. ♦ Nagykállói Kállay Miklós, Szabolcs vármegye első alispánja és követe 10.000 frt. ♦ Nagylónyai és vásáros-naményi Lónyay Gábor, királyi kamarás, Zemplén vármegye első alispánja és követe 5000 frt. ♦ Nagy-palugyai Plathy Pál, Nyitra vármegye táblabírája 1000 frt. ♦ Nagy-szalatnyai b. Fischer István, val. bel. titk. tanácsos, egri érsek, Heves és K. -Szolnok törvényesen egyesült vármegyék örökös főispánja 12.000 frt. ♦ Nedeczky Ferencz, Tolna vármegye főszolgabírája és követe 1000 frt. ♦ Nedeczky Károly, olvasó kanonok és a veszprémi káptalan követe 10.000 frt. ♦ Négyesi báró Szepessy Ignác, egri főesperesi helyettes 1000 frt. ♦ Néhai keresztstzei gr. Csáky Imre özvegye 2000 frt. ♦ Nemes-ságodi, velikai és pleterniczai Svetics Jakab, királyi kamarás 5000 frt. ♦ Nezei Boronkay Imre, kir. tanácsos és a kir. ítélőtábla ülnöke 1000 frt. ♦ Nezei Boronkay István, királyi tanácsos, Bars vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Nyitra-szerdahelyi Zerdahelyi György, királyi kamarás, Nyitra vármegye első alispánja és követe 5000 frt. ♦ Osztrólucai Osztrólucczy Lajos, Zólyom vármegye táblabírája és követe 3000 frt. ♦ Ögróf Pallavicini Ede 3000 frt. ♦ Özv. Daruvári Jankovics Aloyzia, szül. tolnai Festetics grófnő 10.000 frt. ♦ Pécsujfalusi Péchy János, királyi tanácsos, Sáros vármegye első alispánja és követe 5000 frt. ♦ Perlaki Somogyi Lipót, szombathelyi püspök 1000 frt. ♦ Plavszky Péter, Temesvár város polgármestere és követe 1000 frt. ♦ Prileszky Károly, kir. tanácsos és alnádor 1000 frt. ♦ Puchói Marczibányai István, val. bel. titk. tanácsos 50.000 frt. ♦ Puschió Marczibányi Imre, Trencsén vármegye alispánja és követe 1000 frt. ♦ Rába-bogyoszlói Vajda Antal, Vas vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Ragadics János, a herceg Liechtenstein huszárezred tábori káplánja, míg királyi szolgálatban lesz, évenként 100 frtot. ♦ Rapéni Steöszel József, kir. tanácsos, a jászok és kunok nádori kapitánya és követe 5000 frt. ♦ Rauscher Miklós, macariai püspök, esztergomi kanonok 1000 frt. ♦ Regiczei Kovács Imre 1000 frt. ♦ Révai b. Révay Pál, Sz. István jel. rend. középkereszttes vitéze, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos, Turóc vármegye örökös főispánja 2000 frt. ♦ Révai gr. Révay Ferencz, évenként fizetendő 100 frtot ♦ Revisnyei Reviczky József, királyi tanácsos és a királyi tábla ülnöke 1000 frt. ♦ Ritzinger György, esztergomi kanonok 1000 frt. ♦ Rudnói és divékujfalusi Rudnay Sándor, ansariai püspök, esztergomi kanonok és főhelytartó 1000 frt. ♦ Sárvári felső-vidéki gr. Széchényi Ferencz, aranygyapjas vitéz, kir. kamarás és val. bel. tit. tanácsos, Sopron vármegye örökös főispánja, a nemes testőrség kapitánya 8000 frt. ♦ Sárvári felső-vidéki gr. Széchényi Lajos, kir. kamarás 5000 frt. ♦ Schlichtinger Farkas, szalavári Sz. Adorján apátja 2000 frt. ♦ Semsei Semsey András, Sz. István jel. rend. középkereszttes, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos, valamint országos és értekezleti tanácsos, Abauj vármegye főispánja 5000 frt. ♦ Sóber János, a pozsonyi társas káptalan prépostja 2000 frt. ♦ Stettner Máté ügyvéd 100 frt. ♦ Stipsics Ferencz, esztergomi kanonok, 1000 frt. ♦ Stratimirovich István, val. bel. titk. tanácsos és karloviczi g. n. egy. szert. érsek 3000 frt. ♦ Szabó András, kassai püspök 2000 frt. ♦ Szalai gr. Barkóczy Ferencz, kir. kamarás, és Pest vármegye főispáni helytartója 5000 frt. ♦ Szalay János, esztergomi kanonok 1000 frt. ♦ Szányi Ferencz, rozsnyói püspök 1000 frt. ♦ Szányi József, Torna vármegye főjegyzője és követe 1000 frt. ♦ Szaplóczay József, Sz. István jel. rendjének vitéze, kir. tanácsos, Máramaros vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Székelyi ifj. gr. Majláth József, kir. kamarás és Verőcze vármegye főispánja 5000 frt. ♦ Széki gr. Teleki László, kir. kamarás, a kir. ítélőtábla bárója 5000 frt. ♦ Széki gr. Teleki Sámuel, Sz. István jel. rend. nagykereszttes vitéze, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos, Bihar vármegye főispánja, erdélyi udv. kancellár 5000 frt. ♦ Szentgyörgyi Horváth Zsigmond, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos, Békés vármegye főispánja 4000 frt. ♦ Szentiványi Szent-Iványi János, kir. kamarás, Nógrád vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Balogi Balogh Lajos, ugyanazon vármegye követe 1000 frt. ♦ Szentkirály-szabadgyai Rosos Pál, Sz. István jel. rend. vitéze, veszprémi püspök 10.000 frt. ♦ Szentmiklósi és óvári Pongrácz Imre, kir. tan., Liptó vármegye első alispánja és követe 1000 frt. ♦ Szilasi és pilisi Szilassy József, királyi tanácsos és országbírói ítélőmester 1000 frt. ♦ Szkenderovics Bruno, Szabadka város bírája és követe 1000 frt. ♦ Temerini Széchen Sándor, val. bel. titk. tanácsos, magyar kir. udv. kincstárnok, a magy. kir. udv. kamara elnöke, Körös vármegye főispánja 3000 frt. ♦ Teschenberger János, kir. tanácsos 1000 frt. ♦ Tolnai Festetic Juliánna grófnő, sárvári és felsővidéki gr. Széchényi Ferencz hitvese 2000 frt. ♦ Tolnai gr. Festetics Ignác, kir. kamarás 3000 frt. ♦ Tolnai gr. Festetics László, kir. kamarás 5000 frt. ♦ Tótprónai b. Prónay Gábor, val. bel. tit. tanácsos s Gömör vármegye főispánja 3000 frt. ♦ Urbanovi Benyovszky János, esztergomi kanonok 1000 frt. ♦ Ürményi József, Sz. István ap. kir. jel. rendjének nagykereszttes vitéze, a cs. és ap. kir. sz. f. valóságos belső titkos tanácsosa, országbíró és Fejér vármegye főispánja 5000 frt. ♦ Ürményi Ürményi Péter, az esztergomi főkáptalan kanonokja és követe 1000 frt. ♦ Vajai b. Vay Miklós, kir. kamarás és vezérőrnagy 5000 frt. ♦ Vajda Péter, gr. Belezny Sámuel fiainak nevelője 200 frt. ♦ Várkonyi gr. Amade Antal, Sz. Lipót jel. rend. középkereszttes vitéze, kamarás és val. bel. tit. tanácsos, Zágráb vármegye főispánja 5000 frt. ♦ Várkonyi gr. Amadé Ferencz, kir. kamarás 5000 frt. ♦ Vásonkői gr. Zichy Ferencz József, kir. kamarás 4000 frt. ♦ Vásonkői gr. Zichy Ferencz, kamarás és val. bel. tit. tanácsos, Veszprém vármegye főispánja és kir. főpohárnok mester 12.000 frt. ♦ Vásonkői gr. Zichy Károly, az aranygyapjas és a Sz. István jel. rend. nagykereszttes vitéze, kir. kamarás és val. bel. titk. tanácsos, értekezleti miniszter és Győr vármegye főispánja 8000 frt. ♦ Végh

István, val. bel. titk. tan. a magyarorsz. tartományi bizottság főigazgatója és Baranya vármegye főispánja 2000 frt. ♦ Verebi Végh Ignác, Fejér vármegye táblabírája és követe 1000 frt. ♦ Verhovác Miksa, val. bel. titk. tanácsos, zágrábi püspök 12.000 frt. ♦ Vicsapi b. Malonyai Nep. János, kir. kamarás, a kir. ítélőtábla bárója 3000 frt. ♦ Vilt József, győri püspök 3000 frt. ♦ Vizeki Tallián Antal, királyi tanácsos és királyi táblai ülnök 1000 frt. ♦ Vizeki Tallián István, Pest vármegye táblabírája 1000 frt. ♦ Vulkán Sámuel, nagyváradi g. egy. szert. püspök 2000 frt. ♦ Zajezdai gr. Patatich Bertalan, kir. kamarás, Pozsega vármegye főispánja 4000 frt. ♦ Zdenscay Antal, a turmezei nemesek grófja 1000 frt. ♦ Zicsi Zichy József, királyi kamarás és tanácsos, Somogy vármegye követe 10.000 frt. ♦ Zicsi Zichy Mihály, Moson vármegye alispánja és követe 1000 frt. ♦ Zsadányi és török-szentmiklósi Almássy Pál, a Sz. István jel. rend középker., val. bel. tit. tanácsos, Arad vármegye főispánja, az orsz. sz. koronaöre 5000 frt. És mivel az azok részéről, kik az országgyűlésen jelen nem voltak már bejelentett ajánlatokból kétségtelenül lehet következtetni, hogy többen is lesznek, kik ajánlatokat tesznek, ezek nevei a következő országgyűlésen fognak törvénybe iktattatni.

19. § Az összes kötelező-levelek az országos levéltárban lesznek őrizendők; a tőkék az országos pénztárba adandók, s ugyanez kezelendi, az ország nádorának igazgatása alatt, a tőkék fölmondását és elhelyezését is.

20. § Az akadémia alapját illető tőkék ugyanazon föltételek alatt, melyek az alapítványi tőkék kikölcsönzésére nézve előírva, kölcsönökben helyezendők el; a ki pedig a nála kölcsönben levő tőkét vissza akarja fizetni, a fölmondást az országos pénztárnál félévvel előbb tartozik bejelenteni; a mi azon esetben is érvényes, mikor az igazgatóság mondja föl a tőkét.

21. § Az akadémia alapjának igazgatását egy gazda vezeti, a ki a mellé állítandó ellenőrrel a befolyó kamatokat átveszi; a szükséges kiadásokat megteszi, azonban mindenkor az igazgató vagy aligazgató ellenjegyzése mellett, a kik az intézet pénzügyi és gazdasági ügyeiben kellő felügyeletet fognak gyakorolni; számadásokat vezet, melyeket minden év végén az igazgatónak bemutatand. Az ország nádora ez intézet állapotáról az igazgatók útján magának jelentéseket tétet és a pénztári kimutatással együtt maga elé terjeszteni rendeli: az akadémiának minden év végén eléje terjesztendő számadásait megvizsgáltatja, s azok felől a számadóknak fölmentő levelet ad; végül minden év végén az akadémia előhaladásáról az igazgató által körülményes jelentést tétet, és azt a pénztári kimutatással és a számadások kivonatával a királyi legfelsőbb betekintés alá terjesztendi; a mely évenkénti jelentést azután az országnádor ur másolatokban tudomásul az ország minden törvényhatóságaival is közölni fogja.

22. § Az intézet igazgatója az akadémia állapotáról és az ifjuság előmeneteléről minden országgyűlésnek jelentést teend.⁴

„1812. évi II. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémia részére folytatólag tett ajánlatokról: Az 1808. esztendő óta, a mikor a Ludovika akadémia katonai intézet fölállítása az 1808:VII. törvénycikk által elhatározott, a hazának számos polgára, valamint némely törvényhatóságok és magánosok, hazafias buzgóságukból, melylyel ez intézet iránt viseltetnek, annak gyarapítására önkéntes ajánlatokat tevén: A karok és rendek, Ő szent felségének kegyes jóváhagyásával, elhatározták, hogy a föntebb idézett cikkely alapján, az ajánlók nevei az ajánlott összegek különös megjelölésével együtt, a jelen törvénycikkelybe beiktattassanak. Azoknak névsora, kik az 1808:VII. törvénycikk alkotása után a katonai Ludovika Akadémia részére ajánlatokat tettek

Horvát- és Szlavonországokból: ♦ Báró Pehárnik Miklós ajánl 1000 frtot. ♦ Bubanovich Sylvester, körösi püspök 1000 frt. ♦ Buzini Jellachich János, a cs. és ap. kir. felség altábornagyja ajánl 5000 frtot. ♦ Buzini Jellachich Vincze 2000 frt. ♦ Gróf Patachich Bertalan, Pozsega vármegye főispánja, az 1808. évi országgyűlés alatt megígért 4000 frt-hoz adott 6000 frtot. ♦ Gróf Patachich Frigyes ajánl 10.000 frtot. ♦ Jellachich Ignác, a zágrábi székes egyház éneklő kanonokja 1000 frt. ♦ Jellachich István V. vármegye jegyzője 1000 frt. ♦ Jellachich Nep. János, a cs. és ap. kir. felség kapitánya 1000 frt. ♦ Raffay Imre, pharai püspök és a zágrábi káptalan prépostja, a maga és az említett zágrábi káptalan nevében 5000 frt. ♦ Trakostyáni gróf Draskovich János, a cs. és ap. kir. felség kamarása 10.000 frt. ♦ Verhovác Miksa, zágrábi püspök, az 1808. évi országgyűlés alatt megajánlott 12.000 frt-hoz 5000 frt. Zala vármegyéből: ♦ Báró Ghilányi János 100 frt. ♦ Ekler József, táblabíró 100 frt. ♦ Fábián Ferencz 100 frt. ♦ Gróf Batthyány Ferencz, királyi kamarás 10.000 frt. ♦ Gróf Szapáry Péter, királyi kamarás 1000 frt. ♦ Hertelendy Mihály 200 frt. ♦ Mező-szegedi Szegedy Ferencz, királyi kamarás 2000 frt. ♦ Nedeczky Ferencz 300 frt. ♦ Oszterhuber Ferencz, helyettes alispán 100 frt. ♦ Pallini Inkey Ádám 2000 frt. ♦ Pallini Inkey János, királyi kamarás 2500 frt. ♦ Skublits Imre, főjegyző 300 frt. ♦ Sümeghy József, első alispán 1000 frt. ♦ Vachtarits, szoboticzai lelkész 100 frt. ♦ Vadnay Károly, táblabíró 100 frt. ♦ Zalabéri Horváth Nep. János 200 frt. ♦ A Zala vármegyében gyűlt különféle kisebb ajánlatok tesznek 2189 frtot.

Hont vármegyéből: ♦ Blaskovics József 1000 frt. ♦ Luka József 1000 frt. ♦ Majthényi László 4000 frt. ♦ Podhorszky János 1000 frt. ♦ Trsztyánszky Mihály 1000 frt.

⁴ Az 1808. évi VII. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémiáról. Elérhető: Ezer év törvényei (net.jogtar.hu). A továbbiakban: *Ezer év törvényei*.

Torontál vármegyéből: ♦ Beodrai Karácsonyi Lázár 10.000 frt. ♦ Bobdai Gyertyánffy Lukács, Antal és Kristóf együtt 10.000 frt. ♦ Csekonits József 5000 frt. ♦ Dadányi Konstantin 5000 frt. ♦ Erdőteleki gróf Butler János 10.000 frt. ♦ Hatsi Mihály özvegye 10.000 frt. ♦ Ittebei Kiss Antal, a Kiss Ágost örökösével együtt 10.000 frt. ♦ Nagy-szentmiklósi Nákó Sándor 10.000 frt. ♦ Nákó József, az 1808. évi országgyűlés alatt nevében ajánlott 5000 frtnyi összeg beszámításával 10.000 frt.

Arad vármegyéből: ♦ Gróf Wenkheim József Antal 10.000 frt.

Bács vármegyéből ♦ Almási Antunovics Ferencz és Károly testvérek 1000 frt. ♦ Baja város 500 frt. ♦ Báró Kray Borbála özvegy 200 frt. ♦ Borsodi és katymári Latinovics János, királyi tanácsos 1000 frt. ♦ Borsodi ifj. Latinovics József 500 frt. ♦ Deáky János 200 frt. ♦ Geramb Julia bárónő, báró Rédl Ferencz hátrahagyott özvegye 1200 frt. ♦ Hury József 100 frt. ♦ Pacséri Odry András, első alispán 200 frt. ♦ Polinperger József, György testvérelével 10.000 frt. ♦ Szelle Sámuel, élete végeig évenként ajánl 20 frt. ♦ Turszky András, a kebelbeli csatorna-társaság elnöke 1000 frt. ♦ Vojnits Antal, főszolgabíró 100 frt. ♦ A községek s más magánosok részéről tett és a benyújtott kimutatásban névszerint felsorolt ajánlatok összege kitesz 3401 frt 45 krt.

Pest vármegyéből: ♦ Balla Antal, Pest vármegye főmérnöke 500 frt. ♦ Hendrey Pál, Arad és Békés vármegyék táblabírája 100 frt. ♦ Pajor Gáspár, orvosdoktor 10.000 frt. ♦ Pikken József, postamester 100 frt. ♦ Sütő József, táblabíró 100 frt. ♦ Tanárky József 200 frt. Azonkívül két katonai atlaszt, több mint 100 térképet, melyek azon országokat foglalják magukban, melyekbe hadjáratok vezettek.

Trencsén vármegyéből: ♦ Akay János 100 frt. ♦ Báró Gabelkhoven Antal, vágújhelyi prépost 300 frt. ♦ Báró Révay Antal 200 frt. ♦ Gróf Pongrácz Ádám 200 frt. ♦ Gróf Pongrácz Antal 200 frt. ♦ Gróf Pongrácz János 200 frt. ♦ Gróf Serényi Károly 1000 frt. ♦ Habel Ferencz, dubniczai lelkész 100 frt. ♦ Huszár József 100 frt. ♦ Nozdroviczky Ferencz 100 frt. ♦ Sajtler Károly, illvai lelkész 100 frt. ♦ Sirchich Simon kapitány magát és utódait kötelezte, hogy a nemzeti akadémia pénztárába mindaddig, míg az főnnálland, évenként be fog fizetni 200 frtot. ♦ Szilvay János 500 frt. ♦ Ugronovics János 1000 frt. ♦ Vietorisz László 1000 frt. ♦ Ugyanazon Trencsén vármegyében tett és a benyújtott összeírásban egyenként kimutatott más kisebb ajánlatok tesznek 840 frt 40 krt.

A városok részéről: ♦ Buda város részéről ajánltatott 8000 frt. ♦ Debreczen szabad királyi város közönsége maga ajánlott 10.000 frtot. ♦ Kain Mihály, a most említett város tanácsnoka 1000 frt. ♦ Kuluncsich Tamás 1000 frt. ♦ Pest város közönsége 30.000 frt. ♦ Szabadka sz. királyi város közönsége részéről 10.000 frt.

Temes vármegyéből: ♦ A bezdini görög n. e. sz. monostor 150 frt. ♦ A csanádi tisztelendő káptalan 500 frt. ♦ A temesvári g. n. e. tisztelendő consistorium 100 frt. ♦ Andrejovics Péter 100 frt. ♦ Avakumovics István, temesvári püspök 500 frt. ♦ Baraczházi Kapdebó testvérek 400 frt. ♦ Báró Lopreszty Lajos 1000 frt. ♦ Bohn János 200 frt. ♦ Fűskuti Landerer Ferencz 200 frt. ♦ Georgievics Vazul, g. n. e. lelkész 100 frt. ♦ Ippi Bydeskuthy Vincze, első alispán 300 frt. ♦ Keresztesi Frummer Zsigmond, táblabíró 100 frt. ♦ Klaniczay János, kamarai elnök 200 frt. ♦ Kövér Antal 300 frt. ♦ Laczkovits István, élete végeig évenként 50 frt. ♦ Lestyán Mihály 100 frt. ♦ Lippa, kamarai város 500 frt. ♦ Lukáts Miklós 100 frt. ♦ Murányi Kulterer Ignác és Miksa 300 frt. ♦ Osztóics Péter 100 frt. ♦ Pajor Gáspár 200 frt. ♦ Pajor Sándor 100 frt. ♦ Papházy Áron, főszolgabíró 200 frt. ♦ Pokomándy Tamás, ügyvéd 100 frt. ♦ Pósfay József, György és Sándor 600 frt. ♦ Radványi Miklós 200 frt. ♦ Remetei Kőszegi János, érdemesült alispán 1000 frt. ♦ Slachta Ferencz 100 frt. ♦ Szabadka szabadalmazott város 1000 frt. ♦ Szabó Antal, táblabíró 100 frt. ♦ Szabó János, táblabíró 100 frt. ♦ Szántó János 100 frt. ♦ Szentgyörgyi görög n. e. sz. monostor 100 frt. ♦ Szilágyi János 100 frt. ♦ Teregyházi Koics Sándor és Esztim 500 frt. ♦ Tormásy Antal, királyi tanácsos 500 frt. ♦ Varga Ferencz, alszolgabíró 200 frt. ♦ Vidák Péter, verseczi püspök ajánlott 500 frtot. ♦ Ugyanazon vármegyében tett s a benyújtott kimutatásban szám szerint kimutatott kisebb ajánlatok összege 300 frt.

Nyitra vármegyéből: ♦ Alsó-köröskényi Thuróczy János 1000 frt. ♦ Báró Mednyánszky Alajos, királyi kamarás 1000 frt. ♦ Kisapponyi Bartakovics Ferencz 200 frt. ♦ Monyorókeréki gróf Erdődy József, magyar királyi udvari kancellár és főispán 1000 frt. ♦ Puthon Ker. János, a sassini gyár tulajdonosa 2000 frt. ♦ Bohull Mátyás, ugyanazon gyár igazgatója 250 frt. ♦ Toronyossy Márton 100 frt.

Nógrád vármegyéből: ♦ Szandai Sréter György, rokonai nevében is 5000 frt.

A katonai korból: ♦ Az 1-ső számú császári magyar lovas ezred tisztjeinek testülete 1200 frt. ♦ A 12. számú nádori magyar lovas ezred tisztjeinek testülete 1000 frt.

Szerém vármegye részéről az 1808. évi országgyűlés után: ♦ A kebelbeli nemességtől beszédett és tényleg a pénztárba beszálított 1061 frt.⁵

⁵ 1812. évi II. törvénycikk a katonai Ludovika-akadémia részére folytatólag tett ajánlatokról. Elérhető: *Ezer év törvényei*.

Az 1808. évi VII. törvénycikket 1827-ben az uralkodó a következőképpen módosította:

„Az ország rendeinek óhajtását, melylyel a Ludovika katonai akadémia fölállítása iránti gondoskodásukat nyilvánították, Ő szent felsége kegyelmesen meghallgatván, ugyancsak Ő felségének jóságos beleegyezésével, az 1808 : VII. törvénycikk kapcsán határozatlik: 1. § Hogy az említett akadémia, mivel tetteles alapja elegendőképen megvan, minden további késedelem nélkül Pest városában állittassék föl; a hajdani Teréziánus váci épülete pedig, mely annak helyiségeül volt szánva, minden hozzá tartozó alapokkal együtt az akadémia alapjának gyarapítására minél gyümölcsözőbben adassék el.”⁶

„1836. évi XXXIX. törvénycikk a Ludovicea magyar katonai Intézetre folytatva tett adakozásokról. A Haza oltárára tett nemes lelkű adakozások örök emlékezetet érdemlő megismerésül, a magyar Ludovicea katonai Intézet számára 1827-ki Országgyűlésétől fogva részint kész pénzben, részint pedig kötelezvényekben tett ajánlások, az azokat tevők neveivel, 1808-ik évi 7-ik Czikkelyhez képest Törvénykönyvbe iktattatnak, mint következők: ♦ Áldássy Ignác 1240 for. ♦ Apponyi György Gr. kötelezvényben 4856 for. 42 1/8 kr. ♦ Arad vármegye 18 for. 6 kr. ♦ Asdorfer Ferencz 400 for. ♦ Bács Vármegye 352 for. ♦ Battyáni János Gróf 10000 for. ♦ Békés Vármegye 20 for. 23 4/5 kr. ♦ Bihar Vármegye 3600 for. ♦ Debreczen Városa 2666 for. 46 kr. ♦ Draskovich György Gr. 1000 for. ♦ Egy nevét elhallgató Kalocsai pap 8 for. 40 4/5 kr. ♦ Elcz Imre József, Gróf 4856 for. 42 3/8 kr. ♦ Eszterházy Miklós Gr. mint Tatai Eszterházy Ferencz Gróf örököse 4856 for. 42 3/8 kr. Ugyan az 4856 for. 42 3/8 kr. ♦ Eszterházy Miklós, Herczeg 4856 for. 42 3/8 kr. ♦ Fejér Vármegye 174 for. ♦ Felső-Bánya Város Tanácsa 500 for. ♦ Festetics Antal 600 for. ♦ Festetics Antal e végre ajánlott kerti részben és épületekben 6666 for. 40 kr. ♦ Festetics László, Gróf 37500 for. ♦ Fiume kormányzói Tanácsa 200 for. ♦ Hont Vármegye 19 for. ♦ Jatskovich János 20 for. ♦ Kállay Kristóf 190 for. 24 kr. ♦ Kassa kir. Város kötelezvényben két nevendékért 13600 for. Ugyan ez épület felállítására 13600 for. ♦ Köch József 6 for. 8 1/20 kr. ♦ Külkey Henrik, 12 darab aranyat 54 for. ♦ Mandell Lajos Báró, kötelezvényben 10000 for. ♦ Nagy-Szombat Városa 100 for. ♦ Odry Éva, Polimberger György elmaradott Özvegye, kötelezvényben 5860 for. 33 kr. ♦ Pest Város, a Ludovicea telkének megtoldásán kívül 13330 for. 20 kr. ♦ Prietto Leopold, Budai Orvos 2456 for. ♦ Radvánszky Antal 600 for. ♦ Rajcsányi Bálint 100 for. ♦ Rajcsányi Bálint 54 for. ♦ Rudits József 5762 for. 1 2/8 kr. ♦ Suflay Fülöp 200 for. ♦ Szabadka királyi Város 4856 for. 42 3/8 kr. ♦ Széchényi Lajos Gróf 6800 for. ♦ Szepesi XVI Városok kötelezvényben 5833 for. 20 kr. ♦ Szerém Vármegye 269 for. ♦ Szutsist József, ugy mint hajdani Vörös István végrendelete végrehajtója 400 for. ♦ Temes Vármegye 229 for. 10 kr. ♦ Temes Vármegye 452 for. 38 4/8 kr. ♦ Thúróczy József 1000 for. ♦ Vivenot testvérek 1000 for. ♦ Vojnits Máté 6667 for. ♦ Zárdahelyi József kötelezvényben 1000 for. ♦ Zichy János Grófnak elmaradott özvegye, fiával Zichy János Gróffal 4856 for. 42 3/8 kr.”⁷

„1836. évi XL. törvénycikk Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a Magyar Ludovicea katonai intézetre tett ajánlása Törvénybe iktattatik. Az Ország Rendei hálás érzéssel vették Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a magyar Ludovicea katonai intézetre tett jeles hazafiúi adakozását, melly szerint az 1812-ki 2-dik törvénycikkelyben említett előbbeni ajánlásán felül, most újlag az Intézet javára 126.666 forintokat s 40 krajczárokat lekötöztetett, s ez által öszvesen 20 ifiaknak ezen Intézetbe leendő felvételökre és neveltetésökre országos végzés szerint megkívántató állandó tőkét alapított meg; felosztván az ezekre nézve minden vallás különbsége nélkül leendő bemutatási just a következő Vármegyék között, olly módon: hogy ♦ Heves Vármegye két, ♦ Ungh Vármegye két, ♦ Pest Vármegye két, ♦ Nógrád Vármegye két, ♦ Bihar Vármegye két, ♦ Borsod Vármegye két, ♦ Szabolch Vármegye két, ♦ Gömör Vármegye egy, ♦ Zemplén Vármegye egy, ♦ Abauj Vármegye egy, ♦ Torna Vármegye egy, ♦ Beregh Vármegye egy, ♦ Ugocha Vármegye egy, ifiakat mutathassanak be. Hogy tehát illy ritka példájú és követésre méltó hazafiúi buzgóságnak örök emléke fenmaradjon, ezen ajánlást Ő Felségének kegyelmes hozzájárultával az Ország Rendei e jelen törvénycikkelybe iktatják.”⁸

Érdekes elemzést jelenthet a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia megalapításához a korábban idézett törvényekben felsorolt személyek, szervezetek, társaságok, területi-közigazgatási egységek és egyházak, valamint azok képviselőinek megoszlása, illetve annak

kimutatása, hogy a három törvényben együttesen milyen számban vettek részt a korabeli magyar társadalom reprezentánsai. Az adományozók között voltak:

Magyarország királynéja, királyi hercegek, Magyarország nádora, országbíró, alnádor, koronaörök,

⁶ 1827. évi XVII. törvénycikk a Ludovika katonai akadémia haladéktalan fölállításáról. Elérhető: *Ezer év törvényei*.

⁷ 1836. évi XXXIX. törvénycikk a Ludovicea magyar katonai Intézetre folytatva tett adakozásokról. Elérhető: *Ezer év törvényei*.

⁸ 1836. évi XL. törvénycikk Bárdányi Gróf Buttler Jánosnak a Magyar Ludovicea katonai intézetre tett ajánlása Törvénybe iktattatik. Online: *Ezer év törvényei*. (Bárdányi helyesen Párdányi. – Cs. I.)

alországbíró, magyar királyi udvari kancellár, esztergomi érsek, hercegprímás, oszágbírói ítélőmester, királyi kamarások, királyi tanácsosok és valóságos belső titkos tanácsosok (akik nagy részben nemesi, bárói, grófi rangot is viselettek - 46 fő), királyi személynök, jászkun kapitány, polgárok (24 fő), főmérnök, orvosdoktor, postamester, ügyvéd, gyártulajdonos, gyárigazgató, nemesek (65 fő), bárók (13 fő), örgróf, grófok (35 fő), hercegek (4 fő), táborigazgató, lelkész, főesperes-helyettes, alesperes, kanonokok (15 fő), éneklő kanonok, örkanonok, prépostok, apátok, püspökök (16 fő - a horvátországi és a címzetes püspökökön kívül), érsekek, továbbá kapitány, az 1. császári magyar lovasezred tisztjei, a 12. nádori magyar lovasezred tisztjei, vezérőrnagyok, altábornagy és tábornagy. A vármegyék részéről: örökös főispánok és főispánok (27 fő), főispáni helytartók (4 fő), alispánok (23 fő), alispánhelyettes (1 fő), főszolgabírók (5 fő), szolgabíró (1 fő), alszolgabíró (1 fő), táblabírók (20 fő), főjegyzők (2 fő), vármegyei követek (9 fő). Különösen érdekes az arisztokraták, az érsekek, a püspökök és a kanonokok nagy száma. A vármegyékben különféle hivatalokat betöltő személyek száma is magas: főispánok, alispánok, táblabírók és követek. Érdekes, hogy néhány vármegye és szabad királyi város közvetlenül is adományozott: Arad, Bács, Békés, Bihar, Fejér, Hont, Temes. Szabad királyi városok: Buda, Pest, Debrecen, Szabadka, Kassa, Lőcse, Felsőbánya, Nagyszombat (néhány tisztségviselő: szabad királyi városi polgármester, bíró, főjegyző, követ). Kamarai város: Lippa. Város: Baja. Kiváltságos kerület: Szepesi XVI város kerülete. Társaság: Magyar Hajózási Társaság.

Témánk - a Ludovika Főépülete udvarán elhelyezett 63 magyarországi vármegye címere - kapcsán a fenti elemzést kiegészítve érdekes következtetésre juthatunk: A Ludovika Akadémia alapításához nemcsak magyarországi vármegyék, területi-közigazgatási egységek nyújtottak adományt, hanem az 1872. évi megnyitáskor a Horvátországhoz tartozó Pozsega, Kőrös, Szerém, Varasd, Verőce, Zágráb vármegyék főispánjai, mi több egy kiváltságos terület képviselője, a túrmezei nemesek grófja, számos főpappal együtt (megjegyzendő, hogy a címzetes püspöki címet viselő főpapok egyúttal magyar egyházi méltóságot is viseltek), nem beszélve Fiume szabad királyi város és tengeri kikötő tanácsáról. Külön érdekesség, hogy a magyar történelemben később szerepet játszó Jelačić grófi család tagjai is komoly adományokat tettek.

A nem magyarországi adományozók megoszlása részletezve: Dalmát-, Horvát- és Tótországok bánja,

horvátországi ítélőmester, királyi kamarás, báró, gróf, Túrmezei nemesi kerület grófja (Turopolje - Horvátország), Pozsega, Kőrös, Szerém, Verőce, Zágráb vármegyék főispánjai, Varasd vármegye főispáni helytartója, Verőce és Pozsega vármegyék táblabírái, károlyvárosi érsek (Károlyváros - Horvátország), zágrábi püspök (Zágráb - Horvátország), kőrösi püspök (Kőrös vármegye - Horvátország), makáriai címzetes püspök (Makária - Dalmácia), cattarói címzetes püspök - magyarul: kotori címzetes püspök (Cattarói-öböl - Horvátország), kurzolai címzetes püspök (Kurzola - Dalmácia), rosoni címzetes püspök (Cattarói-öböl, melléköböl - Horvátország), ansariai címzetes püspök (Ansaria - Horvátország), arbei címzetes püspök (Arbe - Horvátország), pharai címzetes püspök (Phara - Horvátország), zágrábi káptalan. A Jelačić család tagjai. A családnak bárói és nemesi ága is létezett. A magyar történelemből ismert buzini báró Jelačić József - Josip Jelačić Bužimski (1801-1859) horvát nemzetiségű császári-királyi tábornagy, horvát bán a bárói ágból származott, nemesi rangú rokonai áldoztak a Ludovikára: buzini nemes Jelačić János császári és királyi altábornagy, buzini nemes Jelačić Ignác éneklőkanonok (zágrábi székesegyház), buzini nemes Jelačić Vincze, buzini nemes Jelačić Nep. János császári és királyi kapitány, buzini nemes Jelačić István V[erőce] vármegye jegyzője. A fentiek tükrében az 1941-ben kihelyezett 63 vármegye mellett helyet kaphatott volna a nyolc horvátországi vármegye címere is (igaz, a törvény megalkotása - 1836 - időpontjában a nyolc vármegyéből Lika-Korbava és Modrus-Fiume vármegyék még nem léteztek, az 1871-ben megalakult Belovár vármegye és a Mária Terézia királynő által 1759-ben már címeradományban részesült Kőrös vármegye egyesítésével 1886-ban létrejött Belovár-Kőrös vármegyéből 1836-ban csak Kőrös vármegye létezett.)

A Ludovika Akadémia létrehozása nemzeti ügyé szülekedett, olyannyira, hogy a későbbi nemzedékek hálás szívvel adóztak azok emlékének, akik a magyar nemzeti tisztképzés fellegvárának megnyitásában részt vállaltak.

(Habsburg-Estei) Mária Ludovika (1787-1816) 1808-1816 között I. (Habsburg-Lotaringiai) Ferenc magyar és cseh király, osztrák császár (II. Ferenc néven 1806-ig német-római császár) felesége volt, akit 1808-ban Pozsonyban koronáztak magyar királynévá (1. kép). Ismert, hogy a fiatal királyné koronázási ajándékából 50 ezer forintot adományozott a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia felállítására, amely a királyné nevét viseli azóta is (Ludoviceum).

1. kép. (Habsburg-Estei) Mária Ludovika királyné bronz fejszobra a Ludovika Akadémia főlépcsőházában 2020-ban

Az Akadémia megalapításának emlékezetére 1903-ban a Ludovika Főépülete mögötti Orczy-parkban (Nagyrét) háromalakos szoborcsoportot állítottak fel, amely (Habsburg-Estei) Mária Ludovika királynét, (Habsburg-Lotaringiai) József főherceg, nádort, párdányi és erdőtélki Buttler János grófot örökítette meg (2. kép). A szoborcsoport terve a Ludovika Akadémia rajztanára, Deseő Lajos őrnagy munkája 1901-ből, amelyet Bászler Alfréd szobrászművész mintázott meg. 1919-ben a szoborcsoportot megrongálták és ledöntötték. 1929-ben retusálták és avatták fel újra az ércbe öntött szoboregyüttest, amely

Vass Viktor szobrászművész alkotása. A talapzat felirata: „A Ludovika név hirdesse a nemzethez való vonzalmunknak emlékezetét.” A szoboregyüttest 1945 után ismét eltávolították, 1992-ben helyreállítva került vissza eredeti felállítási helyére. A szoborcsoport három alakja a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia alapításának hazafias-patetikus megjelölése: a királyné a talapzat fő helyén, középen áll, s átnyújtja Magyarország nádorának az alapítólevelet, mert 1830-ban József főherceg, nádor tette le az Akadémia alapkövét:

„József, Magyarország nádora, a törvény szerint ezen intézmény legfelsőbb igazgatója helyezi el 1830-ban azon épület alapkövét, melyet az országgyűlés [...] 1808-ban az ifjaknak a katonai művészetben való kiképzésére elhatározott, mely [...] minden rendű hazafiak nagylelkűségéből nyerte alapítványait.”⁹

⁹ Fónagy Zoltán: Hadi Főtanoda az Orczy-kertben - A Ludovika előtörténete [Blogbejegyzés]. *Mindennapoktortene.blog.hu*, 2014. április 1.

A kompozíció harmadik alakja egy - honfiúsított igaz magyar - főnemes, a Ludovika Akadémia legbőkezűbb mecénása és alapítványtevője: párdányi és erdőtelki Buttler János gróf, aki a Ludoviceum

megépítéséhez az általa létrehozott alapítványba befolyt 126 666 forintot és 40 krajcárt (1812-ben további 10 ezer forintot) adományozott erre a nemes célra.

2. kép. (Habsburg-Estei) Mária Ludovika királyné, (Habsburg-Lotaringiai) József főherceg nádor, párdányi és erdőtelki gróf Buttler János Benedek Vilmos szobra az Orczy-kertben

Az olvasónak azonnal feltűnik, hogy a Ludovika legbőkezűbb támogatójának családi-nemzetségi neve nem magyar. A Buttler család őseinek vérvonala Angliába és Skóciába vezethető vissza, és már a 15. században német-római birodalmi főnemesi ranggal (báró) rendelkeztek. Később a család tagjai IV. (Jagelló) Kázmér (1447-1492) lengyel király és litván nagyfejedelem, majd III. (Vasa) Zsigmond (1587-1632) lengyel és svéd király, litván nagyfejedelem szolgálatában álltak. A Buttler család magyarországi ágának közvetlen elődei a Balti-tenger melletti - előbb a Kardtestvérek Rendje, majd 1561-től az önálló, de a Lengyel Királyság

hűbéreseként elismert Kurföldi Hercegség - területtől érkeztek vissza a Német-római Birodalom, azon belül az Osztrák Hercegség területére. A család egyik tagja (a legelső magyarországi Buttler) báró Buttler János ezredes, kamarás, az egri vár kapitánya volt 1692-ben. I. (Habsburg) Lipót (1657-1705) magyar király 1696-ban Bécsben kiállított oklevelében (*Diploma Super Indigenatu pro Joanne Libero Barone de Buttler - Honfiúsítási oklevél Buttler János szabad báró részére*)¹⁰ olvasható, hogy nevezett báró Buttler János 1688-ban magyar honfiúsítást (*indigenatus*) nyert az uralkodótól, a dokumentumban megemlítve

¹⁰ Báró Buttler János honfiúsítása - I. Lipót - Bécs, 1696. május 7. (benne: 1688. december 3.). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 24. kötet - 81-82.

Bécs török ostromát is (1683). A család egyik tagját báró Buttler János Lajost – a család előtörténetére is figyelemmel – a Rákóczi-szabadságharc időszaka alatt a kurucok elleni küzdelemben tanúsított hűségese szolgálata elismeréseképpen az uralkodó III. (Habsburg)

Károly (1711-1740) magyar király 1712-ben magyar grófi rangra emelte,¹¹ egyúttal régi címerét megerősítette. 1714-ben honfiúsítását megismételte,¹² amelyet 1715-ben törvénybe foglaltak:

„1715. évi CXXXIV. törvénycikk: főméltóságú s méltóságos Breuner Miksa Lajos, Gronsfeldt János Ferencz gróf urakat, Cusani Jakab örgróft, Montecucoli Hercules Pius, Welcsek Henrik Vilmos, Veterani Gyula, Buttler János Lajos és Huldenberg Dániel Erazmus szabad bárót hasonlóképpen magyarokká fogadják. [...] 6. § Buttler János Lajos grófnak, [...] 8. § Ugyanezeket a karokhoz és rendekhez eziránt tett folyamodásuk tekintetbe vételével maguk közé és társaságukba bevették s elfogadták. 9. § Bizván abban, hogy ezek jövőben is ez ország s nemzet irányában a hazának annál hálásabb s hasznosabb polgáraiul fogják magokat mutatni.”¹³

A grófi rangemelését biztosító – hártýára írt és festett – címereslevél eredetije ma is fellelhető, különlegesen értékes dokumentum. A címereslevélen látható a Buttler család megerősített grófi címere, amelynek címerleírása a következő: az ívelt oldalú, hárommal ívelt kerekaltalpu címerpajzs negyedelt. Az 1. fekete mezőben lebegő, arany négyfokú lépcsőzet, a 2. és 3. vörös mezőben két-két keresztbe helyezett, háromágú, barna nyelvű vasvilla látható, a 4. fekete mezőben arany foglalatú, ovális ékkő lebeg. A középpajzs arany mezejében egy fekete, arannyal fegyverzett, nyitott, ékkövekkel kirakott levélkoronás, kiterjesztett szárnyú sas látszik, begyén vörös, kerekaltalpu pajzsban lebegő puttonnyal. A címerpajzsra három (egy balra, egy szembe, egy jobbra fordított) pántos sisakot helyeztek ékkövekkel kirakott levélkoronákkal. A szemben elhelyezett sisakon egy alulról felfelé keskenyedő vörös oszlop látszik, amelynek tetejére nyitott, ékkövekkel kirakott levélkoronát helyeztek, amelyet középen vörös, kétoldalt ezüst, hármassztruktoll bokréta díszít. Az oszlopról keresztbe fordított pánttal – ezüst kürt függ. A balra fordított sisakon egy vörös és egy ezüst sas félszárny között, balra tekintő fekete kutya látszik, nyakában, arany nyakörvön a címerpajzs 4. mezejében látható arany foglalatú ékkövel. A jobbra fordított sisakon egy fekete és egy arany sas félszárny látszik. A sisaktakaró jobbról és balról egyaránt fekete-ezüst. Az összetett címert két keretezés övezi.

A belső, zöld, ovális növényfüzér, alul két arany pánttal összefogva, a külső álló téglalap alakú, széles arany keret. A belső keret és a címer közötti rész rózsaszín, míg a belső és a külső keret közötti lila terület arany damasztózással díszített. A heraldikai szőnyeg sarkaiban felül Kasztília–Leon, Magyarország, alul Csehország és Horvátország koronás címerai zárják a felületet. A kompozíció felső, középső részén – a két keretezés találkozásánál – III. (Habsburg) Károly király arcképe tekint ránk. A gróf Buttler család későbbi leszármazottja gróf Buttler Antal számára az uralkodó II. (Habsburg–Lotaringiai) József király 1783-ban a család Torontál vármegyei Párdány mezőváros (az oklevélben Bardány) birtoka után a „párdányi” előnevet adományozta¹⁴ (megjegyzendő, hogy a Heves vármegyei Erdőtelek birtok után a leszármazottak a „párdányi és erdőtelki” előnevet is használták).

A Ludovika Akadémia alapításában szinte a legnagyobb szerepet vállaló párdányi és erdőtelki gróf Buttler János Benedek Vilmos 1773-ban született. Az ifjú gróf Buttler János mint a 18. század végi Magyarország egyik dúsgazdag mágnása élte a korszak arisztokráciájának életét. Egerben ismerkedett meg jobaházi Döry Katalin grófkisasszonnyal, akibe beleszeretett, és akit hamarosan eljegyzett – a korszak jogi szokásainak megfelelően házassági szerződés keretében –, majd 19 éves korában saját akaratából feleségül vette, amit az alábbi levéltári dokumentum támaszt alá:

¹¹ Báró Buttler János Lajos részére grófi rang adományozása és ősi címerének megerősítése – III. Károly – Pozsony, 1712. június 18. MNL OL, Eredeti Címereslevelek Gyűjteménye 1526 után – R 64 és Nyulásziné Straub Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Budapest, Corvina, 1987. 109. (címerkép és címerleírás), 139. (magyarázat).

¹² Gróf Buttler János honfiúsítása – III. Károly – Bécs, 1714. február 23. MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 30. kötet – 255-256.

¹³ 1715. évi CXXXIV. törvénycikk. Online: *Ezer év törvényei*.

¹⁴ Gróf Buttler Antal számára a „párdányi” előnév adományozása – II. József – Bécs, 1783. november 7. MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 52. kötet – 444.

„Ezer hétszáz kilenczven kettődik esztendőben Május havának harminczegyedik napján, Én alább irt Erdő Teleki Gróff Buttler János Isten eő Szent Fölsége vezérlése mellett szabad akaratombul és egyenes szivbéli indulatomtól viseltetvén, s eljegyezvén magamnak Méltóságos Gróff Jobbaházy Döry Gábor és Méltóságos Hitves Társa Báró Eötvös Katalin Asszony, Atyai és Anyai engedelmével örökös hitves Társamnak emiített eő Nagyságoknak édes Leányát, Méltóságos Gróff Döry Katalin kisasszonyt, mi alább megirt jegyző személyek közt történt ezen megmásolhatatlan egyezség és végezés, alább irt és eziránt mi általunk illendőképpen requirált Bizonytságot tevő Uri Rendbeli Személyek előtt.”¹⁵

A házasság mintegy négyévi boldogság után megromlott, s 1796-ban a felek már pereskedtek, a grófné ekkor már külön élt férjétől. A pereskedés hosszú éveken keresztül folyt, s miután abból a gróf szándéka szerint nem tudott kilépni semmiféle módon, vagyonának jelentős részét adományozásra, adakozásra fordította, amelyek közül a legjelentősebb a Ludovika Akadémia

felállítására létrehozott alapítványba befolyt összeg volt. Ezenkívül a nagy pesti árvíz károsultjainak 1000 forintot szánt, segítette a marosvásárhelyi, csurgói, losonci, kővágóörsi iskolák, a székesfehérvári református templom felépítését, Máramarosszigeten jogi tanszéket alapított, rokonaira is gondot fordított. Egyik kortársa így emlékezett meg jótévőjéről:

„Méltóságos Gróf Cs. Kir. Kamarás Ur!

Igen tisztelt kegyes Jóltevőnk!

A hálaszavak, melyek méltóságod nevét egész hazán keresztül hangoztatják; azon segélyre kész keresztyéni érzelem mellyel minden vérző sebre irt adni siet, bátorit minket is, hogy szivig metsző fájdalommat kegyes színe eleibe felterjesszük. Hisszük! emberbaráti fájdalommal érte méltóságod azon gyászos nap hírét, mely városunkat nagy részben lángok martalékává tette, s reményijük, hogy legfájdalmasabb húr rezgend át keresztyéni lelkén ha megértendi, miképp a romok közt szegény templomunk is földig alázva hever. Hiveink nem azt sajnálják, hogy önházaik is elégték, mert munka s fáradságra Isten ismét áldást ad, s a nehéz seb beheged, de felejthetetlenül fájlalják azt, hogy szegény ekklesiánk mely rendszeresebben csak 1824-ben alakulhatott, annyi küzdés után méltóságodnak örökre felejthetetlen kegyes hozzájárulása által felépült templomától a tűzvész napján megfosztatott, így egészen leveretvén a fájdalomnak kínos érzésétől öntehetlenségünkben kikhez folyamodhatunk, ha nem azokhoz, kikbe Isten érző szívet teremte, kik a szegény szerencsétleneken keresztyéni részvéttel segíteni akarnak, és tudnak is. Ilyennek hirdeti méltóságodat egy Haza s hitfelekezet, ilyenek ismerjük, mert tapasztaltuk s erős paizsunkul szolgál csüggedés ellen a hit, miképpen méltóságod méltányolni fogja keserves sorsunkat, s bennünket részvétével és hathatós segélyével vigasztalni sietend. Mely édes reménység, boldogító érzelmétől melegítve midőn égre imádkoznánk hogy Isten méltóságodat az emberiség, haza s hitsorsosi boldogítására még soká testileg s lelkileg békében s erőben tartsa meg, magunkat szives részvétébe ajánlva maradunk.

Székes Fejérvár September 11-én 1843.

Méltóságos Gróf Császári Királyi Kamarás Ur Igen tisztelt kegyes jóltevőnknek alázatos szolgálai a székes fejérvári ref. egyház közönsége s annak jelenlegi főgondnoka Bottlik János.”¹⁶

Magánéletének különös, fordulatos – s a rendelkezésre álló levéltári források alapján pontosított – életrajza, azaz házassága ihlette a 19. század nagy íróját, Mikszáth Kálmánt a *Különös házasság* című mű megírására, amely részben valós történelmi ihletésűvé változtatta a tényeket. Meghagyva ezzel az írói szabadságot, ugyanakkor nem kisebbítve e nagyszerű ember tetteit, a haza iránti jó cselekedeteit.

Párdányi és erdőtelki gróf Buttler János Benedek Vilmos 1845-ben halt meg. Nevét, adományait nem csak az író által ismertté tett magánélete tette halhatatlanná. Nógrád vármegye közgyűlése Barabás Miklós festőművésszel 1836-ban elkészíttette a gróf életnagyságú portróját, amelyet a megyeháza dísztermében helyeztek el, s az később a Ludovika Akadémiára került (3. kép).¹⁷

¹⁵ Hőgye István: A Buttler-család levéltára és Buttler János „különös házasságának” dokumentumai. In Csorba Csaba (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyv. VI.* Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1990. 159.

¹⁶ Hőgye (1990): i. m. 170.

¹⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1901. február 10. 81.

„1843-ik évi Január 12-kén Tekintetes Nógrád megye BalassaGyarmaton tartott Köz Gyűlésében 92 : Végzés: Gróf Buttler Jánosnak, ama nagy hazafinak, ki a haza szegényebb fiai nevelésére oly nagy pénzbeli áldozatokat tőn a haza oltárára, - s ezen jó tettevényében különösen e Megye fiait is részesíté, - arcképét teremük díszítésére s érdemeinek örökösítésére birni óhajtván a Megye Rendéi Első Al Ispánjukat megbízta, hogy önkényes ajánlatokból gyűjtendő pénzen használván e végre azon pénz mennyiséget is, melly Gróf Széchelyi arcképének megszerzése után még felmaradt, hova előbb szerezze meg. Kiadta Al-jegyző Kálmánházy Béla.”¹⁸

3. kép. Barabás Miklós: Gróf Buttler János - 1836

Forrás: Gróf Buttler János. *Vasárnapi Ujság*, 1901. február 10. 81. - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT)
Budapest - Őrzési hely: Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSZK) - Raktári jelzet: HC 2.960

1903-ban a Ludovika mögötti Orczy-kertben állították fel párdányi és erdőtelki gróf Buttler János Benedek Vilmos nagyméretű, bronz mellszobrát (4. kép).

Az eseményről a korabeli *Vasárnapi Ujság* (némi pontatlansággal) így tudósított:

„A Ludoviceum ünnepe. Ünnepe volt május 8-án a honvédségi Ludovika Akadémiának. Az intézet egyik alapítójának, az Írországi eredetű családból származó gróf Butler Jánosnak az érczobrát leplezték le. Gróf Butler, kinek arcképét és életrajzát lapunk 1901-iki 6. számában közöltük, 136.000 forintot adott az Akadémiának magyar ifjak katonai nevelésére, kiegészítvén

¹⁸ Hőgye (1990): i. m. 167-168. Lásd még Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevevtára - XIII. 6 - A gróf párdányi és erdőtelki Buttler, valamint a gróf Buttler(-Clonebough) család iratai 1694-1861.

ezzel több vármegye alapítványát. Az ünnepélyre igen sokan gyűltek össze, főleg a katonaságból. Képviselve voltak az alapítványokat élvező megyei hatóságok is. Bevezetésül leleplezték azokat a márványtáblákat, melyekre a királynak, József főhercegnek és Augustza főherceg-asszonynak az Akadémia zászlóavatásakor mondott beszédét vésték. Ezek a táblák a kápolna falát díszítik. Butler mellszobra a nagy kert szép tisztásán, magas talapzaton áll, és Senyey Károly sikerült műve. Itt Lőrinczy Jenő ungmegyei alispán mondott beszédet Butler emlékezetére. Majd báró Fejérváry miniszter következőleg szólott: Át vagyunk mi, katonák, hatva annak a tudatától, hogy csak az a nemzet fejlődhetik, a mely megőrzi nemeslelkű őseinek emlékét, kiknek példája magával ragadja és fejleszti az ifjúságot. Hálás szívvel veszem át e szobrot és ígérem, hogy a Ludovika Akadémia parancsnoksága szent kötelességének fogja tartani annak megőrzését és oda fog mindenkor halni, hogy az önök fiai, kiket derék, hazafias katonákká akarunk nevelni, kegyeletes szívvel ápolják Butler gróf emlékét. Most pedig Kölcsey koszorús költőnk szép szavait átérezve, egyesüljünk benső imában a hazáért. A zenekar eljátszotta Kölcsey Himnuszát, mire az akadémiai zászlóalj és az I. honvédezred díszszázada elvonult a miniszter előtt. Ezzel az ünnep véget ért.”¹⁹

4. kép. Gróf Buttler János mellszobrának leleplezése 1903-ban az Orczy-kertben
 Forrás: *Vasárnapi Ujság*, 1903. május 17. 319. Fotó: Mertens és társa. - Arcanum Digitális Tudománytár (ADT), Budapest. - Őrzési hely: OSZK - Raktári jelzet: HC 2.960

1945 után a Buttler-szobrot is eltávolították a parkból, és ismeretlen körülmények között a budai várban, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum alagsorába került. Sokáig nem tudták, valójában kit is ábrázol a mű, amíg egy korábbi ludovikás tiszt nem azonosította.

1992-ben a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia történetét bemutató kiállítás nyílt a Hadtörténeti Múzeumban, így megkezdődött a szobor restaurálása és a kiállításban történő elhelyezése.²⁰ A kiállítás bontását követően a bronz mellszobrot a Honvédelmi

¹⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1903. május 17. 324.

²⁰ Nádas Egon: Gróf Buttler János bronz mellszobrának restaurálása. Kincses Katalin Mária - Szoleczky Emese (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Acta Musei Militaris in Hungaria*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2000. 137-139.

Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Díszudvarán helyezték el. A Ludovika Akadémia jogutódja, a Nemzeti Közsolgálati Egyetem vezetése az egyetem fennállásának ötödik évfordulóján a Ludovika

Főépület főlépcsőházában - központi helyen - állította fel a dekoratívan restaurált mellszobrot (5. kép), amely így visszakerült eredeti helyszínére, átörökítve az 1903-ban talapzatába vésett mondatokat:

„ÉRDEMEID TÖRVÉNY, EMLÉKEDET ŐRZI EZ AZ OSZLOP,
RÁJA BABÉRT FIAINK HARCI ERÉNYE ARAT.”

- Siposné Kecskeméthy Klára: A Ludoviceum. A Ludovika Akadémia története. *Bonum Publicum*, (2014), 3. 17.

5. kép. Párdányi és erdőtelti gróf Butler János Benedek Vilmos szobra a Ludovika Főépület főlépcsőházában

Az épületegyüttes tervezésével Pollack Mihály építész bízta meg. Az alapkőletétel 1830-ban történt, az épület 1836-ban készült el. Az 1836 utáni magyar nyelvű oktatás megtagadása, az 1838. évi nagy pesti árvíz, az azt követő 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc eseményei - kivéve a Magyar Hadi Főtanoda felállításának rövid időszakát - és az azt követő megtorlás és abszolutizmus korszaka nem kedvezett a Ludovika megnyitásának, így végül az 1867. évi

kiegyezést követően, 1872-ben nyitották meg. Az épületegyüttest ekkor Linzbauer István építész tervei alapján eklektikus-historizáló stílusban²¹ átalakítva adták át rendeltetésének (ekkor alakították ki a Díszterem király-, fejedelem- és vezérfejdíszzeit is). A főhomlokzat öt középrizalit mezejében látható gipszből készült harcias puttók, valamint a timpanon szobordíszei (és az államcímér is) már az 1872. évi megnyitást megelőző átépítéskor kerültek az épületre.²²

²¹ Kaló József - Szalay Tihamér - Horváth József: A Magyar Királyi Ludovika Akadémia története. Megnyílik a Ludovika Akadémia. In Csáky Imre: *A Ludovika Akadémia vármegyecímerei*. Budapest, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, 2014. 10.

²² Szalay Tihamér úrnak, a 2012-2014 közötti felújítás építéstervezőjének szíves közlése.

„1. § Az 1808. évi VII. és 1827-dik évi XVII. törvénycikkek értelmében Pesten fölláttatni rendelt magyar katonai intézet »mint magyar királyi honvédségi akadémia állittatik föl, és Ludovika-Akadémia nevet fog viselni.«²³

A Ludovika Akadémián 1944-ben a katonai oktatás-képzés megszűnt, az épületegyüttes hosszú évtizedeken keresztül egyéb funkciókat látott el, míg 2012-ben döntés született a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, később Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem jogutódjaként – 2011-ben létrehozott Nemzeti Közszerológiai Egyetem a korábbi Ludovika Akadémia történelmi főépületében történő elhelyezéséről. A Nemzeti Közszerológiai Egyetem Ludovika Campus – ünnepélyes keretek között – 2014-ben nyitotta meg újra kapuit a nemzeti tisztképzés szolgálatát tűzve ki célul.

Az egykori Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia megnyerően felújított eklektikus-historizáló stílusjegyeket hordozó – egyben monumentalitást, fegyelmet és erőt sugárzó – épületegyüttesének

főbejárati homlokzatát aprólékosan megmunkált cserfa- és olajágakkal tűzdelt, vegyesen alkalmazott ókori és középkori fegyver- és hadijelvény-ornamentikával díszítették. Ennek felső, háromszögletű orommezéjének (timpanon) hangsúlyozott középpontjába, féltérdre ereszkedő angyalok által megtartva, csücskös talpú címerpajzsot helyeztek a Magyar Királyság államcímert ábrázolva, amelyen a Szent Korona nyugszik (6. kép). A reprezentatív kompozíció középpontjában látható államcímert középpajzsában Magyarország, a negyedelt nagypajzsban Horvátország, Szlavónia, Dalmácia és Erdély címerei láthatók. A mívesen helyreállított címerkompozíció 1874 előtti, hiszen a pajzsmezőben alul betolt, ívelt oldalú ékben nem látható Fiume Kormányosság címere.

6. kép. Főbejárati homlokzat

²³ 1872. évi XVI. törvénycikk a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia felállításáról. Elérhető: *Ezer év törvényei*.

A Ludovika Akadémia főhomlokzatán található magyar államcímert különleges alkotás. A negyedelt nagypajzs 1., azaz (heraldikai) jobb felső mezejében Horvátország címere látható. Érdekesség, hogy Horvátország címere ötször sakkozott pajzsmező helyett a Ludovika domborművén csupán négyszer sakkozott. A nagypajzs 2., azaz (heraldikai) bal felső mezejében - Dalmácia címere - három (2-1) koronás oroszlánfej lebeg. Horvátország címere alatt a nagypajzs 3., azaz (heraldikai) jobb alsó mezejében Szlavónia címert láthatjuk középen (heraldikai) jobbra futó nyesttel. A magyar királyok engedélyezték e királtságoknak, hogy a királyi adót ne aranyban vagy ezüstben fizessék meg, hanem az akkoriban nagyon értékesnek számító nyestbőrben. II. (Jagelló) Ulászló (1490-1516) címereslevelében a Dráva-Száva folyókat jelképező egyenes pólya közé helyezte el a futó nyestet. A nagypajzs 4., azaz (heraldikai) bal alsó mezejében - Erdély címere - egyenes pólyával vágott pajzs, a felső mezőben növekvő, kiterjesztett szárnyú sas látható. A (heraldikai) jobb felső sarokban naparc, a (heraldikai) bal felső sarokban újhald lebeg. Az alsó mezőben hét (4-3) háromormú bástya (vár) lebeg egy-egy zárt kapuval, két-két oromsorral, köztük két-két lőréssel. 1765-ben (Habsburg) Mária Terézia királynő (1740-1780) az Erdélyi Fejedelemséget nagyfejedelemséggé nyilvánította, és aranybullás oklevélben címerét is megújította.²⁴ Erdély Nagyfejedelemség címerében a történelmi három nemzet (magyar, székely, szász) címerképe kapott helyet. A növekvő, kiterjesztett szárnyú sas a magyar nemzet jelképe, a nap és hold a székely nemzet címerképe. A hét vár a szászok hét, kulcsos (azaz kőfallal kerített) szabad királyi városát jelképezi. A három nemzet címerképeit a Barcsay Ákos erdélyi fejedelem (1658-1660) uralkodása alatt összehívott szászsebesi országgyűlés iktatta törvénybe 1659-ben. A magyar államcímert

nagypajzsára helyezett középpajzsában (heraldikai) jobbról az Árpád-ház családi címermezeje látható: a domborművön hétszer vágott mező (hét vízszintes vonallal osztott pajzsmező) helyett nyolcszor vágott - azaz négypólyás pajzsmező szerepel, eszerint a 19. századra visszavezethető romantikus felfogást tükröző Duna-Tisza-Dráva-Száva folyókat jelképező négy vízszintes pólyát láthatjuk, azaz a pajzsmező nem hétszer, hanem nyolcszor vágott.²⁵ A középpajzs (heraldikai) bal mezejében a tényleges magyar királyi hatalom jelképe, a hármass halmon álló, nyitott levélkoronából kiemelkedő apostoli, talpas kettős kereszt látszik - együttesen Magyarország címere. A timpanon középpontjában elhelyezett magyar Szent Koronával ékesített államcímert két térdeplő angyal tartja, ugyanakkor - a katonai jelleg erőteljes hangsúlyozására - egyidejűleg cserfa- és olajág is övezi, amely egyedivé varázsolja a domborművet. A későbbi, miniszterelnöki rendelet szerint (1896) a magyar államcímert pajzstartóként két angyal tartja, vagy pajzstartók helyett a pajzsot (heraldikai) jobbról cserfaág, (heraldikai) balról olajág övezheti. A kettő együttes alkalmazása a rendelet szerint nem lehetséges, ám a kettő együttes alkalmazása teszi a Ludovika főhomlokzati államcímert egyedivé és különlegessé. A cserfaág különösen hangsúlyozza a katonai jelleget - nem véletlenül.

Az impozáns címeregyüttest szemlélőben felmerülhet a kérdés: vajon miért nem volt jelen e kompozícióban Fiume Kormányzóság címere? A válasz nem is olyan egyszerű. Tény azonban, hogy a Ludovika Akadémia 1872. évi megnyitását követően 1874-ben hagyta jóvá az uralkodó a később (1896-ban) heraldikai szempontból is egységesített államcímerrel szinte megegyező címert, amely már Fiume Kormányzóság címert is tartalmazta, így 1872-ben nem készíthették el azt a Ludovika főhomlokzatán.

²⁴ Erdély Nagyfejedelemség aranybullás, eredeti címereslevele - Mária Terézia - Bécs, 1765. november 2. MNL OL Erdélyi Levéltárak - Gubernium - Cista diplomatica - Királyi hitlevelek - B 27; Erdély Nagyfejedelemség nagy titkos függőpecséttel hitelesített eredeti címereslevele (másodpéldány) - Mária Terézia - Bécs, 1765. november 2. MNL OL Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - N° 1765/426. (3273. doboz); Erdély Nagyfejedelemség címereslevele: hiteles másolat - Mária Terézia - Bécs, 1765. november 2. MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 67. kötet - 372. Vö. Csáky Imre (szerk.): *Erdély Nagyfejedelemség aranybullás címereslevele. 1765.* Faksimile. Budapest, HÍD, 2001.

²⁵ A korabeli címerábrázolásoknál gyakori, hogy a vörössel és ezüsttel hétszer vágott pajzsmező helyett nyolcszor, esetleg kilencszer vágott pajzsmezőt alkalmaztak. Heraldikai szempontból a váltakozóan alkalmazott vágások a 16. század elejétől nyertek nagyobb hangsúlyt az államcímert korabeli ábrázolásain. Az ábrázolásokhoz még irodalmi alátámasztások is csatolhatók, amelyek a hármass halmot a Tátra, Fáttra, Mátra hegységek jelképeinek, míg a számos alkalommal előforduló nyolcszor vágott pajzsmező (azaz négypólyás pajzsmező) ezüst pólyáit a Duna, Tisza, Dráva, Száva folyók jelképeinek tekintették. E felfogás annyira gyakori még a 19. század egyes címereslevelein is, hogy fontos felhívni erre a figyelmet. Vö. Bertényi Iván: *Új magyar címertan.* Budapest, Maecenas, 1998. 71.

Az 1868. évi XXX. törvénycikk törvénybe iktatását követően (amely Fiume várost és kerületét ismét Magyarországhoz csatolta) igény mutatkozott a magyar királyi uralkodói nagycímer és a magyar államcímer egységes, helyes megtervezésére, jóváhagyására és alkalmazására. E tárggyal kapcsolatosan képviselői felszólalások is elhangzottak a képviselőházban. A magyar államcímer tartalma körül kialakult nézetkülönbségek kiküszöbölésére a képviselőház országos bizottságot jelölt ki²⁶ azzal, hogy az új államcímer „alakját” hibátlanul terjesszék elő. Az országos bizottság jelentését a *Századok* történelmi folyóirat hasábjain tette közzé, amelynek érdekessége, hogy a Magyar Koronához újra visszatért Fiume címerét középpajzsra helyezte, ami (miután az kétfejű császári sást is tartalmazott) ellenérzést váltott ki. Ellenvéleményének adott hangot - ugyancsak az említett folyóiratban - a heraldikai ismeretekkel rendelkező Altenburger Gusztáv,²⁷ aki kifogásolta, hogy a bizottság Magyarország címerét nem a középpontban helyezte el. Javaslatában összetett államcímet fogalmazott meg, amelynek nagypajzsa hasítással és vágással negyedelt, középre helyezett szív-pajzssal, Magyarország címerével. A nagypajzsban Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Erdély és Fiume címere kapott helyet. Javaslatát a képviselőház és az uralkodó is elfogadta.

Megjegyzendő, hogy a Ludovika megnyitása előtti években - 1869-ben - rendszeresítették a Magyar Királyi Honvédségben az 1869 M. honvédcsákót, amelynek csákócímere egy stilizált, kör alakban, ovális csattal becsatolt és átfűzött derékszíjat mintázott (azaz, mintha a kör alakú címerpajzs kettős vonallal lenne szegélyezett). Ennek a „derékszíjnak” a kettős koncentrikus vonala közé a magyar alakulatoknál a „KIRÁLYÉRT ÉS HAZÁÉRT” a horvát-szlavón alakulatoknál a „ZA KRAJLA I DOMOVINU” jelmondat került. A kör alakú címerpajzs negyedelt volt, (heraldikai) jobb felső mezejében Dalmácia, (heraldikai) bal felső mezejében Horvátország, (heraldikai) jobb alsó mezejében Szlavónia, (heraldikai) bal alsó mezejében Erdély címereit ábrázolták, míg a kör alakú középpajzsban Magyarország címere kapott helyet. A címer felett a magyar Szent Koronát ábrázolták.²⁸ Érdekes, hogy ez a címerkompozíció tartalmát, elrendezését (s nem formáját tekintve) szinte megegyezett az 1874-ben jóváhagyott államcímerrel, amelyben már „alulról betölt ívelt oldalú ékben” Fiume címere is látható volt. Ennek megfelelően a magyar államcímer 1874-ben véglegesítették, amikor I. Ferenc József (1849-1916) „legfelső elhatározással” jóváhagyta a magyar állampecsét tervezetét, amelynek körirata a következő:

„ELSŐ FERENCZ JÓZSEF ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR CSEHORSZÁG KIRÁLYA SAT. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA.”

- MNL OL Király Személye Körüli Minisztériumi Levéltár - K 26 - 1874 - II - 268. 94.

Kijelenthetjük, hogy az 1874-ben megtervezett államcímer - amelyet állampecsét formájában véglegesítettek - lényegében megegyezett a később szövegben és rajzokban is egyértelműsített 1896. évi állami

középcímerrel. 1896-ban báró Bánffy Dezső miniszterelnök az általa aláírt és még ugyanabban az évben közzétett 3755/1895. M. E. számú rendeletében az alábbiakat határozta meg:

„Magyarország és a magyar birodalmat alkotó egyes országok czimereinek tartalmát és alakját ezredévi történelmi fejlődés alapján sok századnak törvényes gyakorlata állapította meg. A gyakorlati alkalmazásban azonban, különösen az újabb időkben, az ország czimere úgy egyes elemeinek ábrázolása, mint azoknak öszetétele tekintetében a legkülönbözőbb módon hibásan

²⁶ Horváth Mihály Imre (1809-1878) római katolikus címzetes püspök, történész és Henszlmann Imre (1803-1888) művészettörténész, régész képezték a bizottságot, mindkettő a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjai s országgyűlési képviselők is voltak.

²⁷ Altenburger Gusztáv (1841-1895) heraldikus, címertervező, közigazgatási hivatalnok. Budapest székesfőváros 1873. évi címerének (a címet festette: Fridrich Lajos címerfestő) és a Magyar Királyság 1874. évi államcímerének tervezője.

²⁸ Galván Károly: A Magyar Királyi Honvédség (1868-1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeli Múzeumban. *Az Országos Hadtörténeli Múzeum Értesítője*, (1971), 1. 228-261; Ságvári György: *Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig*. Budapest, Kossuth - Hadtörténeli Intézet és Múzeum, 2010. 153.

rajzoltatott, a minek következtében az ország czimerének helyes rajzára nézve egészen ingadozó felfogás és bizonytalanság kezdett uralkodni. E körülmény már egyik hivatali elődömet arra indította, hogy az ország czimerét történeti és heraldikai szempontból vizsgálat alá vétesse arra hivatott tudományos testületek által, nevezetesen az országos levéltár, a magyar heraldikai és genealogiai társulat, s végre a magyar tudományos akadémia által. E tudományos testületek azután történelmi kútforrások nyomán s a heraldika szabályai szerint egybehangzó véleménnyel meghatározták az ország czimerének történelmileg és heraldikailag helyes leírását és rajzát. Minthogy pedig nagyon kívánatos, hogy az ország czimerének helyes ábrázolására nézve tapasztalható bizonytalanság megszűnjék és a közéletben is az ország czimere helyesen és hibátlanul ábrázoltassék, még az előbbi kormány ministertanácsi végzéssel elhatározta, hogy az ország czimerének helyes leírása és rajza közzététessék. E ministertanácsi határozat foganatosításaképen, addig is, míg a törvényhozás e részben intézkednék: Magyarország külön czimerének, valamint a magyar korona országai egyesített czimerének az említett tudományos vizsgálat alapján meghatározott helyes leírását és rajzát, e czimereknek ugy a hivatalos, mint az 1883: XVIII. t.-cz. alapján engedélyezett, magánosok általi használatnál ilyképen való ábrázolása végett ezennel közzéteszem, a mint következik:... B. Bánffy s.k. m. kir. ministerelnök.”²⁹

Ennek megfelelően 1896-tól háromféle államcímert lehetett törvényes használatban: 1. A Magyar Szent Korona Országai igény- és emlékcímereit is magában foglaló nagycímert, azaz állami nagycímert, amelyet végül nem alkottak meg, hiszen a magyar királyok az évszázadok alatt számos tartományra és országra kiterjesztették hatalmukat – így a 19. század végén diplomáciai bonyodalmakat okozott volna, ha e területek, országok címereit egy nagypajzsban helyezik el (például Jeruzsálemi Királyság). 2. A Magyar Szent Korona Országai egyesített címere, azaz állami közép-címert és 3. Magyarország külön címere, az állami kiscímert.

A Magyar Szent Korona Országai egyesített címere (állami középcímert): nagypajzs, ráhelyezett középpajzs. A nagypajzs negyedelt, alul ívelt oldalú betöltéssel. A hasított középpajzsban Magyarország külön címere, a kiscímert látható.

1. mező: Dalmácia címere. 2. mező: Horvátország címere. 3. mező: Szlavónia címere.³⁰ 4. mező: Erdély címere.³¹ 5. mező: ívelt oldalú ékben Fiume Kormányzóság címere:³² a pajzsmezőben jobb lábával sziklán álló, kétfejű, (heraldikai) balra néző, kiterjesztett szárnyú sas. A sas bal lábát a sziklán fekvő hosszúkás korszón tartja, amelyből víz ömlik a sziklát balról körülölelő folyóba. A sas felett szalagos és béléses hercegi korona lebeg. Fiume címereit 1659-ben I. (Habsburg) Lipót (1657–1705) adományozta figyelembe véve a város állandó hűségét, békés és háborús időkben tett különféle szolgálatait. Az eredeti címereslevélben a címert keretere helyezett szalagon olvasható „INDEFICIENTER”, azaz „kimeríthetetlen” tengervizet jelent. A nagypajzsban a magyar Szent Korona nyugszik. Pajzstartók: jobbról és balról egy-egy lebegő angyal.³³ Pajzstartók helyett a pajzsot (heraldikai) jobbról cserfaág, (heraldikai) balról olajág övezheti.³⁴

²⁹ Magyarország külön czimerének és a magyar korona országai egyesített czimerének leírása és rajza. *Budapesti Közlöny*, (1896), 308. 1896. december 31. 1–2.

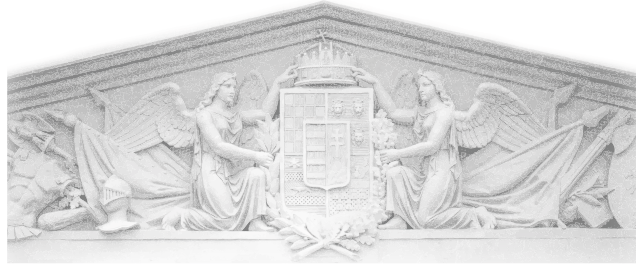
³⁰ Szlavónia Királyság címereslevele – II. Ulászló – Buda, 1496. december 8. Vö. Ivan Bojničić Kninski: Grbovnica kraljevine „Slavonije”. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 1. (1895), 1. 23.

³¹ Erdély Nagyfejedelemség aranybullás címereslevele – Mária Terézia – Bécs, 1765. november 2. MNL OL Erdélyi Levéltárak – Gubernium – Cista diplomatica – Királyi hitlevelek – B 27; MNL OL Erdélyi Kancelláriai Levéltár – Acta generalia – N° 1765/426. (3273. doboz); Erdély Nagyfejedelemség címereslevele: hiteles másolat – Mária Terézia – Bécs, 1765. november 2. MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 67. kötet – 372. Vö. Csáky (2001): i. m. 48.

³² Fiume címereslevele – I. Lipót – Bécs, 1659. június 6. Vö. Giovanni Kobler: *Memorie, per la storia della liburnica città di Fiume*. Fiume, Mohovich, 1896. 3. kötet, 128–129.: Facsimile dello stemma concensso alla città di Fiume dall’ Imperatore Leopoldo I con diploma D. D. venna VI giugno MDCLIX.

³³ Magyarország külön czimerének és a magyar korona országai egyesített czimerének leírása és rajza. (1896): i. m.

³⁴ Magyarország külön czimerének és a magyar korona országai egyesített czimerének leírása és rajza. (1896): i. m.

Vármegyecímerek a Ludovika Főépület belső udvarán

Magyarország földrajzi fekvése, határai, területe:

„Magyarország a Szt. István-korona országainak, vagyis a magyar birodalomnak fő- és alapalkotó része, melylyel az 1848. évi pozsonyi VII. és a kolozsvári I. t.-cikk, valamint az 1868. XLIV. t.-cikk által Erdély törvényhozás és közigazgatás tekintetében teljesen és felbontatlanul egyesítve van.

Fekvése, alakja. A szorosabb értelemben vett M[agyarország] [Szlavónia, Horvátország és Dalmácia királyságok kivételével] [...] az É. sz. 45° 29' és 47° 37 1/2' és a Ferrótól számított K. h. 33° 39' és 44° 10 1/2' közt fekszik. Legészakibb pontja Árva vármegyében a Felső-Zubricától ÉÉNy-ra emelkedő Polica-hegy; legdélibb pontja Krassó-Szörény vármegyében a Duna folyamnak Juc nevű sellője, Tiszovicától Dny-ra; legnyugatibb pontja Vas vármegyében Görlnictől Ny-ra van; legkeletibb pontja Háromszék vmegyében Sósmezőtől DK-re van. Kiterjedése ÉD-i irányban 590, Kny-i irányban 800 km. Alakja meglehetősen szabályos tojás, melynek csak D-felé van kihegyesedő nyulványa. Egészben véve M[agyarország] földje összefüggő s elég szabályos határokkal bíró testet képez, miért is M[agyarország] jól kikerekített országnak mondható.

Határai: M[agyarország] É-on Morvaországgal, Sziléziával és Galiciával, K-en Bukovinával és Romániával, D-en Romániával, Szerbiával és Horvát-Szlavonországgal, Ny-on Stájerországgal és Alsó-Ausztriával határos. Határai nagyrészt természetesek; java részüket a Kárpátok hegysége alkotja, mely Nyitra vármegyétől kezdve hatalmas ívben körülfogván az országot, egészen az Al-Dunáig természetes határát alkotja. D-en a Dráva és Duna jelöli M[agyarország] határát Horvát-Szlavonország és Szerbia felé; Ny-on a határ naggyobbára mesterséges, a Lajta folyó csak csekély kiterjedésben, a Morva naggyobb távolságra választván el az országot Ausztriától. Ny-felé helyenként az Alpok egyes kisebb csoportjai jelölik a határt.

Területe. M[agyarország] területe a Határőrvidék polgárosítása előtt 211 745 km² volt; jelenlegi területe 279 759 km².³⁵

Magyarország területe az I. világháború végéig (az idézett forrás szerint) 279 759 km² volt, míg a Magyar Királyság területe (Horvátországgal és a Magyar Szent Korona Országaihoz csatolt külön test Fiume Kormányzósággal együtt) 325 411 km²-t tett ki.³⁶ Az 1918-1919. évi események (az ország naggyobb területeinek idegen megszállása) és az 1920. évi

trianoni békediktátum Magyarországra kényszerítése (1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal

³⁵ A Pallas nagy lexikona. Az alapmű. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest, 1998. CD ROM - A továbbiakban: Pallas. Az alapmű.

³⁶ Bak Borbála: Magyarország történeti topográfiaja. Budapest, História - MTA TTI, 1997. 69.

és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről) a Magyar Királyság területi integritásának megszűnését eredményezte. A trianoni békediktátum következtében a Magyar Királyság elveszítette területének több mint kétharmadát.³⁷ Az 1920-1924 közötti népszavazások és területcserék eredményeképpen ez némileg módosult: soproni népszavazás, kisebb visszacsatolások Vas, Zala, Nógrád, Szatmár vármegye egy-egy községe, így születtek az egyes városok áldozatkészségére utaló jelzők: Civitas Fidelissima - Leghűségesebb Város (Sopron), Civitas Fortissima - Legbátrabb Város (Balassagyarmat). Az ország 1938-ig változatlan területe 93 073 km² lett.³⁸ Az elcsatolt területek Csehszlovákiához, Lengyelországhoz, Romániához, Ausztriához, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz és Olaszországhoz kerültek. Magyarország 1920 utáni hivatalos politikája egyértelműen a revizionizmust helyezte középpontba, s a teljes propagandát is ennek rendelték alá: „Mindent vissza!” - szöveg a jelszó. 1938-ban az első bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerült a Felvidék és Kárpátalja déli sávja, mintegy 11 927 km² területtel.³⁹ A Magyar Királyi Honvédség 1939-ben megtámadta Csehszlovákiát, és megszállta Kárpátalja maradék teljes területét, amelyet az országhoz csatoltak (12 061 km²). 1940-ben a második bécsi döntés értelmében visszakerült Magyarországhoz Észak-Erdély 43 104 km² területtel, majd 1941-ben a Magyar Királyi Honvédség (a Jugoszlávia elleni német támadást követően) megszállta a Muravidéket, a Muraközt, a Baranya-háromszöget és Bácskát 11 475 km² területtel. Így a Magyar Királyság területe 1941-1944 között 170 640 km²-re módosult.⁴⁰ Az 1944-1945. évi hadiesemények következményei és az 1947. évi párizsi békeszerződés visszaállította a trianoni határokat, sőt az ún. pozsonyi hídfő három községe (Oroszvár, Horvátjárfalu, Dunacsún) Csehszlovákiához került. Magyarország területe tehát 1947-től napjainkig 93 030 km²-re változott. Az „igazságtalannak” ítélt trianoni békeszerződés aláírásának

napját (június 4.) a Magyar Országgyűlés 2010-től a Nemzeti Összetartozás Emléknapjává nyilvánította.

A 19. század utolsó harmadában szükségessé vált a Magyar Királyság közigazgatási rendszerének egyszerűsítése, amely a vármegyéket, a kiváltságos közigazgatási területeket (kerületek, székek és vidékek) alapvetően - és a vármegyei címerhasználatot is befolyásolva - érintette. Először a Horvát-Szlavón Határőrvidék polgárosításának megindítását - a király 1871. június 8-i legfelsőbb elhatározásával - külön törvénycikkben iktatták törvénybe. Az 1873. évi XXVII. törvénycikkkel a Bánsági Határőrvidék - mint Magyar Határőrvidék és a Titeli (sajkás) zászlóalj - polgárosítását hajtották végre. Az 1876. évi XXXIII. és az 1877. évi I. törvénycikkben több vármegye összevonásával, az addig különálló, kiváltságos kerületek, székek és vidékek területének szabályozásával, azok vármegyékké alakításával és végül területük végleges megállapításával új közigazgatási rendszert vezettek be. Ekkor alakult meg Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Maros-Torda stb. vármegye, és szűnt meg Kővár vidéke, Aranyosszék, a Jász és két Kun kerület stb. 1880-ban Krassó és Szörény, 1881-ben Abaúj és Torna vármegyét egyesítették. Az átalakított közigazgatási rendszert az 1886. évi XXI. törvénycikkben iktatták törvénybe, amely végeredményben a Magyar Királyság területét 63 vármegyére osztotta fel, amelyet Szlavónia, Horvátország és Dalmácia területén fekvő 8 vármegye egészített ki, így a történelmi Magyarország területe 71 vármegyéből állt. Ehhez tartozott a magyar Szent Koronához csatolt külön test (*corpus separatum*) - Fiume Kormányzóság területe. A 71 vármegyét és Fiume Kormányzóságot befogadó országok és társországok címerei együttesen jelennek meg az 1896. évi Magyar Szent Korona Országai egyesített címerében (magyar állami közép címer): Magyarország, Dalmácia, Szlavónia, Horvátország, Erdély és Fiume. Az 1886. évi XXI. törvénycikk a törvényhatóságokról (szentesítést nyert 1886. június 27-én) így rendelkezett:

„1.§. Az alább felsorolt vármegyék [...] mint törvényhatóságok - törvénybe iktattatnak: 1. Abaúj-Torna, 2. Alsó-Fehér, 3. Arad, 4. Árva, 5. Bács-Bodrog, 6. Baranya, 7. Bars, 8. Békés, 9. Bereg, 10. Beszterce-Naszód, 11. Bihar, 12. Borsod, 13. Brassó, 14. Csanád, 15. Csík, 16. Csongrád, 17. Esztergom, 18. Fejér, 19. Fogaras, 20. Gömör és Kis-Hont, 21. Győr, 22. Hajdú, 23. Háromszék, 24. Heves,

³⁷ Bak (1997): i. m. 69.

³⁸ Bak (1997): i. m. 69.

³⁹ *Történelmi világtalasz*. Budapest, Cartographia, 1998. 134.

⁴⁰ *Történelmi világtalasz*. Budapest, Cartographia, 1998. 134.

25. Hont, 26. Hunyad, 27. Jász-Nagykun-Szolnok, 28. Kis-Küküllő, 29. Kolozs, 30. Komárom, 31. Krassó-Szörény, 32. Liptó, 33. Máramaros, 34. Maros-Torda, 35. Moson, 36. Nagy-Küküllő, 37. Nógrád, 38. Nyitra, 39. Pest-Pilis-Solt-Kiskun, 40. Pozsony, 41. Sáros, 42. Somogy, 43. Sopron, 44. Szabolcs, 45. Szatmár, 46. Szeben, 47. Szepes, 48. Szilágy, 49. Szolnok-Doboka, 50. Temes, 51. Tolna, 52. Torda-Aranyos, 53. Torontál, 54. Trencsén, 55. Turóc, 56. Udvarhely, 57. Ugocsa, 58. Ung, 59. Vas, 60. Veszprém, 61. Zala, 62. Zemplén, 63. Zólyom.”⁴¹ [Továbbá: 64. Belovár-Kőrös, 65. Lika-Krbava, 66. Modrus-Fiume, 67. Pozsega, 68. Szerém, 69. Varasd, 70. Verőce, 71. Zágráb.]

A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia főépületének belső udvarában láthatók a Magyar Királyság 1886. évi XXI. törvénycikkben meghatározott 63 vármegyéjének vörös márványba, illetve tardosi vörös mészkőbe faragott címerei a vármegyék megnevezésének feltüntetésével. A 64. pajzsmezőbe vésett szöveg elemzésekor kiderül, hogy 1872-ben a Ludovika Akadémia megnyitásának időpontjában e vármegyecímerek nem voltak láthatók a belső udvaron.⁴² A vármegyecímerek nagy részének elkészítése és kihelyezése 1941 után történt meg, amely már az akkor országos traumaként megélt trianoni békediktátum (1920) után hivatalos eszmévé bővült revizionizmus szellemiségében, ugyanakkor a Szent

István-i birodalom e címer-mozaik hagyományának megőrzésében öltött testet. A tervezett 63 magyar vármegyecímer mellett a 64. címerpajzsba vésett szöveg szerint a 19. századi ezeréves magyar vármegyék 350 000 forinttal járultak hozzá a Ludoviceum megépítéséhez. Az adományozók voltak az „áldozatkész ősök”, s majd száz évvel később a „méltó unokák” vésették vörös márványba a vármegyék címereit.

Vitéz nemes kisbarnaki Farkas Ferenc (1892–1980) m. kir. vezérőrnagy, a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia parancsnokának e tárgyban Vas vármegye alispánjához intézett 1941. évi levele így fogalmaz:

„M. KIR. HONVÉD
LUDOVIKA AKADÉMIA
PARANCSNOKSÁGA
[körbélyegző címerrel]
Méltóságos Alispán Úr!
Kedves Barátom!

A Ludovika Akadémia, első tisztképző intézetünk, régi szép tervét kívánom megvalósítani és ehhez nagybecsű támogatásodat és a t. vármegye áldozatos hozzájárulását megnyerni.

Nevezetesen a főépület udvarában a Szent Istváni birodalom vármegyéinek címerét kívánjuk elhelyezni és külsőleg is jelezni, hogy ősi intézetünkbe még az ezeréves Magyarország lehelte be lelkét, ezt a lelkületet mi megtartottuk és ebben a szellemben neveljük ma is az ifju tiszti nemzedéket.

A címerek kivitelét stilszerűen hazai vörösmárványból művész szobrászmunkával tervezzük. Egy - egy címer - a még rab-ságban szenvedő megyék árát is beleértve - 455 P-be kerülne. A munkálatot az akadémia régi megbízható mestere Král Gyula kőfaragó⁴³ /: Budapest III. Lajos-ut 77-79:/ az ide benyújtott minta szerint kb. 50x80 cm. méretben az év folyamán bevégezné. Mivel Akadémiánk anyagiakkal nem rendelkezik, - de ezen monumentális emlék felállítása nemzetnevelési érdek és vele az Akadémia életével oly szoros kapcsolatban álló megyéknek is örök emléket kívánunk állítani, - azon tiszteletteljes kéréssel

⁴¹ Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1000–1895. Millenniumi Emlékiadás. 1884–1886. évi Törvény-czikkek.* Budapest, Franklin, 1897. 367.

⁴² Itt szeretném megköszönni lektoromnak, dr. Négyesi Lajos ezredes, egyetemi docensnek azt, hogy volt szíves felhívni a figyelmet a Ludovika Akadémia 1872-ben átépített épületegyüttesének megnyitása és a belső udvaron látható vármegyecímerpajzsok elhelyezésének eltérő időpontjára, továbbá azt is, hogy tudományos kutatómunkámat előremutató javaslatokkal és információkkal segítette.

⁴³ Král Gyula kőfaragó mester Budapest 20. századi neves kőfaragója, aki számos egyéb művészi munka mellett a János-hegyi Erzsébet-kilátó, a budai Postapalota kőfaragó munkálataira nyert megbízást. Más mesterekkel együttműködve elkészítette a Hős vasutasok emlékművét Budapesten, valamint egy I. világháborús emlékoszlopot is Karakószörcsök községben.

fordulok Hozzád, hogy a t. megye, miként annak idején a Ludovika Akadémia megalapításához, most annak szépítéséhez is hozzájáruljon és bennünket cimerével megajándékozni szives legyen.

Amennyiben szándékunkat magas pártfogásod révén a t. megye magáévá teszi, tisztelettel arra kérlek, hogy a megrendelést - a velünk való kölés mellett - közvetlenül Král mesternek megküldetni sziveskedjél.

Bizva megértő jóságodban és a honvédség iránt tanusított mindenkori készségedben, kérelmünket ismételten nagybecsü jóindulatodba ajánlom és vagyok igaz nagyrabecsülésem őszinte kifejezése mellett tisztelő hived:

Budapest, 1941. január 22.

[sajátkezű aláírás]

vitéz nemes kisbarnaki Farkas Ferenc tábornok
akadémiaparancsnok.”⁴⁴

Az akadémiaparancsnok levele alapján egyértelműsíthető, hogy az egyes vármegyecímerek elkészítésének költségeit úgy állapították meg, hogy azok az 1941-ben nem a Magyar Királyság fennhatósága alá tartozó 1920 előtti (magyar) vármegyék címereinek

költségét is fedezzék. Továbbá a megkeresésből az is kitűnik, hogy ez az elképzelés már korábban megfogalmazódott a Ludovika Akadémia vezetőségében. A hivatalos levélre reagálva Vas vármegye törvényhatósági bizottsága az alábbi döntést hozta:

„KIVONAT.

Vasvármegye törvényhatósági bizottságának Szombathelyen, 1941. február hó 17-én tartott évnegyedes rendes közgyűlése jegyzőkönyvéből. 2003-ai-18-kgy-1941. szám.

VÉGHATÁROZAT.

Vas vármegye törvényhatósági bizottsága tárgyalás alá vette a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia parancsnokának fenti tárgyi megkeresését, illetőleg a vármegye alispánjának e tárgyban tett javaslatát és a tárgyalás eredményeként - a th. kisgyűlés határozati javaslatának elfogadásával - elhatározza, hogy a vármegye cimereit hazai vörös márványból, művészi szobrászmunkával elkészítteti és azt a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémiának ajándékozta. Erre a célra a th. bizottság 500 P. hitelkeretet a vármegyei laktanyaalap terhére megszavaz. Ezen véghatározat Vas vármegye Hivatalos Lapjában szabályszerűen közzéteendő, a közzétételtől számított 8. napon kihirdetettnek tekintendő, mely naptól számított további 15 napon belül ellene a vármegye alispánjánál beadandó és a m. kir. Belügyminiszter Urhoz intézendő fellebbezésnek van helye. A határozat azonban kormányhatósági jóváhagyás végett a m. kir. Belügyminiszter Urhoz - fellebbezésre való tekintet nélkül is - felterjesztendő. Erről a m. kir. Belügyminiszter Ur felterjesztésileg, a vármegye alispánja, a vármegyei számvevőség és a vármegyei hivatalos lap szerkesztője és a m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia parancsnoka értesíttetnek.

Jegyezte és kiadta:

Dr. TULOK JÓZSEF s. k.

vm. főjegyző.”⁴⁵

Vitéz nemes kisbarnaki Farkas Ferenc vezérőrnagy hamarosan értesült a vármegye döntéséről, s azt a következőkben köszönte meg:

⁴⁴ MNL Vas Megyei Levéltár - Vasvármegye Alispánjának iratai. - Közigazgatási iratok. - 2003/1941. Itt szeretnék köszönetet mondani dr. Melega Miklós igazgató, főlevéltáros úrnak segítőkészségéért, valamint azért, hogy az eredeti dokumentumot rendelkezésemre bocsátotta.

⁴⁵ *Vas Vármegye Hivatalos Lapja* - 13.366 - 1940. szám. 41.

„M. KIR. HONVÉD
LUDOVICA AKADÉMIA
PARANCSNOKSÁGA
[körbélyegző címerrel]
Kedves Barátom!

Szives közléseket, mely szerint a „Ludovika” akadémián tervezett vármegyék cimereinek felállítási gondolatát Magadévá titted és a megvalósításhoz hozzájárulásodat is adtad, megkaptam.

Köszönöm mindnyájunk nevében megértő jószágodat és arra kérlek, hogy alkalomadtán midazoknak, akiknek áldozatkészsége e nemes terv kivitelét lehetővé tette, hálánkat tolmácsolni szíves legyél.

Fogadd kérlek igaz nagyrabecsülésem őszinte kifejezését hived:

Budapest, 1941. február 24.

[sajátkezű aláírás]⁴⁶

A Ludovika Akadémia „régis szép tervének” megvalósítása megkezdődött, s az alábbiakban részletezett

vármegyecímereket is az előzőekben bemutatott felkérések alapján kiviteleztek.

„A Ludovika Akadémián elhelyezik Pest vármegye cimerét. A m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia főépületének udvarán elhelyezik Magyarország összes vármegyéinek cimerét. Pest vármegye a saját költségén kőből véseti ki a megye cimerét, amelyet elhelyezés céljából a közeljövőben adnak át a Ludovika Akadémia vezetőségének.”⁴⁷

A munkálatok viszonylag gyorsan folytak annál is inkább, mert a vármegyék cimereinek tervei és azok megnevezései az adott betűtípussal készen voltak. A Ludovika Akadémia belső udvarára tervezett 63 magyar vármegyecímerekből 1944-ig mindössze 44 vörös márványba faragott címerpajzs készült el (és az egy darab szöveges pajzs), amelyeket a Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia állományába tartozó Olcsvay Géza iparművész, m. kir. t. hadnagy tervezett.

Olcsvay Géza (1896–1971) Budapesten született. Már kora ifjúságában művészi pályára készült,

érdekelte a festészet, de nem volt idegen számára a technika sem. Iparművész növendékként Olaszországban folytatott festészeti tanulmányokat, és tizennyolc éves korában már iparművész. 1915-ben bevonult, majd a Magyar Királyi Honvédség állományában a galíciai frontra vezényelték. A fronton orosz fogságba esett, Gyóni Gézával (1884–1917, evangélikus teológushallgató, költő és újságíró) együtt volt hadifogságban. Hazatérése után, 1926-tól szinte folyamatosan részt vett a Ludovika Akadémia munkájában. Életrajziregény-kéziratában erre így emlékezett vissza:

„váratlanul egy iparművész kollégám keresett fel s arra kért, hogy hajlandó lennék-e jelenlegi sanyarú állásában öt 4 hónapra kisegíteni! Közölte, hogy a tisztképző Ludovika Akadémián órabéres polgári alkalmazottként dolgozik, mint »HARCÁSZATI RAJZOLÓ«. Tudomása szerint voltam katona, nagyjából ismerem a katonai térképjeleket, az újfajta harcászati ábrákat majd 2-3 hét alatt megtanulom s a rendelkezésre álló sokszorosító anyagokat, amikkel a rajzokat kell elkészítenem, megismerem, begyakorlom. [...] Mit tudtam én, akkor, hogy mire vállalkoztam! [...] Végeredmény: a 4 hónapból 18 év lett! [...] A Ludovika nekem már előzőleg, hogy úgy mondjam »grafikus« megrendelő-felem volt. [...] az új katonai kiképzés és új harcászati alapelvek

⁴⁶ MNL Vas Megyei Levéltár – Vasvármegye Alispánjának iratai. – Közigazgatási iratok. – 2003/1941.

⁴⁷ *Pesti Hírlap*, 1941. április 24., csütörtök. 6.

jobb megismerhetése végett, 3 évre rá 28-napos fegyvergyakorlatra vonultam be egy pesti gyalogezredhez, mint tartalékos zászlós. Nagy feltűnést keltettem, mikor először tiszti egyenruhában jelentem meg az irodában, illetve az Akadémián.⁴⁸ „Már 1930-ban azt a megtisztelő megbízást kaptam, hogy a Levente-kör térképész-szakosztályán heti 2 órában tanítsam, gyakoroltassam a betűvetést. Örömmel vállaltam. [...] Az intézet katonai és nemzeti tradíciójának kiemelése végett olyan feladatokat tűztem növendékeim elé, hogy az maradandó nyomokat is hagyjon az Alma Mater falain, tantermeiben, a nagy parkban is. Szobrok, domborművek [...] Magam elkészítettem kb 1 m²-es nagyságban Magyarország történelmének jellegzetes periódusait terméskőből kifaragva, térképszerűen. [...] Megírtam egy kézi segédletet a katonai betűvetésről, s ez a kis munkám kb. 3000 példányban fogyott el. [...] [M]egbízást kaptam a harcászati rajzolás és betűvetés tanítására, tekintélyes óraszámmal.”⁴⁹

Olcsvay Géza iparművész, tartalékos hadnagy nyolc, a Ludovikán eltöltött év után előjárójához tisztviselői

státuszra vonatkozó kérvényt nyújtott be, amelyet (és személyét) akkori előjárója így jellemzett:

„Vitéz Jány Gusztáv vezérkari ezredes, akadémia-parancsnok észrevétele tisztviselői kérelmemre: »A kérelem méltányolást érdemel. Beadható. Ha nem közvetlenül megy, pártoló záradékot írj hozzá, melyben bent legyen, hogy kiválóan használható, lelkiismeretes, pontos, megbízható munkaerő, ki átlagon felül áll teljesítmények, jellem és magatartás terén!« Ez jelenlegi kenyéradó gazdám véleménye rólam.”⁵⁰

Olcsvay Géza iparművész, tartalékos hadnagy 1940-ben életrajziregény-kéziratában huszonöt pontban (a Ludovika Akadémia parancsnokának címzett jelentésében 22 + 7 pontban/alpontban) foglalta össze addigi „maradandó” tevékenységét, amelyet

a Ludovika Akadémia érdekében fejtett ki.⁵¹ 1941-ben jelentette meg *A katonai betűvetésről (polgáriak számára is alkalmas)* című könyvét, amelynek céljaként a következőket jelölte meg:

„E könyv célja, hogy bárki a legrövidebb idő alatt magánúton sajátíthassa el a katonai írásmunkáknál előírászerűen használatos betűtípusok rajzolását, illetve írását.”⁵²

Naplófeljegyzésének 89. oldalán a 7., 19. és 24. pontokban (az elvégzett feladatok között) így fogalmazott:

„A m. kir. honvéd »Ludovika Akadémián,« az 1927-1940. tanévek alatt a következő maradandó értékű alkotói munkásságot fejtettem ki:
7.) Az Irredenta-folyosón függő vármegyék és címersorozat rajza (1935). [...]
19.) Főépület udvarának falába elhelyezett vörösmárvány vármegyei címerek tervrajzai (1940).
24.) Kőtérképek a rk. kápolna hátfalába építve. Terv és részletrajz (1941).”⁵³

⁴⁸ Olcsvay Géza: *Így vádoltam, vétkeztem, vezekeltem és békéltem meg! Utolsó könyvem kézírata. (Életrajzom!)* (é. n.) 87. (Másodpéldánya a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárában található.) Dunavölgyi Péter: Olcsvay Géza és a M. Kir. Ludovika Akadémia kapcsolata. *Dunavölgyipeter.hu*. Lásd még: Dunavölgyi Péter: Olcsvay Géza írásai. *Dunavölgyipeter.hu*.

Itt szeretném megragadni az alkalmat, hogy köszönetet mondjak Olcsvay Géza m. kir. százados jogutódjának, egyben unokaöccsének, Dunavölgyi Péter úrnak azért a segítőkész együttműködésért, amelynek keretében a családi archívum vonatkozó fekete-fehér fényképeit és nagybátyja önéletrajzi kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. A közlés segítségével vált azonosíthatóvá a Ludovika Akadémia vármegyecímereinek tervezője és az elhelyezés időpontja. Köszönet érte.

⁴⁹ Olcsvay (é. n.): i. m. 88.

⁵⁰ Olcsvay (é. n.): i. m. 134.

⁵¹ Olcsvay (é. n.): i. m. 89.

⁵² Olcsvay Géza: *A katonai betűvetésről (polgáriak számára is alkalmas)*. Budapest, a szerző kiadása, 1941. 35.

⁵³ Olcsvay (é. n.): i. m. 89.

Ez a hét darab, kőbe vésett ún. kőterkép Magyarország lényeges területi változásait mutatta be nagy méretben: látható volt a honfoglalás korszaka; Szent István király Magyarországa 1038-ból; I. (Nagy) Lajos király birodalma 1382-ből; I. (Hunyadi) Mátyás király hódításai és birodalma 1488-ból; a török által nagyrészből megszállt Magyarország területe 1683-ból; a Magyar Királyság területe 1867-ből; Magyarország területe 1920-ból.⁵⁴

A fenti naplófeljegyzésekből kiderül, hogy a Ludovika Akadémia „régiszerű terve”, azaz a vármegyecímerek gondolatköre már 1935-ben kész alkotás-sorozatként megjelent, a vörös márványba faragott vármegyecímerek pontos tervrajzai Olcsvay Géza tervezésében 1940-ben már készen voltak. Áttekintve Olcsvay Géza családi archívumának vármegyecímerekre vonatkozó fényképeit, látható egy kartonlapra rögzített fekete-fehér fényképfelvétel-sor 7-7-7-7-7-7-3 sorban elrendezve, amely a már 1941-ben elkészített és a Ludovika belső udvarán a falba helyezett vörös márvány vármegyecímereket tartalmazza.⁵⁵ Az 1. táblázatban összefoglaljuk az erre vonatkozó forrásokat.

A táblázat elemzésekor kiderül, hogy az 1. és 2. számú oszlop teljesen azonos, így a vizuálisan elemezhető címerpajzsok és a 2012-2014 közötti felújítás megkezdése előtt falban lévő és azonosítható pajzsok sorozata és száma azonos. Azonban ha

az 1. és 2. oszlop számait és tartalmát összevetjük a 4. oszlop számaival és megnevezéseivel, egyértelmű következtetésre jutunk, amely a következőkben foglalható össze: Olcsvay Géza iparművész, m. kir. t. hadnagy által tervezett és Král Gyula budapesti kőfaragó mester által vörös márványba vésett és a falba helyezett vármegyei címerpajzsok száma 44 + 1 db (a szöveges pajzs) volt az elkészítés és kihelyezés évében, 1941-ben. A 2012-2014 közötti felújítás előtt a falban megtalált és dokumentált címerpajzsok száma csupán 38 + 1 db (a szöveges pajzs) volt, így az 1944 és 2012 közötti időszakban 6 db eredeti vörös márvány címerpajzsok nyoma veszett, amelyeket a 4. oszlopban *dőlt betűvel* emeltünk ki: *Alsó-Fehér, Árva, Hont, Hunyad, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád vármegyék* címereinek jelenlegi lelőhelye ismeretlen. Tehát 1941-ben elkészült és kihelyezték a 44 + 1 darab (a szöveges pajzs) címerpajzsot, míg a fennmaradó 19 címerpajzs 1944-ig nem készült el. Ezért volt szükség arra 2012-2014-ben, hogy az eleve el nem készült 19 db címerpajzs mellett a közben eltűnt 6 db címerpajzsot is újra faragják. A rendkívül pontos 2012-2014. évi tervezésnek, kivitelezésnek köszönhetően ma a teljes és hiánytalan 63 + 1 db (a szöveges pajzs) címerpajzs látható a Ludovika Campus belső udvarán.

A tervező, Olcsvay Géza naplójából:

„MA, 1943. AUG.1-ÉN, [...] ELŐLÉPTEM TÉRKÉPÉSZ SZERTÁRI SZÁZADOSSÁ, [...] ÁLDOTT LEGYEN AZ ISTEN, AKI KELLŐ ERŐT ADOTT MINDIG A MEGPRÓBÁLTATÁSOK JÓ ELVISELÉSÉRE ÉS ELKÖNYVELÉSÉRE!”⁵⁶

Olcsvay Géza m. kir. térképész százados a II. világháborúban is részt vett, a nyugati fronton hadifogságba esett, hazatérése után műszaki rajzolóként dolgozott. Művészi tevékenysége, a vármegyecímertervei

alapján elkészített eredeti alkotások ma is őrzik iparművész-lelkületének és ludovikás évtizedeinek emlékezetét, immár a 63 vármegye egységes, szép kivitelű sorozatába illesztve.

⁵⁴ A fényképek Olcsvay Géza családi archívumából származnak. Megtekintésre: Dunavölgyi Péter: *Olcsvay Géza és a M. Kir. Ludovika Akadémia kapcsolata*.

⁵⁵ A fényképek Olcsvay Géza családi archívumából származnak.

⁵⁶ Olcsvay (é. n.): i. m. 190.

1. táblázat. A vármegyecímerek forrásainak összehasonlítása

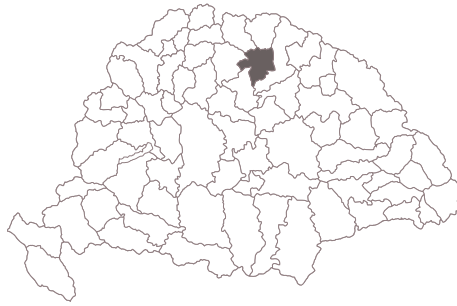
Szalay Tihamér a 2012-2014. évi felújítás építész tervezője által megadott - a felújítás megkezdése előtt már a falban lévő eredeti, vörös márvány vármegyecímer-sorozat	Csáky Imre által 2017-ben áttekintett és elemzett, a Ludovika belső udvarán elhelyezett vörös márvány vármegyecímer-sorozat eredeti darabjai <i>(a jelenlegi címersorozatnál egyértelműen megkülönböztethető, hogy melyik készült vörös márványból, és melyik süttöi vörös mészkőből).</i>	Szalay Tihamér a 2012-2014. évi felújítás építész tervezője által megadott - a felújítás megkezdése után elkészített és a falba helyezett új, süttöi vörös mészkő vármegyecímer-sorozat	Olcsy Géza iparművész, m. kir. t. hadnagy által tervezett és a családi archívum fotóin megtalálható, 1941-ben a Ludovika belső udvarának falába helyezett vármegyecímer-sorozat
<ol style="list-style-type: none"> 1. Abaúj-Torna 2. Arad 3. Baranya 4. Bars 5. Békés 6. Bihar 7. Borsod 8. Brassó 9. Csongrád 10. Esztergom 11. Fejér 12. Fogaras 13. Gömör és Kis-Hont 14. Győr 15. Hajdú 16. Heves 17. Komárom 18. Liptó 19. Moson 20. Pest-Pilis-Solt-Kiskun 21. Pozsony 22. Sáros 23. Somogy 24. Sopron 25. Szabolcs 26. Szepes 27. Szilágy 28. Tolna 29. Torda-Aranyos 30. Torontál 31. Trencsén 32. Turóc 33. Ugocsa 34. Vas 35. Veszprém 36. Zala 37. Zemplén 38. Zólyom <p>+ 1 db szöveges pajzs</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Abaúj-Torna 2. Arad 3. Baranya 4. Bars 5. Békés 6. Bihar 7. Borsod 8. Brassó 9. Csongrád 10. Esztergom 11. Fejér 12. Fogaras 13. Gömör és Kis-Hont 14. Győr 15. Hajdú 16. Heves 17. Komárom 18. Liptó 19. Moson 20. Pest-Pilis-Solt-Kiskun 21. Pozsony 22. Sáros 23. Somogy 24. Sopron 25. Szabolcs 26. Szepes 27. Szilágy 28. Tolna 29. Torda-Aranyos 30. Torontál 31. Trencsén 32. Turóc 33. Ugocsa 34. Vas 35. Veszprém 36. Zala 37. Zemplén 38. Zólyom <p>+ 1 db szöveges pajzs</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Alsó-Fehér 2. Árva 3. Bács-Bodrog 4. Bereg 5. Beszterce-Naszód 6. Csanád 7. Csík 8. Háromszék 9. Hont 10. Hunyad 11. Jász-Nagykun-Szolnok 12. Kis-Küküllő 13. Kolozs 14. Krassó-Szörény 15. Máramaros 16. Maros-Torda 17. Nagy-Küküllő 18. Nógrád 19. Nyitra 20. Szatmár 21. Szeben 22. Szolnok-Doboka 23. Temes 24. Udvarhely 25. Ung 	<ol style="list-style-type: none"> 26. Abaúj-Torna 27. Alsó-Fehér 28. Arad 29. Árva 30. Baranya 31. Bars 32. Békés 33. Bihar 34. Borsod 35. Brassó 36. Csongrád 37. Esztergom 38. Fejér 39. Fogaras 40. Gömör és Kis-Hont 41. Győr 42. Hajdú 43. Heves 44. Hont 45. Hunyad 46. Jász-Nagykun-Szolnok 47. Komárom 48. Liptó 49. Moson 50. Nógrád 51. Pest-Pilis-Solt-Kiskun 52. Pozsony 53. Sáros 54. Somogy 55. Sopron 56. Szabolcs 57. Szepes 58. Szilágy 59. Tolna 60. Torda-Aranyos 61. Torontál 62. Trencsén 63. Turóc 64. Ugocsa 65. Vas 66. Veszprém 67. Zala 68. Zemplén 69. Zólyom <p>+ 1 db szöveges pajzs</p>
1.	2.	3.	4.

Megjegyzés: Külön szeretném megköszönni Szalay Tihamér úrnak, a 2012-2014. évi felújítás építész tervezőjének segítőkészségét a pontos vármegye-címerpajzsok sorozatának megnevezését illetően, amellyel nagymértékben hozzájárult a címerpajzsok eddig ismeretlen történetének kutatásához és feltárásához.

Forrás: a szerző szerkesztése

Vármegyék címerei

E CIMESOROZAT A MAGYAR VÁR-
MEGYEK ÁLDOZATKESZSÉGÉNEK
EMLÉKÉT HÍDDETI NEMES HAGYO-
MÁNYAINK LEGHÍVEBB ŐRE FIER-
ÉVES TÖRTENELMÜNK LEGŐSIBB
SZERVEZETE A MAGYAR VÁRME-
GYE 350.000 FORINTOT ADOTT
ÖSSZE A MAGYAR TISZTKÉPZÉS
ELSO OTTHONÁNAK FELEPÍTÉSÉ-
RE ÁLDOZATKESZ ŐSÖK MELTÓ-
UNOKAI AJANLOTTAK FEL A HA-
GYOMÁNYTISZTELETBEN REJLŐ
NEMZETFENNTARTÓ ERŐK HA-
TOSUGADÁBAN VÁRMEGYÉ-
IUK CIMERÉT ÉS TÖRTÉNEL-
MI ELHATÁROZÁS
MEGŐRÖKÍTÉ-
SÉRE

ABAUJ-TORNA

Abaúj-Torna vármegye címere

Abaúj-Torna vármegye⁵⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Abaúj-Tornamegye [...] Magyarország régi tiszáninneri kerületében Szepes-, Sáros-, Zemplén-, Borsod- és Gömörmege közt elterülő megye, melynek kiterjedése 3269,16 km². A megye két nagyobb völgymedencéből áll, melyek egyike, a Hernádé É-ről DNy felé, másika, a Bódvái K-ról Ny-ra huzódik. Az e medencék által határolt és elválasztott hegységek egyike, a Hernád folyó balpartján emelkedő hosszúra nyuló hegylánc, az eperjestokaji határláncolat egy tagja, melyet a Kassától K-re levő, mélyre aláereszkedő Dargóhágó (475 m) különít el a voltaképeni eperjesi v. sóvári hegységtől, míg az attól délre emelkedő, a Téres (841 m), Nagy-Milic (896 m) és Kecsehegyben (749 m) kulmináló, terjedelmes, de négy országuttól és egy vasutttól átvágott hegység a Hegyaljának egyenes folytatásául tekinthető. A széles és termékeny Hernádvölgytől a Bódva lapályáig a Cserehát dombvidéke (321 m) terül szét, mely jó bort terem. A Bodva lapályától É-ra Szepesmege határáig az ásványkincseiről ismert kassa-szomolnoki hegycsoport (az Érhegység része) emelkedik, mely a már Szepesmege területén emelkedő Kojsoi havasban (1248 m), továbbá az odább Ny-ra emelkedő Kloptanyában (1153 m) éri el legmagasabb pontját, míg a Bódva és Torna völgye között 613 m-ig emelkedő tornai fensík karsztszerű jellegéről s barlangjairól híresedett el.

A megye főfolyója a már említett Hernád, mely Kassánál hagyja el keskeny völgyét s balfelől a Tarcával és Ósvával, jobbfelől a Csermelylyel, Mislókával és Szakálylyal egyesülve, Enyickétől kezdve 5-8 km széles lapályon folydogál tovább, több ágra oszolva és számos mellékpatakot véve föl. A Bódva, mely a megye É-i határán a Kassa-Szomolnoki hegységből ered, a tornai síkságon a Kanyapta-csatorna által részben lecsapolt mocsarakon ömlik át, s a Hernádba ömlő Szakály-patakból kiágazó folyócskát is magába veszi föl. Az eperjes-tokaji hegység vizei a hegység konfigurációjánál fogva nagyjából már a Bodrogra ömlenek.”⁵⁸

Abaúj-Torna vármegye területének északi vidéke 1920-tól Csehszlovákiához került, 1938-1944-ig a Magyar Királyság része, 1945-től a vármegye északi vidéke ismét Csehszlovákiához került, 1993-tól Szlovákiához tartozik. Az 1950-es magyarországi megyerendezés eredményeként a vármegye azon része, amely a trianoni Magyarország területén fekszik, Borsod-Abaúj-Zemplén megye részévé vált.

Abaúj-Torna vármegye címerében Abaúj és Torna vármegyék címereit egyesítették. A csücskös talpú pajzs vágott. A felső mezőben két pólya látható

- a vármegye két folyója, a Hernád és a Tarca -, amelyek a kiterjesztett szárnyú sassal, valamint a sisaktakarókkal együtt a régi Abaúj vármegye címerét alkották. A címerpajzs alsó mezejében egy oldalra fordult, hátrahajtott szárnyú sólyom⁵⁹ látszik, feje felett bélelt, nyitott levélkorona lebeg - Torna vármegye címere.

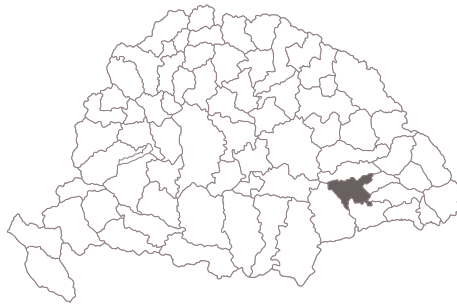
*[A címerpajzsra sisakot nem helyeztek, így a pajzsra egy kiterjesztett szárnyú sas áll kiöltött nyelvvel, fején nyitott levélkoronával. A címerpajzsot jobbról és balról egyaránt sisaktakaró díszíti.]*⁶⁰

⁵⁷ MNL OL - K 19 - Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek - 68. kötet, 509; MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

⁵⁸ Pallas. *Az alpmű.*

⁵⁹ Bél Mátyás: *Torna vármegye leírása*. Michael Bonbardi és Bél Mátyás megyeleírását latinból fordította Tóth Péter. In Rémiás Tibor (szerk.): *Torna vármegye és társadalma 18-19. századi források tükrében*. Bódvaszilás-Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2002. 68.

⁶⁰ Leon Sokolovský: *Pečate a znaky stolíc na Slovensku*. [Vármegyei pecsétek és címerek Szlovákiában.] Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2010. 44.

Alsó-Fehér vármegye címere

Alsó-Fehér vármegye⁶¹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Alsó-Fehérmegye [...] hazánk királyhágón túli (erdélyi) részének, a régi beosztás szerint a magyarok földjének egyik megyéje, jelen kiterjedésében szabálytalan alakú, 375,5 km² kiterjedésű megye; határolja északon Torda-Aranyos-, keleten Kis és Nagy-Küküllő-, délen Szebenmegye, nyugaton Hunyadmegye. Hazánk leghegyesebb vidékeinek egyike; hegyrajzát a folyók rendszere állapítja meg. A Maros mely eleinte határát képezi, KDNyi irányban átló gyanánt metszi a megye földjét s az Erdélyi érc-hegységhez s illetve a Biharhegységhez tartozó csoportjait a bal parton elterülő s már az erdélyi felföldhöz számított alacsonyabb dombvidéktől elválasztja. A Maros jobb partján emelkedő, tulnyomóan már havasi jellegű hegy-csoportokat az Ompoly Aranyosmelléki és Ompolymelléki hegységre Különíti el. Amaz az Aranyostól az Ompolyig terjed s legnagyobb része e megyére esik; természeti szépségekben bővelkedő, vadregényes, szaggatott hegység, melyet számos mély hasadékvölgy szeli; legmagasabb csucsai az 1300 métert haladják meg [...]. Aranyosmelléki hegység, köztük ismeretes a Vulkán (1264 m) és a Detunáta (1182 m); e hegység ásványos kincseinek bőségéről [...] is híres. Az Ompolyon túl a Marosig az Ompolymelléki hegység alacsonyabb ugyan (Grohács 1103 m), mindazáltal fővonalán csak nehezen járható és erdei utak visznek át. Mindkét hegység zord és terméketlen, de sok az erdeje és legelője. A Maros völgyének Nagy-Enyed és Sárd közt fekvő dombos s termékeny része Erdélyi Hegyalja név alatt ismeretes s jó bort terem.

A Maros balpartján elterülő dombos vidéket, mely sehol sem ereszkedik 200 m alá s az 300 m-t is csak helyenként haladja meg, már a belső erdélyi felföldhez számítják; a Nagy-Küküllő s a belé ömlő számos patak öntözik. A megye jelentékenyebb folyói a Maros, Nagy-Küküllő, Aranyos, Ompoly és Sebes. Tavai nincsenek.”⁶²

Alsó-Fehér vármegye 1920-tól a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia területének része.

A hegyes talpú pajzs mezejében, ívelt halmon, kiterjesztett szárnyú sas áll kiöltött nyelvvel. Megjegyzendő, hogy a legújabb kutatások alapján a vármegye címere helyesen: a hegyes talpú pajzs vágott mezejében, növekvő kiterjesztett szárnyú sas látható (azaz a sas a mellétől látszik csak, s nem áll talajon) kiöltött nyelvvel.

[Alsó-Fehér vármegye címere megegyezik a középkori Fehér vármegye címerével, amely az erdélyi „magyar nemzet” jelképét használta: a címerpajzs mezejében vágott mezőben növekvő, kiöltött nyelvű, kiterjesztett szárnyú sas. Címeres pecsétjének körirata a 19. század elejéről: SIGILLVM UNIVER{SITATIS}: CO{MI}T{A}TUS ALBENS{IS}: 1829.⁶³ A címerpajzsot liliumokkal díszített keret veszi körül.]

⁶¹ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

⁶² Pallas. Az alaplmu.

⁶³ Pál-Antal Sándor: Az erdélyi és partiumi vármegyék címeres pecsétjei. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, [1995], 11. 285. és 294. Vö. Csáky Imre: A Magyar Királyság vármegyéinek címeres pecsétjei XVIII-XIX. század. Budapest, 2000. 1 A0 ív.

Arad vármegye címere

Arad vármegye⁶⁴ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Aradmegye. Magyarország régi Tiszántúli kerületének egyik megyéje [...] É felől Békés- és Bihar, K-en Hunyad, D-en Krassó-Szörény és Temes, Ny-on Csanádmegye által határolva, a Maros jobb partján terül el. Alakja hosszukás négyszög, melynek összefüggő testébe csak nyugaton nyúlik be Csanádmegye battonyai járása. Területe 6443,39 km². A megye felszine Ny-on és ÉNy-on termékeny rónaság, mely É-i részében a 100 m magasságot sem éri el, míg K-i része a hegység alja felé alig észrevétlenül 120-123 méterig emelkedik. E lapályt a Fekete- és Fehér-Körös, valamint délen a Maros folyón kívül több kisebb vízer, mint a Fekete-Körösbe ömlő Töz, a Fehér-Körösbe ömlő Csiger, s a Maros közvetlen közelében fakadó, de egyenesen a Tiszának tartó Szárazér öntözik; csekély esésük folytán a lapály helyenként mocsaras, így nevezetesen Borosjenő és Fazeakas-Varsánd táján, ahol a fölösleges víz levezetésére csatornákat (Malom-csatorna, Nádor-csatorna) ástak. E lapályból minden elődomb nélkül hirtelenül emelkedik a Maros és Fehér-Körös közt Ny-ról K-nek csapó és főbb emelkedéseiről Hegyes-Drócsának nevezett, a megye területén 70 km-nyi hosszúságban és 20-30 km szélességben elterülő hegység, melynek nyugati meredek homlokzata (Arad-Hegyalja) a kitünő ménesi, magyarádi és paulisi borok hazája. A kiterjedt erdőségekkel borított hegységet, mely a Hegyesben 800, odább K-re a Drócsában 837 m magasságot ér el, úgy É (Csiger, gurahonci völgy), mint D felől (kladovai, berzovai, szlatinai, soborsini, petrisi) nagy völgyek szeldelik, melyekben számos helység épült; magában a hegység belsejében több mint 30 község fekszik, amelyeknek lakói helyenként bányászattal foglalkoznak.

A Fehér-Körösnek helyenként tág medencévé szélesbedő (Al-Csill) völgyétől É-ra a bihari határon a Moma-Kodru hegység emelkedik, melynek Ny-i alacsonyabb lejtőit szintén szőlők borítják, míg magasabb csúcsaik (Arszúra 1114 m, Punkoj 908 m, Moma 930 m) túlnyomóan erdők, helyenként pedig (Zúgó és a biharmegyei Kimp közt) karsztjellegűek. A megye legkeletibb szögletébe, a Moma-Kodru hegységtől a mély (652 m) Gyalu mare nyerge által elválasztva, a Biharhegység nyúlik be, mely a Gajnában 1480 m magasságot ér el. E hegységekben az uralkodó kőzet a mészkő, diorit, csillámpala és homokkő; ásványok mind a három hegységben bőven vannak. A már említett folyók közül a Maroson tutajok s kisebb hajók is járhatnak, a két Körösön tutajok csak magas vízálláskor közlekedhetnek. Világos, Galsa környékén mocsarak, helyenként apró tavak vannak.”⁶⁵

Arad vármegye területe (a nyugati részek kivételével) 1920-tól a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része. Magyarországon maradt területe 1920-1923 között Arad vármegye néven önálló közigazgatási egység, 1923 és 1945 között Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye része volt, 1945-től területének egyes részei Békés vármegyéhez és Csanád vármegyéhez kerültek. Az 1950-es magyarországi megyerendezés eredményeként Békés megye részévé vált.

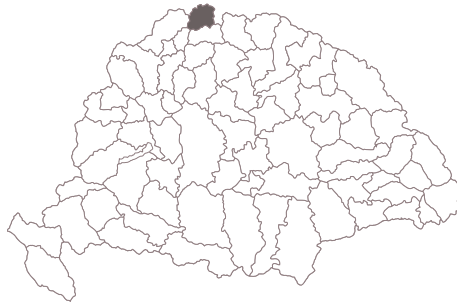
A kerek talpú pajzs vágott, alul hasított. A felső pajzsmezőben két, egymással szemben álló kétfarkú

oroszlán gyökerestől kitépelt egyenes törzsű, dús lombkoronájú fát tart. Az alsó, jobb oldali mezőt két, hullámos pólya osztja. A két hullámos pólya a vármegye két fő folyóját, a Köröst és a Marost jelképezi. A harmadik mezőben egyenes talajon kővár áll zárt kapuval, lőrésekkel, három toronnyal.

[A címerpajzsot drágakövekkel kirakott, bélelt, nyitott levélkorona díszíti. Pajzsstartók mindkét oldalról griffek, kiöltött nyelvvel. A pajzsstartók ívelt, levélszerű alapzaton állnak.]

⁶⁴ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 572.

⁶⁵ Pallas. *Az alapmű.*

Árva vármegye címere

Árva vármegye⁶⁶ földrajzi fekvése hegy- és vízrajza:

„Árvamegye [...] Magyarország régi dunáninnyi területének egyik megyéje, hazánk legészakibb, Tréncsén-, Turóc-, Liptó megyétől és Galiciától határolt megyéje, mely négyszög-alakban, egytömegben terül el s 2077.42 km² területű. Egyike hazánk leghegyesebb, legzordabb s legszegényebb megyéinek, melyet az Árva völgyének ÉK-DNy irányú völgyelése két részre oszt. E völgy, a megye keleti részében terjedelmes, részben mocsaras (Bori) fensikká (660-680 m) terül s tőle É-ra a Magyar-Morva határhegység vagyis az északnyugati Kárpátok egyes csoportjai emelkednek, melyek Galicia felé természetes határt alkotnak; ilyen a Babiagura (1725 m), tovább Ny felé a polhorai hágón (809 m) túl a Pilszko (1557 m) a Novoty-i nyergen (845 m) tul az Osszus (1069 m), míg a Fehér-Árva-völgyétől délre a Parács (1326 m) s az ehhez csatlakozó Árvai Magurának (1345 m) a Fehér- és Fekete-Árva völgy közti hosszú hegytömege terül el. Ennek, csak a zázrivai harántvölgytől elválasztott DNy-i folytatása a Kis-Fátra hegység, melynek két jelentékeny csúcsa (Roszgyec 1606 m, Stoh 1608 m) a megye nyugati határán emelkedik. Az Árva völgyétől D-re az Árva-Liptói mészkőhegység [...] a Chocs-hegygyel (1613 m) s ennek keleti folytatásaként a Liptói havasoknak [...] a Banikov-val 2178 méterig emelkedő zord ormai emelkednek. A hegységek nagy része magasságánál fogva az év nagy részében hóval van takarva s zordságánál fogva mezőgazdasági kultúrára alkalmatlan.

A megyét harántút hasító Árva folyó a megye vízereinek egyedüli gyűjtőjét képezi mivel a természetes határok gyanánt emelkedő hegységek összes völgyei az Árva felé nyulnak; a Liptói havasokban a Rohács táján több alpesi tavat találunk, a keleti fensíkon elterjedő Bori mocsarakban pedig újabban tőzeget vágnak.”⁶⁷

Árva vármegye területének legnagyobb hányada 1920-tól - tíz község kivételével, amelyek Lengyelországhoz kerültek - Csehszlovákiához tartozott. 1993-tól Szlovákiához tartozik, az említett tíz község ma Lengyelország része.

A hegyes talpú pajzs mezejében, hármass halmon két, egyenes törzsű, ívelt koronájú fenyőfa között lépő medve látható. A pajzstalpat egy hullámos pólya - az Árva folyót jelképezve - osztja.

*[A pajzsra szegélyezett, bélelt, pántos sisakot helyeztek. A sisakot nyakék, nyitott, drágakövekkel ékesített levélkorona díszíti. Sisakdísz: a sisakkoronából növekvő, kétfarkú oroszlán kiöltött nyelvvel. Az oroszlán fején nyitott, drágakövekkel kirakott levélkorona látható. A címerpajzsot jobbról és balról egyaránt sisaktakaró díszíti.]*⁶⁸

⁶⁶ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 520.

⁶⁷ Pallas. *Az alapmű.*

⁶⁸ Vö. Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam; tertia, Cis-Tibiscanam; quarta, Trans-Tibiscanam: Universim XLVIII Comitatus designatam, expromit. Comitatum ineditorum tomus primus in quo continentur comitatus adhuc in mss. Haerentes partis primae Trans-Danubianalis, hoc est, Comitatus Arvensis et Trentsiniensis.* Operi edendo praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt Notisque instruerunt Ladislaus Glück, Zoltanus Gőzsy, Gregorius Tóth. Budapest, Instituti Historici Sedes Centralis Studiorum Philosophicorum Academiae Scientiarum Hungaricae, 2011. 78. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 113.

Bács-Bodrog vármegye címere

Bács-Bodrog vármegye⁶⁹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Bács-Bodrog vármegye. A Duna-Tisza közének, hazánk régi Dunán inneni kerületének egyik megyéje, mely Ny-on és D-en a Dunától, K-en a Tiszától határolva, Baranya-, Pest-Pilis-Solt-Kiskun-, Csongrád-, Torontál-, Szerém- és Verőcsemegyék közt, nagy négyszög alakjában elterül. Tértfogata 11079,41 km². Határai csak É-on nem természetesek. Földje egész kiterjedésében lapályos, hegysége nincs; a lapályból azonban, melynek tengerfeletti magassága a Duna és Tisza mentén 77-93 m, a megye É-i felét elfoglaló tágas fensík emelkedik ki, mely déli részében 108-113 m magas, é. felé észrevétlenül 140-150 méterig emelkedik. Ezen, Telecskának (telecskai dombok) nevezett fensík meredek párkánnyal emelkedik a lapályból, szélei Bajától Stanisicsig és Szivácig, innen a Ferenc-csatorna mentén majdnem a Tiszáig húzódnak, megjelölve a határt, ameddig egykor a Duna és a Tisza árjai kalandoztak. E fensík lapos hátán ÉNy DK-i irányban számtalan dombsor s bucka húzódik, helyenként pedig (mint Ó-Moravica, Topolya, Csantavér mellett) a Bácsér ágai mélyednek belé, melyek Szenttamás alatt a Ferenc-csatornába ömlenek. B.-nek a Ferenc-csatornától délre eső része sík; de a Duna és Tisza összeömlésének szögletében a 15 km hosszú s 6 km széles titeli fensík a 77-80 m magasságú lapályból igen meredek széleivel 129 m-ig emelkedik ki, mint a pétervárad hegyeknek a Duna árja által elvágott szigete. A Telecska vízben nagyon szegény; jelentékenyebb tava a Palicsi tó; annál vízdúsabb a mélyebb lapály. A Duna és a Tisza számtalan kanyargásával s ágával elmocsarasította a partvidék nagy részét; részint lecsapolásra, de főleg a közlekedés előmozdítására 1802-ben Monostorszegtől Tisza-Földvárig a 108 km. hosszú Ferenc-csatorna épült, mely a közép Bácskának soká egyetlen közlekedő eszköze volt; ezt 1856-ban Bezdánig hosszabbították meg, a hetvenes években a baja-bezdáni tápcsatorna, a Kis-Sztapárról Újvidékre vezető Ferenc József öntöző és hajózási csatorna s a még mindig nagy kiterjedésű belvizek levezetésére az időközben hatóságilag alakított belvizlecsapoló társulatok által számos kisebb csatorna s védmű épült; ez által termékenynyé váltak oly területek, ahol azelőtt mindig vizenyős rét vagy nádas volt. A Duna és Tisza mentén ármentesített, néhány még nem szabályozott belső területen ugyan még terjedelmes belvizes terület van, de az a folyton haladó szabályozási munkák által napról-napra fogy. Nevezetesebb vizerei: a Mosztonga, Kigyós, Bácsér, Csikér és Jegricska. A Duna és Tisza mentén emelkedő gátak őrzési beruházásokkal épültek és ma a bácsi tiszai, a titeli Tisza-dunai, a bezdáni, apatini, apatin-pásztói és a Gombos-vojszkai ármentesítő társulatok, a közbeeső részek pedig hatósági felügyelettel a községek és birtokosok által gondoztatnak.”⁷⁰

Bács-Bodrog vármegye területének déli, nagyobb része 1920-tól a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartozott, míg északi, kisebb területe - változatlan megnevezéssel - a Magyar Királyság része maradt. 1921. augusztus 14-től 1921. augusztus 22-ig a vármegyéhez tartozó Baja város és környéke a Pécs székhelyű és mindössze nyolc napig fennálló Baranya-bajai Szerb-Magyar Köztársaság részét képezte. 1929-1941-ig a megváltoztatott megnevezésű Jugoszláv Királysághoz tartozott. 1941-1944-ig területe ismét egyesült a Magyar Királyság fennhatósága alatt. 1945-től a II. világháború alatt Magyarországhoz

visszacsatolt terület ismét Jugoszlávia része lett, 2006-tól Szerbiához tartozik. Bács-Bodrog vármegye megnevezése az 1950-es magyarországi megyerendezést követően változott meg, így Bács-Kiskun megye néven szerveződött új közigazgatási egység.

A körpajzs mezejében, gyepes talajon Szent Pál apostol áll tunikában, köpenyben, mezítláb. Feje felett dicsfény (*glória*) látható. Jobb kezében hegyével a talajt érintő, kereszt alakú hárító vassal ellátott egyenes kardot - kivégzésének eszközét⁷¹ -, bal karjában Bibliát tart.

⁶⁹ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 609.

⁷⁰ Pallas. Az alaplmu.

⁷¹ Bél Mátyás: Bács-Bodrog vármegye. Ford., jegyz. Szóts Rudolf. In Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából. VI. Helytörténeti források és szemelvények a XVIII-XIX. századból*. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1982. 83.

Baranya vármegye címere

Baranya vármegye⁷² földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Baranya vármegye [...] Magyarország dunántúli részének egyik megyéje, a Duna és Dráva képezte szögletben fekszik; határai É-on Somogy- és Tolna, Ny-on Somogy-, D-en Verőce- és K-en Bács-Bodrogmegye; D-en a Dráva, K-en a Duna képezi természetes határát; alakja trapéz, kiterjedése 5133.13 km². Északi része hegyes, déli fele tulnyomóan lapályos. Főhegysége a Mecsek hegység, mely NyK-i irányban a megye É-i részén átvonul; legtömegesebb emelkedése Pécs vidékén van, ahol a Jakabhegy 593, a Mecsek 612 m-re emelkedik e csoportba a 394 m. magas mánfai hágó (melyen a dombovár-pécsi országút is átmegegy) választja el az odább ÉK-re emelkedő hegytömegetől, melyben az egész Mecsekhegység legmagasabb orma, a Zengővár (682 m) emelkedik, míg a bükkösi és husztóti völgyeket összekötő (a budapest-pécsi vasútnak is útirányul szolgáló) alacsony (211 m) abaligeti nyereg (a Dráva és Kapos vízválasztója) egy a megye Ny-i szélén emelkedő alacsonyabb (Hollófészek 357 m) dombcsoportot csatol a Mecsek főtestéhez. A magasabb részeiben tulnyomóan erdős, déli lejtőin szőlőművelés alá vett hegység csak É felé bocsát messzebbre szétterülő ágakat, D felé hirtelenül ereszkedik alá. A Mecsek-hegységhez támaszkodó lejtős síkság D. felé ömlő vizeivel (Bükkösi víz, Pécsi víz, Karasica) egyenletesen ereszkedik a Dráva, keleti részében a Duna felé s a belőle hosszu, keskeny szigetek gyanánt kiemelkedő Siklósi hegység (Harsányi hegy 442 m) és Bodolyai hegységen (241 m) túl alacsony (93-84 m) mocsaras lapályvá válik, mely a Karasica szabályozása (1794) előtt nagyrészt hasznavehetetlen posvány volt. E lapályt K felől a Duna, D felől a Dráva fenyegeti áradásaival. A Duna itt a nagy mohácsi vagy Margita-szigetet, alább számos kisebb mocsaras szigetet képez; magába veszi a Gelei patakat a Beda-Dunát, a Karasicát (melynek szabályozására az Albrecht-Karasica csatorna szolgál) s a Dráva toroknál terjedelmes mocsárrá terül szét. Kevésbé terül szét a Dráva mely a Fekete-vizet, s a Bükkösdivel egyesült Pécsi vizet veszi magába; partmelléke többnyire termékeny lapály, melynek különösen déli része (Belye körül) egyike hazánk legjobb termőföldjeinek. Baranya hegyei ásványos kincsekben is bővelkednek; Pécs közelében (Bányatelep, Szabolcs, Somogy, Vasas) nagy kőszénbánya-telepek vannak, az u. n. pécsi föld, agyag és porcellán föld szintén bőven előfordul. Megemlíthető továbbá a Dráva folyóban üzött aranymosás, melyet ma már nem űznek. Nevezetes azonkívül a Mecsekhegységben levő abaligeti cseppkőbarlang [...] Ásványos vizei közül a harkányi kénes hőforrás említendő.”⁷³

Baranya vármegye területének délkeleti, kisebb része 1920-tól a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz tartozott, míg északi, nagyobb területe - változatlan megnevezéssel - a Magyar Királyság része maradt. 1921. augusztus 14-étől 1921. augusztus 22-éig a vármegye a Pécs székhelyű és mindössze nyolc napig fennálló Baranya-bajai Szerb-Magyar Köztársaság részét képezte. 1929-1941-ig a megváltoztatott megnevezésű Jugoszláv Királysághoz tartozott. 1941-1944-ig területe ismét egyesült a Magyar Királyság fennhatósága alatt. 1945-től a II. világháború alatt Magyarországhoz visszacsatolt terület ismét Jugoszlávia része lett, 1991-től Horvátországhoz tartozik. Baranya vármegye megnevezését az 1950-es magyarországi megyerendezés nem érintette.

A körpajzs mezejében, egyenes talajon középen kőpárkánnyal ellátott körbástya áll nyitott kapuval, felhúzott kapurostéllyal. A kapu feletti kőpárkányon két férfi, homlokukat búzakoszorú övezi, a vállukra emelt rúdon egy nagyméretű szőlőfürtöt visznek szárral, levelekkel. A jobb és bal oldali férfi dolmányt és szűk csizmanadrágot visel, mindketten csizmával. A meseszerűen nagy szőlőfürt a villányi borvidék gazdagságát jelképezi. A boltíves várkapuban kerek talpú pajzs lebeg, amelynek mezejében I. Lipót és I. József császár és király nevének kezdőbetűi láthatók. A lebegő pajzsot drágakövekkel ékesített, bélelt nyitott levélkorona díszíti. A körbástyát jobbról és balról olaj- és pálmaág övezi.

⁷² MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 737.

⁷³ Pallas. Az alaplmu.

Bars vármegye címere

Bars vármegye⁷⁴ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Bars vármegye. Magyarország dunáninneni részének egyik megyéje, mely a Garam két partján terül el; Ny-on és É-on Nyitra-, K-en Zólyom- és Hont-, D-en Komárom és Esztergom vmegye határolja. Kiterjedése 2673,45 km². Legnagyobb rész hegyes megye; orográfiájának vázát a rajta végig folyó Garam és Nyitra folyók adják; a két folyó közt emelkedő, B. túlnyomó részét elfoglaló hegységeket a Kárpátok Nagy-Fátra láncolatához számítjuk; ezek: a Körmöcbányai hegycsoport, a Ptácsnik hegység az Újbányai hegység és a Tribecs csoportja. A körmöcbányai, nemes ércekben és egyéb ásványokban gazdag trachithegységnek csak nyugati lejtői érnek B. legészakibb részébe, főbb csúcsai a határon emelkedő Sucha hora (1227 m), Goldbrunn (1266 m) és Laurin (1026 m). E csoportot az újlehotá-handlovai nyereg választja el az 1346 m.-ig emelkedő Ptácsnik-hegységtől, melynek meredek lejtői a Nyitra és Garam völgyeibe ereszkednek alá, míg délen a hegység a nagymezői hágó által a Zsitva és Garam közt elterülő jóval alacsonyabb (Nagy-Inovec 901 m), szintén trachitból álló Újbányai hegycsoporttal függ össze. Ehhez Aranyos-Marót és Szt.-Benedek vidékétől kezdve D. felé csak alacsony (250-349 m) dombvidék csatlakozik, mely túlnyomóan földművelés alá van vetve, míg a többi hegységeket nagyobbára sűrű erdők borítják, a magasabbakon hegyi legelők és rétek is előfordulnak. A Garam mély, de keskeny völgyét (magassága Garam Szt.-Keresztnél 266, Szt.-Benedeknél 192, Csattánál csak 123 méter) K-en a Magyar Érchegység Ny-i ereszkedője (Nagy-Zsjár, 856 m., Brezil 736 méter) szegélyzi, melynek végső nyúlványai Léva táján vesznek el a Garam völgyén odáig széles (10 km) sávban felnyúló rónán. Az Újbányai hegység déli dombsoraitól Ny-ra s a Garam-völgygel párhuzamosan húzódó, jelentékeny mellékvölgyeivel a környező dombvidékbe messzire benyomuló Zsitva-lapályt É-on szintén a Nagy-Fátrához tartozó, ennek újbányai csoportjától éppen a Zsitva és Hluboka által elválasztott Tribecs csoportja (829 m) rekeszti be, melynek gerince Nyitramegye határát jelöli, a nagymezői hágó pedig a Ptácsnikkal fűzi össze.

B. folyóhálózata a hegyek konfigurációjával szorosan összefügg. A megyén végigfolyó, tutajozásra is alkalmas Garam s a vele egyközű Zsitva oly közel (10-20 km) folynak egymáshoz, hogy jelentősebb mellékvizük e vidéken nincsen; a Garam csakis balfelől, az Érchegység hatalmas tömegéből nyeri a Szekincét s a vele egyesülő Perc patakot, míg jobboldali mellékvizei (Körmöcbányai patak, Lutilla) bővízüek ugyan, de rövidek; viszont a Zsitva csak a Tribecs (azaz jobb) felől veszi fel a jelentékenyebb Dervencét, Sztrányát és Hlubokát.”⁷⁵

Bars vármegye területe 1920-tól Csehszlovákiához tartozott. Területének déli része az első bécsi döntés értelmében 1938-ban visszakerült Magyarországhoz, és 1945-ig az ország része volt Bars és Hont közigazgatásilag egyselőre egyesített vármegye megnevezéssel. A II. világháborút lezáró párizsi béke azonban ismét Csehszlovákiának juttatta. 1993-tól Szlovákia része.

A kerek talpú pajzs mezejét hullámos haránt pólya osztja két részre. A bal felső mezőben egy, a jobb alsó mezőben két templom lebeg⁷⁶ - [az 1891. évi címer

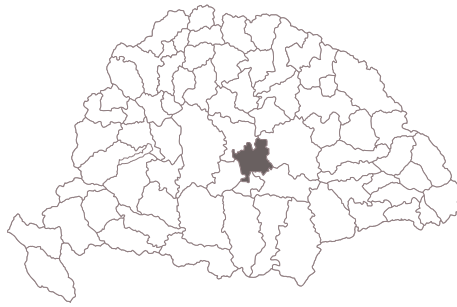
visszaállításával a templom felett X-jel lebeg]. A címerpajzs felső harmadában egy csavart markolatú tör lebeg hegyével felfelé - [markolata felett nyitott levélkorona látszik az 1891. évi címerben].

[A korona felett szegélyezett pántos sisak látható béléssel és nyakékkal. A sisakkoronán - amely csak méretében különbözik a pajzsra helyezett koronától - balra néző, kiterjesztett szárnyú sas áll nyelvét kiöltve. A címerpajzsot jobbról és balról egyaránt sisaktakaró díszíti.]

⁷⁴ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 67. kötet - 648.

⁷⁵ Pallas. Az alaplmu.

⁷⁶ Vö. Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor. IV.* Bécs, Paullus Straubius, 1742. 178. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 154-155.

Békés vármegye címere

Békés vármegye⁷⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Békés vármegye [...] Hazánk régi tiszántúli kerületének egyik megyéje, alakja szabálytalan, határai É-on Jász-Nagy-Kun-Szolnok, K-en Bihar, D-en Arad és Csanád, Ny-on Csongrád vmegye. Területe 3558.01 km². Földje végtelen róna, melynek tenger feletti magassága 85 és 95 m. közt ingadozik s csak egyetlen helyen, Orosházától K-re emelkedik 101 méterig. Ezen, szinte a tengerfelület egyenességét mutató rónán csak apró halmok (számszerint 300) emelkednek, melyeket őrhalmoknak vagy temetkezési helyeknek tartanak. B. lapályának É-i és K-i részét a Körös vízrendszere hálózza be; a Fekete- és Fehér-Körös Békés-Gyula táján lép a megye földjére s 4 km.-rel a város alatt egyesül; innen Kettős-Körös néven ÉNy-nak folyva, Körös-Tarcsa alatt a Berettyóval egyesült Sebes-Köröst veszi fel; most Egyesült- vagy Hármaskörös név alatt Ny-nak fordul s végtelen kanyarulataival B. É-i részét a hatalmába keríti; e folyók azelőtt kiszámíthatatlan károkat okoztak s mocsaraik kigőzölgésével különféle nyavalyákat hoztak az emberekre. Ezért már századunk elején megkezdették szabályozásukat, de tényleges eredményt csak 1856-1870-ben értek el; a csekély esésű s lomha folyású folyókon átvágást eszközölvén, előmozdították gyorsabb lefolyásukat; a Fekete- és Fehér-Köröst 24 km.-nyi hosszú csatornával Gyulától és Békéstől elterelték a Sebes-Körös Sárrétjét 35 km.-nyi hosszú csatornával lecsapolták, ezáltal 17000 ha. szántóföldet nyertek, a Berettyó Sárrétjét nagyrészt szintén lecsapolták; minthogy azonban az árvizek lefolyása még nem volt elég gyors, az állam a medrek mélyítését rendelte el; mely munka 1881 óta folyik. A Köröstől D-re B. egész területén nincsen semmiféle folyóvíz, egyedül legdélibb csücskén kanyarog át a Tisza felé tartó Szárazér. Álló víz, az említett mocsarakon kívül, nincsen. B. talaját főleg homok- és agyagrétegek képezik a negyedkori lerakódásokat, melyekből ősemlősök csontjai kerültek ki homok, sárga agyag és televényföld fedé. Utóbbi igen termékeny, a kitűnő acélos nehéz buza termesztésére alkalmas; helyenkint szikes foltok vannak, melyek egy része használhatatlan (vakszik), más része célszerű kezelés mellett használhatóvá válik. Ásványos kincsei nincsenek s ásványos forrása csak Orosházán a Gyopáros tóban van.”⁷⁸

1919-ben román megszállás alá került a terület, amely 1920 márciusáig tartott. Az 1920-as trianoni békeszerződés területileg érintetlenül hagyta a vármegyét, de az addig az ország szívében lévő vármegye hirtelen az ország peremére került. Arad és Nagyvárad elvesztése miatt Békéscsabának és Gyulának kellett átvennie az átcsatolt városok szerepét. Békés vármegye az 1950-es megyerendezés alkalmával módosult, egykori területét összevonták két csanádi, egy bihari, egy szolnoki, illetve egy csongrádi járással, így alakult ki Magyarországon a mai Békés megye.

A hegyes talpú pajzs hasított. A jobb oldali mezőben, hármaskörös halmon balra fordult, ágaskodó, kétfarkú

oroszlán látható kiöltött nyelvvel – a megye újkori, első főispánjának, gróf Löwenburg János Jakab⁷⁹ családi címeréből⁸⁰ – jobb mellső lábával három búzakalászt tartva, bal mellső lábával szablyát emel. Az oroszlán feje felett [a faragványon nyitott levélkorona] az oklevélen bélelt, igazgyönggyel díszített zárt uralkodói korona lebeg. A pajzs bal oldali mezejében három pólya látszik, jelképezve ezzel a vármegye három fő folyóját, a Fehér-Köröst, a Fekete-Köröst és a Sebes-Köröst.

[A címert felül, bélelt, drágakövekkel kirakott nyitott levélkorona zárja le.]

⁷⁷ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 331.

⁷⁸ Pallas. Az alaplmu.

⁷⁹ Johann-Jakob Löwenburg az Udvari Kamara tanácsosának főispáni kinevezése - I. Lipót - Bécs, 1699. december 2. - MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 24. kötet - 617-618. Az első főispán német családi neve ellenére lengyel származású volt, hiszen korábban családja a Loworoffsky nevet viselte. Teljes alakos szobra feleségével, gróf Thököly Katalinnal együtt, Szent Jakab apostol és Szent István király szobrai mellett ma is látható Sopronban a Fő téren, a 17. század végén dülő pestisjárvány megszűnését követően emelt barokk, Szentháromság-szoborcsoport (csavart oszlop) kettős talapzatán.

⁸⁰ Vö. Bél Mátyás: *Békés vármegye leírása*. Ford. P. Szalay Emőke, Pánczél Barnabás, tan. Dusnoki József (1. és 5. fejezet), Kereskényi Miklós (2-4. fejezet), jegyz. Kereskényiné Cseh Edit, szerk. Krupa András. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1993. 13.

Bereg vármegye címere

Bereg vármegye⁸¹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Bereg vármegye [...] Magyarország régi tiszán inneni kerületének egyik megyéje, az ország ÉK-i határszélén; határai É-on Galicia, K-en Máramaros- és Ugocsamegye, D-en Szatmár-, Ny-on Szabolcs- és Ungmegye É-on az ÉK-i Kárpátok Beszkíd csoportjának gerince, K-en és Ny-on különböző hegycsoportok természetes határait képezik, D-en és Ny-on a Tisza, helyenként a Borsova és Sztara patak határolja. Területe 3724.45 km². É-i fele hegyes, D-felé ellenben enyhén ereszkedő dombokkal az Alföldbe megy át. A K-i Beszkidek főgerince meredek bástya gyanánt emelkedik B. legészakibb részében, főbb csúcsaival (Starostyna 1230 m, Ruszkiput 1311 m, Huszla 1405 m) az ország határát jelölve; a főgerinc az 1205 m. magas Mencsel-lel D-nek kanyarodván, hozzá K. felé alacsonyabb (905 m) s menedékesebb hegysor csatlakozik melyet a vereckei hágó 745 m-nyire bevág; odább ÉK. felé ismét magasabbra emelkedik (Javornik 1123 m). [...] A Latorcától Ny-ra eső hegytömeg (Mencsel 1104 m, Viriliscse 1052 m) már a Polonina Rúna-, a Vicsától K-re égnék meredő hatalmas ormok (Szrenyova 1367 m, Sztoj 1679 m, Nagyhegy 1598 m, Zsid-Magura 1519 m) a Szolyvai havasok csoportjához tartoznak. E jelentékeny hegységek elé a Nagy-Pinye és Duszina völgye által elválasztva a Vihorlat-Gutin trachithegylánc két csoportja települ: a Latorca és Sztara patak közt a Szinyák hegység. [...] Ettől Ny-ra az alföld rónája kerül el, melyből csak Beregszásznál [...] és Mező-Kászonynál emelkednek ki különálló apróbb, túlnyomóan bortermő hegyek, mint a Kárpátoknak a Tisza felé bocsátott végső előőrsei.

A hegyekből alárohanó folyók vizét egyfelől a megyét ÉK-DNy-i irányban átfutó Latorca, másfelől a Borsova gyűjti magába; amaz a Zdenyova, Kis- és Nagy-Pinye, Duzsina, Viznice és Sztara vizét veszi magába, ez a Szinyanka és Ilosva vizével egyesülve Kövesd, Komlós és Remete vidékén terjedelmes mocsarakat alkot, melyekből a Borsovától Váriig ásott átmetszésen jut a Tiszába. Egy másik még nagyobb mocsár Beregszász meg Ardó, Jánosi Gát, Dercen, Fornos, Bárdháza, Makarja, Bereg-Ujfalu és Nagy-Bereg községek közt kerül el, ez a Szernye, melynek vize rendetlen medrekben (Feketeviz), Gáton alul a Vérkével egyesülve a Csarosdába, innen a Latorcába szivárgott.”⁸²

Bereg vármegye északkeleti, nagyobb része 1920-tól Csehszlovákiához tartozott. A vármegye délkeleti, Magyarország területéhez tartozó részét 1923-tól összevonták Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven. 1938–1939 között Szatmár vármegye önállóvá vált, Bereg és Ugocsa vármegyék területe Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven új közigazgatási egységgé alakult. 1940-től 1944-ig Bereg és Ugocsa vármegyék önálló közigazgatási egységekké alakultak. 1945-től a korábbi Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített

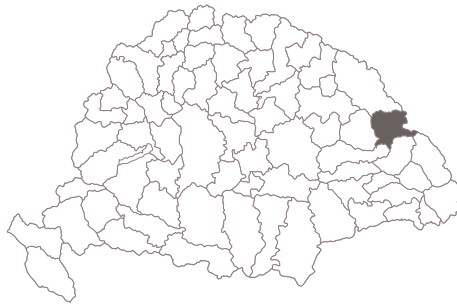
vármegyék területét Szatmár-Bereg vármegye néven végleg egyesítették. Az 1950-es magyarországi megyerendezés során ez Szabolcs-Szatmár megye része lett, amelyet 1990-től Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének neveznek. Az 1920. évi országhatáron kívül eső korábbi Bereg vármegyei terület 1945-től a Szovjetunióhoz tartozott, 1991-től Ukrajna része.

A [*lányszemen függő*] körpajzs görög keresztrel arányosan negyedelt. Az 1. mezőben leveles szőlőfürt, a 2. mezőben három makk szárral és levéllel, a 3. mezőben balra forduló, ágaskodó medve kiöltött nyelvvel, a 4. mezőben két egymás felett úszó hal lebeg.⁸³

⁸¹ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 475.

⁸² Pallas. *Az alaplmu.*

⁸³ Bél Mátyás - Laurentsik Keresztély: Bereg megye leírása. Ford., jegyz. Balogh István. In Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás V-VI. 1723.* (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek 5-6.) Nyíregyháza, 1985. 25. [596.]; *Bereg vármegye 1836. évi kiváltságlevele.* Faksimile. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára és a Kárpátaljai Magyar Levéltár közös kiadványa. Szerk. Kujbusné Mecsei Éva - Mykhailo Mishuk, ford. Nagy Dóra. Nyíregyháza, 2017. 11.

◆ BESZTERCE-
NASZOD ◆

Beszterce-Naszód vármegye címere

Beszterce-Naszód vármegye⁸⁴ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Beszterce-Naszód vármegye [...] Hazánk erdélyi részének legészakibb megyéje. Határolja északon Máramaros vmegye, K-en Bukovina és Románia, D-en Maros-Torda- és Kolozs megye, Ny-on Szolnok-Dobokamegye. Területe 4014.35 km². Hazánk leghegyesebb megyéinek egyike; az ÉK-DNy-i irányban hasító Nagy-Szamos és Beszterce folyók völgyei hegyrendszereit 3 csoportra osztják. A Nagy-Szamos völgyétől É-ra emelkedő hegycsoport az Erdélyi É-i határhegységnek Radnai havasok néven ismert tagja. E hegység főgerince B. északi részén részben határán vonul végig s főcsúcsai a megye területén a Batrina (1713 m.) Vurvu Repede (2077 m) V. Puzdreloru (2191 m) s Ünőkő (2280 m). Ny felé a Romuli hágó (877 m) választja el a megye ÉNy-i szögletében emelkedő Cibles-csoporttól (1842 m) D felé ágai hirtelen ereszkednek a Nagy-Szamos völgye felé melynek forrásvidéke felett az 1257 m magas Radnai hágó a Borgói csoporttól választja el; ez az 1932 m magas V. Omulujtól kezdve D-nek csap s a Nagy-Szamos és Beszterce völgyei közt ágazik szét magassága 1300-1400 m Ny. felé utolsó magas csúcsa a Henyul (1614 m). A Beszterce völgyétől és a Dorna vízrendszerétől elválasztó Borgói szorosától D-re szintén tetemes magasságra emelkedő Kelemen havasok (Pietroszul 8102 m, Sztrunyóra 1994 m) már az Erdélyi trachitláncolat tagja s mint ilyen lényegesen különbözik a többnyire kristályos kőzetekből álló Borgói és Radnai csoporttól. A Kelemen havasok végső ágai Besztercénél a Beszterce folyó magas fekvésű (3-500 m) völgyére ereszkednek, ezen túl a Nagy-Szamosig halmos vidék terül el mely a Viráni kőben (741 m) kulminál. Lapály a megyében sehol nincs völgyei is meglehetősen keskenyek de földművelésre sőt alsóbb részeikben szőlőtermelésre is alkalmasak; a hegységeket óriás kiterjedésű erdőségek borítják a legmagasabb gerinceken pedig terjedelmes havasi legelők vannak.

B. folyóvizei a Dornán s néhány mellékvizén valamint a határt képező Aranyos-Besztercén [...] kívül melyek a Szeretbe ömlenek mind a Nagy-Szamos adózái; ez több forrásból a Lopacsna hegy alatt fakad s számtalan hegyi zuhogóval gyarapodva DNy-i irányban hasítja a megyét; É (jobb) felől a Bajtort, Anyest, Kormáját, Rebrát, Szálvát és Zagrát bal felől az Ilvát és Lest veszi fel. A vele részben párhuzamos folyású Beszterce a Kelemen havasokban a Sztrunyóra alatt fakad, völgye az előbbinél szélesebb de magasabb fekvésű jobbról a Tiha, balról a Budak, Sajó és Dipse ömlik bele.”⁸⁵

Beszterce-Naszód vármegye 1920-tól a Román Királyság területéhez tartozott. 1940-1944 között visszakerült a Magyar Királyság fennhatósága alá, majd 1945-től ismét a Román Királyság területe lett, 1948-tól Románia része.

Az összetett címer szimmetrikus, egymás felé döntött, kerek talpú *[szalagokkal átfogott]* címerpajzsokból áll. A jobb oldali címerpajzs mezejében I. (Nagy) Lajos király Árpád-házi és Anjou-liliomos - hétszer vágott mező és arany liliomok - címere látható.

[A pajzsra nyakékes, szegélyes, bélelt, pántos sisakkal és a nyitott, ékkövekkel díszített levélkoronából növekvő struccot helyeztek, amely szájában patkót tart. A címerpajzsot jobbról és balról egyaránt sisaktakaró díszíti] - Beszterce címere.

A bal oldali pajzs mezejében füves-bokros, egyenes törzsű, dús lombkoronájú erdő előtti tisztáson, jobb oldalon anyafarkas látható, amint Romulust és Remust szoptatja. A patakkel harántosított mező bal oldalán páncélban, sisakkal, ovális pajzzsal, lándzsával a kezében Mars isten áll egy fatönc mellett. Mars pajzsán *V. R. R. d. i.* kezdőbetűk olvashatók (*Virtus Romana Rediviva*), amely a II. román határőrezred zászlófelirata volt. A háttérben az erdő mögött a Kárpátok havasai láthatók Erdély és Moldva határán. A középen kiemelkedő hegycsúcs tetején lenyugvó napsugarak által övezve csőrében latin keresztet tartó sas áll, Nagy-Oláhország címeréből.

[Az összetett címeren a magyar királyi korona fekszik stilizált, ékkövekkel díszített formában.]

⁸⁴ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

⁸⁵ Pallas. Az alapmű.

Bihar vármegye címere

Bihar vármegye⁸⁶ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Bihar vármegye [...] Magyarország [...] nagyságra nézve harmadik megyéje, melynek területe 10961,63 km². Határai északon Szatmár-, Szabolcs- és Hajdúmegye, nyugaton Békésmegye, délen Aradmegye, keleten Torda-Aranyos-, Kolozs- és Szilágymegye; határai többnyire mesterségesek, természetes határt csak a Berettyó folyó, délen a Töz patak és Fekete-Körös, végül keleten [...] a Bihar-hegység egyes gerincei alkotnak. Ny-i fele egészen lapályos, K-i részét ellenben a Rézhegység és a Bihar-hegység borítja, melyhez D-en a Moma-Kodru vagy Beéli-hegység csatlakozik. [...] Tenger-feletti magassága Derecskétől, Mező-Keresztéstől, Ugra és Sarkadtól Ny-ra a 100 métert sem éri el, odább K-re azonban lassan emelkedik s észrevétlenül átmege a hegységek előtt elterülő dombvidékbe.

A Berettyótól és a Sebes- és Fekete-Köröstől, valamint ezek számos mellékvizeitől s ágaiktól öntözött ezen terjedelmes lapály általában igen termékeny s gyakran mutatja a délibáb tündéri látványát; [...] Igy a Berettyónak két partján Berettyó-Ujfalu alatt a Sár rét [...], a Sebes-Körös mentén Csökmő és Komádi közt a Kis-Sárrét terül el [...]. A Berettyó és Ér közt a kitünő borairól híres Érmelléki hegységnek [...] alacsony láncolata (Székelyhid, Szent-Jobb, Diószeg) terül el. A Berettyó és Sebes-Körös közt a Rézhegység [...] van, melynek a megyében legmagasabb csúcsa a Súlyomkő fölötti Polyána Varatyik (790 m) [...]. A Sebes-Körös révi szorososa s a híres Királyhágótól (586 m) elválasztva, a Sebes-Köröstől D-re egészen a Fekete-Körösig, Ny. felé Nagyvárad és Tenke irányáig, K. felé az erdélyi határig s azon túl messze Kolozsmegye belsejébe a Biharhegység [...] terül el, [...] mely legnagyobb magasságát a megye DK-i határán emelkedő Nagy-Kukurbeta (1846 m), Bihar (1659 m), Kornu-Muntyilor (1656 m) és Zanova csúcsokban (1640 m) éri el, míg alacsonyabb nyugati nyulványai s a Nagyvárad felé szélesen elterülő Csékei hegycsoport (Királyerdő) a középhegység szelid képét tünteti fel [...].

Főfolyója a megyét KNy-i irányban harántul szelő Sebes-Körös, mely bal felől a Jádpatatot veszi fel, Nagyváradon alul a Kis-Körös ágát ereszt a Berettyóba; a vele már a megye határán túl, Szeghalomnál egyesülő Berettyó Széplaknál lép a megye földére s vele közel egyközűen folyik Berettyó-Ujfaluig, ahol DNY. felé kanyarodva a Sebes-Körössel együtt a Kis-Sárrét mocsarat fogja körül; balfelől a Bisztra, Gyepes, Kösmő patakokat és a Sebes-Körösből kiágazó Kis-Köröst, jobbról az Ért veszi magába, s Pocsalynál a Kék-Kálló-ért bocsátja ki [...]. A megye legdélekeleti részében, pompás sziklabarlangban fakadó Fekete-Körös a Fenes patak és Rossia vizével gyarapodva DK-ÉNy-i folyás után [...], majd Ny. felé a megye határához kanyarodva a Gyepesér és Kölesér szabályozatlan vizeivel összeszövődve Békésmegye területére lép át; [...] Végül a Bihar hegységben [...] a Meleg-Szamos ered, mely 10 km-nyi út után Kolozsmegyébe lép át...”⁸⁷

Bihar vármegye nagyobb, keleti területei 1920-tól a Román Királyság területéhez tartoztak. 1940-1944 között nagyobb része visszakerült a Magyar Királyság fennhatósága alá, majd 1945-től az 1920-as határvonaltól keletre fekvő része ismét a Román Királyság területe lett, 1948-tól Románia része. A korábbi vármegye nyugati, Magyarország fennhatósága alá tartozó vidékei az 1950-es megyerendezés alkalmával egyesültek a korábbi Hajdú vármegyével, így jött létre a mai Hajdú-Bihar megye.

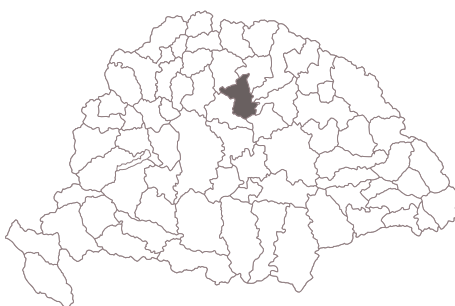
Az ovális pajzs mezejében, fodrozódó vízben három, fordított ék alakban elhelyezett hal balra úszik - amely

a vármegye földrajzi kistája, a Sárrét heraldikai megjelenítése -, közöttük ék alakban háromszor három leveles nádszál látható a vízben. A pajzs bal oldalán a víz felett hármass hegylánc húzódik - a Béli-havasok -, e felett karikáról két szőlőfürt lóg, utalva az Érmelléki borvidékre. A pajzs jobb oldalán a víz felett rozskéve lebeg a vármegye alföldi területeinek termékenységét jelképezve. A pajzs címerképei - az oklevél szövege szerint - a vármegye területének termékenységét szimbolizálják.⁸⁸

⁸⁶ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 656.

⁸⁷ Pallas. *Az alapmű.*

⁸⁸ Vö. Bél Mátyás: Bihar megye leírása. Ford. P. Szalay Emőke, bev., jegyz. Csorba Csaba. *A Bihari Múzeum Évkönyve*, 2. (1978). 71.

Borsod vármegye címere

Borsod vármegye⁸⁹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Borsod vármegye [...] hazánk volt tiszáninneri kerületének egyik megyéje, a Tisza jobb partján; határai északon Gömör- és Abauj-Tornamegye, keleten Abauj-Torna-, Zemplén- és Szabolcs-, délen Hajdu- és Heves-, nyugaton Heves- és Gömör-megye; alakja a közepén befűződött szabálytalan négyszög. Kiterjedése 3427.77 km². Északi és nyugati része túlnyomóan hegyes, keleti és déli része termékeny róna. A megyét ÉNy-DK-i irányban a Sajó folyja keresztül, jobb partján a jelentékeny Bükk-hegység terül el, melynek középpontját képező nagy fensík a 937 m magas Bálványban kulminál, ahonnan tetemes völgyek É. (Szilas-patak völgye), K. (Hámori völgy) és D. felé (Tárkányi, Bogácsi völgy) vonulnak alá, míg Ny. felől a szintén délre nyíló Eger völgye választja el a gerinces Mátrahegységtől. A Sajó völgyétől északra a tornai hegycsoportnak és a szendrő-forrói dombvidéknek a Bodva által elválasztott alig 500 méterig emelkedő végső nyulványai hálózák be a megye északi csücskét, míg ettől délre a Sajónak mindinkább kitáguló völgye a nagy magyar Alföldre nyílik, mely a megye D.-i felét foglalja el. Geologiailag a Bükk-hegység túlnyomóan régibb másodkori képletekből (agyagpalákból, mészpálák) áll. A csúcokat főleg mészkő alkotja, helyenként eruptív kitörésekkel, gazdag érctelepekkel, míg az északi dombos vidéket főleg mész alkotja, a síkság pedig diluviális és alluviális eredetű.

A megye főfolyója a délkeleti határ közelében kanyargó (de csakis kis részben határt képező) Tisza, melybe itt a megye fővízérenek tekinthető Sajó (bár már zempléni földön), a Hejőpatak s több kisebb ér szakad. A Sajó mellékvizei közül balfelől a Szuha, Bodva és (csekély mértékben) a Hernád, jobbfelől a Hangony, Szilvási patak és a Szinva öntözi a megye földjét. A Bükkhegység déli vizei közül az Eger, a Kanya, a Kácsi víz szelik a megye déli lapályos részét, amely az említett vizek mentén, különösen azonban a Tisza vidékén Mező-Kövesd, Mező-Keresztes és Emődől délre sok helyen kiterjedt mocsarakba megy át, melyeknek kiszántása a Tisza részbeni szabályozása dacára sem sikerült; e vidéken nagyobb állóvizeket is (Fehér nád) találunk, minthogy az egész lapálynak a Tiszába ömlő jobbparti mellékvizek folyásának irányában esése alig van s magának a Tiszának esése e megye területén alig 2 méter. E helyeken a megye égalja sem egészséges, nagy forráság mellett a mocsarak párolgása rontja a levegőt, míg a Bükk-hegység klímája enyhébb és egészségesebb.”⁹⁰

A trianoni békeszerződés (1920) Borsod vármegye területét közvetlenül nem érintette, határai változatlanok maradtak, azonban a szomszédos vármegyék területét a békediktátum felosztotta. Gömör-Kishont vármegye Magyarországon maradt részét 1923-ban Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven egyesítették. 1938–1944 között Gömör és Kishont elcsatolt részei visszakerültek Magyarországhoz. Borsod és Gömör-Kishont vármegyék újra önálló egységekké váltak. 1945-től az 1920-ban Csehszlovákiának ítélt területek ismét Csehszlovákiához kerültek. Gömör-Kishont vármegye területének Magyarországon maradó minimális

területét 1945-ben ismét Borsodhoz csatolták Borsod-Gömör néven. Az 1950-es közigazgatási reform alapján Abauj-Torna és Zemplén magyar országhatáron belül maradt részeit egyesítették Borsod-Gömörrel, létrehozva a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyét.

Az ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs mezejében két-farkú oroszlán látható kiöltött nyelvvel. Bal mellső lábával kétkarú mérleget mint igazságszimbólumot, felemelt jobb lábával nyitott, bélelt, ékkövekkel kirakott levélkoronát tart.

[A címerpajzsot nyitott, bélelt, drágakövekkel kirakott levélkorona díszíti.]

⁸⁹ MNL OL - V 5 - Pecsétgyűjtemény - Altenburger-Réső kéziratos címertáblák.

⁹⁰ Pallas. Az alaplmu.

Brassó vármegye címere

Brassó vármegye⁹¹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Brassó vármegye[...] hazánk Királyhágón túli vagy erdélyi részének egyik megyéje; határolja É-on Nagy Küküllő és Háromszék, K-en ez utóbbi, Ny-on Fogarasmegye, D-en Románia. Határai nagyobb részt természetesek: É-on a Persányi hegység és az Olt folyó, K-en a Tatrang vize, D-en a brassói és Bodzai hegység. Területe 1803.63 km². Szíve a Barcaság [...] termékeny rónája, melyet Ny-on és D-en hegységek öveznek. Ny-on a Persányi hegység [...] középmagasságu tetői emelkednek, köztük a krizbai Várhegy (1106 m) és a feketehalmi Nagy-Fekete hegy (Zeidner Berg, 1294 méter). E hegységeket, melyeknek tulnyomóan szelid emelkedésű tetői nagyobbára erdősök, a Barca vizének a völgye választja el a megye déli határán égnék meredő, hatalmas Brassói hegységtől [...] melynek két főtömege közül csak a vadul szaggatott Bucsecs (2508 m) esik B. területére. A Bucsecs főtömege ÉK felé alacsonyabb (1324 m) gerinc által magához kapcsolja a Brassótól D-re emelkedő Keresztényhavas (1804 m) csoportját, melynek legészakibb tagja a Brassó fölött emelkedő 961 m magas szép Cenk [...] A Tömösi keskeny szoros [...] melyből a vasút a predeáli hágón át Romániába megy, e hegycsoportot a tőle K-re emelkedő Bodzai vagy Csukás hegységtől [...] választja el, mely a megye DK-i szögletét borítja be. Ez a Tömösi szoros mellett a Nagy-Kőhavassal (1840 m) kezdődik, azután D felé domborodó ívben a megye határát követve (Paltin 1904 m), az ó-sánci szoroson túl [...] a Csukás [...] tömegében (1958 m) kulminál, É-i nyulványaival pedig a Hétfaluig terül szét.

E hatalmas hegységekből számos folyóvíz siet a Barcaság lapálya felé, valamennyi az Oltnak véve utját. A Csukás tömegéből a Zajzon vizével egyesülő Tatrang veszi eredetét, mely a megye területén kívül a Feketeügy közvetítésével jut az Oltba. A Tömösi szorosból aláfutó Tömös a Bucsecsból eredő Vidombáki patakba ömlik. A Fogarasmegyében eredő jóval nagyobb Barca az előbbivel párhuzamosan folyik s Földvárnál ömlik a megye határát képező Oltba, amely a Persányi hegységből még számos apróbb vizet (Homoród) vesz fel. Maga az Olt kacsaringós mederben szegélyezi B. határát, gyakran kiönt s Prázmár és Hermány táján tetemesebb mocsarakat táplál; ugyanilyenek vannak Feketehalom és Hőltövény közt a Homoródba ömlő úgynevezett Ujárok mentén is. Mind e folyóvizek közül csak az Olt alkalmas a tutajozásra, a többi vizek nagy esésöknél és rohamos futásuknál fogva legfeljebb úsztatásra használhatók. Nagy tavak nincsenek B.-ben, de a déli határhegységekben apró tengerszemek előfordulnak, Brassó mellett pedig az időszakos Fortyógó (Gespreng) említendő; a hegyek általában kitűnő forrásvizben bővelkednek. Ásványos forrásai közül csak a zayzoni égvényes savanyu víz és vasas víz említendő, primitív fürdővel.”⁹²

Brassó vármegye területe 1920-tól a Román Királysághoz, 1948-tól Romániához tartozik.

A hegyes talpú pajzs mezejében nyitott, drágakövekkel díszített, bélelt levélkorona lebeg. A korona

Kronstadt, azaz Brassó város német nevével hozható összefüggésbe, azaz névcímernek minősül.

[A címerpajzs mögött latin kereszt alakban elhelyezett szétnyíló sugarak láthatók.]

⁹¹ MNL OL - V 5 - Pecsétgyűjtemény - Altenburger-Réső kéziratos címertáblák.

⁹² Pallas. Az alaplmu.

Csanád vármegye címere

Csanád vármegye⁹³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Csanád vármegye, hazánk régi tiszántuli részében, a Maros jobb partján, Csongrád, Békés, Arad és Torontál vármegyék közt terül el; területe 1618 km². C. talaja végtelen róna melyet csak apró, természetes dombok (őrhalomok vagy temetkezési dombok) tarkítanak helyenkint; a síkság K-ról Ny. felé lassan ereszkedik alá s tengerfeletti magassága 107 és 80 m. közt ingadozik. E végtelen rónát D-en a gyakran kiöntő Maros, odább É-ra a Szárazér öntözi; az utóbbi tulajdonképen a Holt-Marosból jön ki; szabályozása 1889-ben fejeztetett be. A talaj a legtermékenyebbek egyike az országban, tulnyomóan fekete föld, keverve iszappal, fekete szíkkal és homokkal; a meddő szikes talaj ritka.”⁹⁴

Csanád vármegye kisebb, délkeleti területe 1920-tól a Román Királysághoz került, 1948-tól Románia része. A vármegye magyarországi területe 1923-ban egyesült Torontál vármegye és Arad vármegye Magyarországon maradt részeivel, így jött létre Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye, amelynek neve 1945-ben Csanádra módosult, majd az 1950-es megyerendezéskor területét felosztották Békés megye és Csongrád megye között.

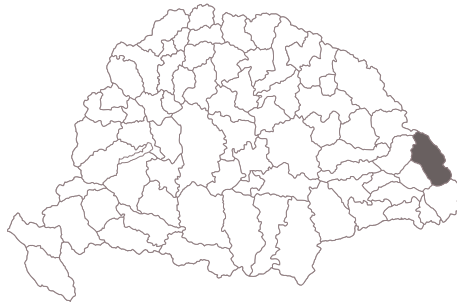
A körpajzs mezejében középen, egyenes talajon Szent Gellért (első) csanádi püspök és a vármegye

első főispánja áll főpapi díszben, bélelt, hímzett palástban, karingben, püspöksüveggel, cipőben. Feje körül glória ragyog. Jobb karjával lándzsát és pálmágot tart, emlékeztetve mártírhalálának körülményeire. (Mielőtt a hegyről letaszították volna, lándzsával ejtettek rajta sebet.) Bal kezével díszített pásztorbotot tart. Szent Gellérttől balra a Gellért-hegy magasodik, lába előtt hullámos pólyaként a Duna látható. Az oklevélben a püspök feje felett, *[a faragványon a püspöktől jobbra]* félkörívben a *Szent Gellért* név olvasható.⁹⁵

⁹³ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 1005.

⁹⁴ Pallas. *Az alaplú.*

⁹⁵ Vö. Bél Mátyás: *Csongrád és Csanád megye leírása*. Tan., jegyz. Zombori István. In Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1980/81 - 2*. Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1984. 63-64.

Csík vármegye címere

Csík vármegye⁹⁶ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Csík vármegye [...] hazánk királyhágóntuli vagy erdélyi részének egyik vármegyéje, Erdély K-i határán fekszik; határai Ny-on M.-Torda és Udvarhely, D-en Háromszék vmegye, K-en és É-on Románia. Területe 4493,22 km². Túlnyomóan hegyes vidék; K-i részét a Gyergyói és a Csíki hegycsoport hálózza be, mindkettő túlnyomóan erdős, a magasabb hegység jellemvonásaival; legmagasabb tetői a Nagy Hagymás (1793 m), a Tarhavas (1772 m) és a Lóhavas (1611 m). E hegycsoportoktól Ny-ra három terjedelmes fenlapály terül el, egyik a Gyergyó lapálya a vármegye ÉNy-i részében a Maros mindkét partján; a Maros forrásvidékén emelkedő dombok (870 m) ettől elválasztják a Felcsík nevű kisebb lapályt, melyet ismét a csikszeredai dombok különítenek el az alcsík síkságától; mindkét síkság az Olt és mellékvízeinek mentén terül el s sűrűn van benépesítve. A Gyergyói síkság tengerfeletti magassága 780 métertől 700-ig, a Felcsíké 720-660, az Alcsíké 680-640 m. közt ingadozik. A Gyergyói és Csíki hegycsoportokkal egyközűen, Ny. felől szintén tetemes emelkedések övezik a 3 lapályt, melynek mindenütt egy-egy keskeny folyószorulat jelöli alsó határát; a Gyergyót Ny-on a Görgényi havasok (Batrina 1634 m, Tatárkö 1689 m), a Felcsíkot a Hargita hegység (Galusatető 1798 m), az Alcsíkot az Erdővidéki havasok (Felső-Sólyomkő 1375 m) szegélyezik, míg a vármegye legdélibb részét a Bodoki hegység nyulványai hálózzák be. Habár a vmegyét ekként köröskörül hatalmas hegységek veszik körül bástyák gyanánt, mégis kifelé minden irányban van közlekedése. K. felé a tölgyesi, békási, gyimesi és uzi szoros Romániába, É. felé a Maros, D. felé az Olt és Kászoni patak völgye, Ny. felé a Kereszthegyhágó (1154 méter), Bucsin hágó (1141 m), Tolvajos hágó (975 m) és Mitács hágó képeznek természetes átjáratot a hegyek közt [...].

Folyóvizei közül a Gyergyói és Csíki hegycsoport K-i oldalán fakadók (Kis-Beszterce, Békás, Tatros, Cuca, Csobányos és Uz) mind Romániának veszik útjukat s a Szeretbe ömlenek; a vármegye közepe táján a Feketerez (1543 m) D-i tövében a Maros ered, mely jobbfelől a Belkény és Orotva, balfelől a Somlyó, Kis- és Nagy-Borzon vizeivel gyarapodva, a gyergyói lapályt öntözi s Gyergyó-Salamáson alul Maros-Torda vármegye területére lép át. A Maros forrásától nem messze, a Feketerez ÉK-i nyulványaiból az Olt ered, mely útját D-nek véve, Felcsík és Alcsík lapályait szeli át s Tusnád fürdőn alul hagyja el a vármegyét; nagyobb mellékvizet csak K. felől vesz fel (Szépvíz, Fiság), s ezek mentén kisebb mocsarakat is képez; végül a vármegye DK-i szögletében ered a Kászoni patak, mely rövid futás után Háromszék vármegye földjére lép át, ahol a Fekete-ügybe ömlik. Tavai közül nevezetes a Gyilkostó (979 m), melyből a Békás vize folyik ki, s a hires Szent Anna tava (951 m) a tusnádi fürdő közelében a Nagy-Csomád hegyen. Nagyszámú ásványos forrása közül leghíresebb a nagy szénsavtartalma által kitűnő borszéki földes vasas savanyuvíz, továbbá a tusnádi égvényes konyhasós vasas savanyuvíz, a kászoni-jakabfalvi jódtartalmu égvényes savanyuvíz, a csík-zsögödi vasas savanyuvíz, a kászoni, impéri repáti kedvelt égvényes savanyuvíz s a Csík-Mindszent melletti (hosszuaszói) szénsavban s litiumban gazdag égvényes savanyuvíz; végre a Csicsó mellett levő kénes timföldes barlangszerű mélyedéssel kapcsolatos ásványfürdő.”⁹⁷

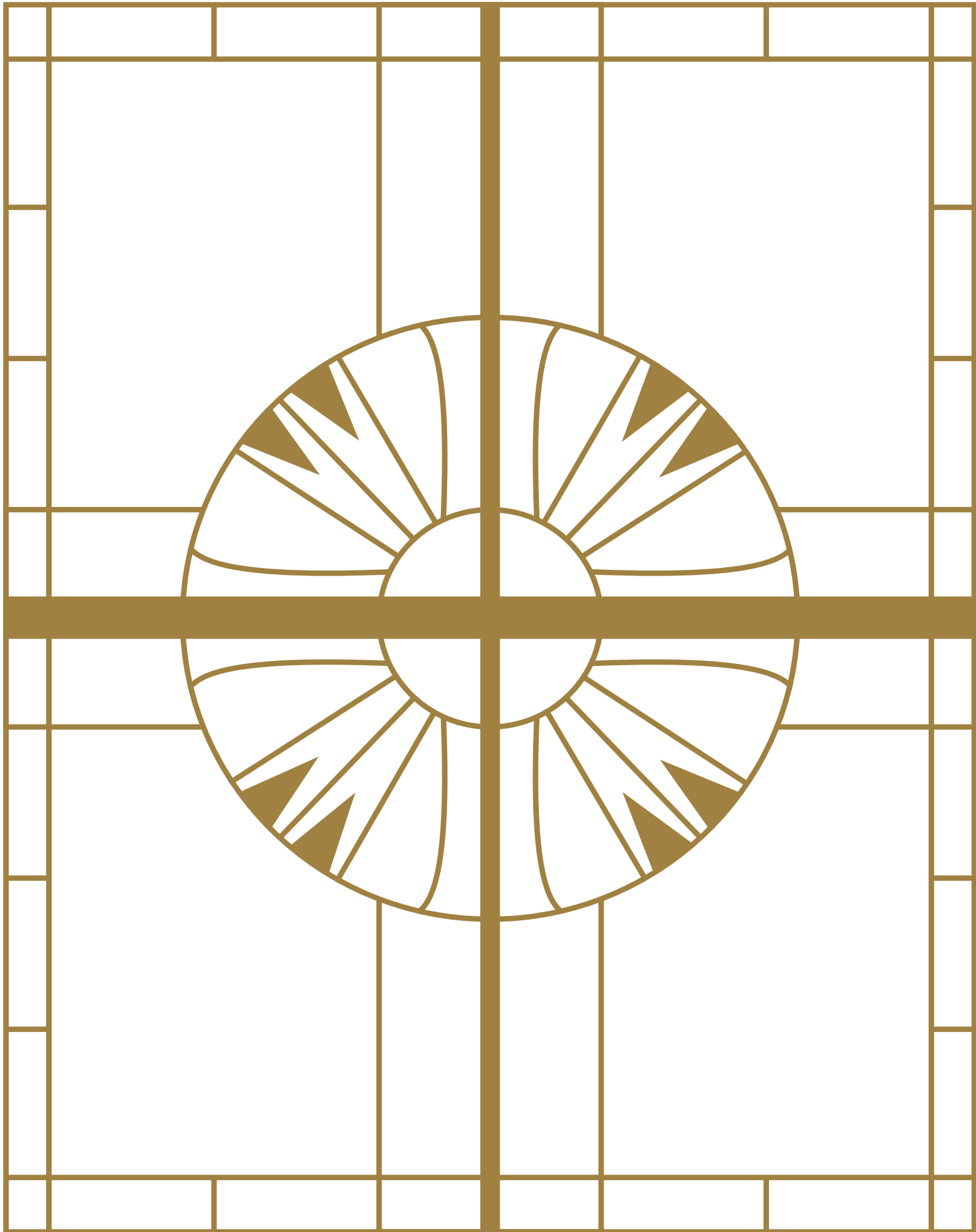
Csík vármegye területe 1920-tól a Román Királysághoz tartozott. Észak-Erdély 1940-ben Magyarországhoz történt visszacsatolását követően 1944-ig a Magyar Királyság fennhatósága alá került. 1945-től ismét a Román Királyságnak ítélték, 1948-tól Romániához tartozik.

Az ívelt oldalú, háromívű kerek talpú nagypajzs hasítással és vágással négy negyedre osztott, középen

ívelt oldalú, kerek talpú boglárpajzs. [A pajzs és boglárpajzs, valamint az osztóvonalak is szegélyezettek.] Az 1. mezőben naparc lebeg, az „emberarcú” nap a katolikus vallást szimbolizálja. A 2. mezőben holdsarlóra állított apostoli kettős kereszt látható, amely Magyarország címerének heroldalakja, míg a hold a székelyek egyik jelképe. A 3. mezőben négy hegy látható közöttük három völgygel,

⁹⁶ Csík, Gyergyó és Kászoni székely szék. MNL OL - B 18 - Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Királyi könyvek - 14. kötet - 82. A székelyek címerére vonatkozóan lásd Ivánfi Ede: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország és Réseinek címerei*. Reprint. Budapest, Maecenas, 1989. 53.

⁹⁷ Pallas. *Az alaplmu*.

a három balharánt-szalag a Maros, Olt, Tatos folyókat – a középső két hegy tetejére épített két házikó a Gyimesi- és Piricskei-szorosok vámházait (harmincadházait) jelképezi Erdély és Moldova határán. A 4. mezőben négy halmon négy, egyenes törzsű, dús tűlevelű fenyőfa látható, utalva a Kárpátok erdős-hegyes vidékeire. A boglárpajzs mezejében egy ívelt halmon, holdsarlón Szűz Mária – Magyarország védőasszonya – áll a gyermek Jézussal, jobb karjában jogarral, fején nyitott levélkoronával, hosszú ruhában. A székelyek a Kis-Somlyó-hegy tetején kápolnákat emeltek, ahol minden évben pünkösdkor népes búcsújárást tartottak – és tartanak ma is – győztes csatájuk emlékére.

[A címerpajzsot nyitott, bélelt, drágakövekkel kirakott levélkorona díszíti.] A boglárpajzs címerképe a csíksomlyói kegytemplom híres Szűz Mária-ábrázolását jeleníti meg, amely ma Csíksomlyó barokk templomában (Basilica Minor) található: A Kisbazilika legértékesebb kegyszobra a Madonna-szobor.

1510-1515 között reneszánsz stílusban, hársfából készült. Magassága 2,27 m. Az alkotás a Napba öltözött Istenanyát ábrázolja,⁹⁸ akinek lába alatt holdsarló látszik, feje körül a tizenkét csillagból álló csillagkoszorú tündöklő, fején zárt uralkodói korona, jobb kezében jogar, bal karján a kis Jézus. A Szűz Mária-ábrázolásoknak – különböző megnevezéseiből is következtethetünk rá – több típusa alakult ki: a Szeplőtelen Szűz menyeyi dicsőségben lebeg, lába holdsarlón pihen, fejét csillagkoszorú övezi és a Nap fényében (napsugarakban) ragyog: ő az Apokalipszis Égi Asszonya. Ha Szűz Mária lába alatt holdsarló látszik, Holdsarlós Boldogasszony a neve. Más megjelenési formában lábát a földgolyóra helyezve, vagy mint trónoló Istenanyát, ölében a gyermek Jézussal jelenítették meg. Más esetben rózsafüzért tart – Rózsafüzér Királynője. Amikor Szűz Mária a gyermek Jézust tartja a karján, Madonnának nevezzük. A kora középkor századaiban zárt uralkodói koronával is ábrázolták, a Mennyei Koronás Királynőjeként:

„A Jelenések könyvének 12. fejezete a legméltóbb Szüzet gyönyörű képpel írja le: a fején tizenkét csillagból való koronát visel. Ezért e munkában tizenkét könyvben írom le az ő tizenkétféle nagyságát, vagyis titkát. Ezzel, mintegy tizenkét ragyogó csillaggal felékesítve tündöklök. Aztán mindegyik könyv részekre oszlik, s e cikkelyek valamelyike tartalmazza majd a tizenkét csillagból való koronát az anyagnak megfelelő alkalmazásában. Ezért is gondoltam, hogy e munkát az áldott Szűz *Csillagkoronájának* kell neveznem. Hiszen az ő dicsőséges koronáját készítjük el, alkalmazva azt az egyes beszédekhez és buzgón fölékesítve dicséretére. Mindezt avégett, hogy megkoszorúzzon bennünket a mennyben!

Ó, mennynek dicsőséges királynéja! Kérlek esedezve, jámboran: méltóztasd elfogadni e korona rózsáit, bár silányak, és nem érik fel érdemeid. Velük szándékozlak magasztalni és dicsérni, te méltó minden dicséretre, hogy viszont te, kegyelem és irgalom anyja bocsánatot és kegyelmet adj nekem. Ne átalj részesíteni engem mennyei koronában és örömeidben a magasságos mennyei hazában, hogy ott vég nélkül dicsérjelek téged is, szülöttedet is. Amen.”⁹⁹

⁹⁸ Bálint Sándor – Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest, Szent István Társulat, 1994. 101.

⁹⁹ Temesvári Pelbárt: A Boldogságos Szűzmária Csillagkoronája (1498). Előszó. Ford. Vida Tivadar. In *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000–1530)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992.

Csongrád vármegye címere

Csongrád vármegye¹⁰⁰ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Csongrád vármegye [...] hazánk régi tiszántúli ker. a Tisza mindkét partján: É-on Jász-Nagy-Kun-Szolnok, K-en Békés és Csanád, D-en Torontál és Bács-Bodrog, Ny-on Pest-P.-Solt-Kiskun vmegye határolja. Ter. 3413,65 km². Felülete általában rónaság, melyen csak itt-ott látni egy-egy mesterségesen hányt halmot (temetkezési vagy örhalom); a róna a vármegye közepe táján a Tisza felé ereszkedik alá s legmélyebb része Szeged táján van (80 m), míg többi részének tengerfeletti magassága 84-97 m, Ny-i részében lassankint 120 m-ig is emelkedik.

A vármegyét közepe táján a Tisza szeli sok átmetszéssel rövidített kanyargós mederben, melyhez mindkét parton holt erek és terjedelmes mocsarak csatlakoznak; Szentesen felül a Körös ömlik belé, Szegednél pedig a Maros. Az erek közül legjelentékenyebb a Tőkei ér és Veker ér Szentesen felül, a Mágocs ér Mágocs és Szentés határában, a Kurca és Kórógy ér Szentés, Szegvár és Mindszent vidékén, a Dong ér és Kis-Tisza Kis-Telek és Sövényháza körül s a Száraz ér Hódmező-Vásárhelytől délre. Ezen erek hajdan a Tisza árjának voltak természetes levezetői, ma csak hóolvadáskor vagy nagy esőzések után telnek meg vízzel. A nagyszámu tavak (több Fehér-tó, Csaj-tó, Rekettyés-tó, Hód-tó stb.) szintén csak időnkint telnek meg vízzel s a folyóvizek szabályozása folytán ezeknek, valamint a folyómenti mocsaraknak terjedelme tetemesen csökkent. A töltések mögött felfakadó vadvizek és a nedves évszakban meggyülemelő belvizek azonban ma is nagy károkat okoznak.”¹⁰¹

Csongrád vármegye területének déli, kis területe (Horgos és környéke) 1920-tól a Szerb-Horvát-Szlóven Királyság, 1929-től a Jugoszláv Királyság része volt. 1941-1944 között a vármegye korábbi teljes területe egységessé vált a Magyar Királyság fennhatósága alatt, majd 1945-től a déli, kis terület ismét Jugoszlávia része lett, ma Szerbiához tartozik. Az 1950-es magyarországi megyerendezés során Csanád megye délnyugati felét, amely magába foglalta az egykori Torontál vármegye Magyarországon maradt részét is, Csongrád megye területéhez csatolták, így Csongrád megye néven új közigazgatási egység jött létre.

A magyar Országgyűlés 2017. évi döntése alapján a trianoni békediktátum aláírásának 100. évfordulóján, 2020. június 4-én Csongrád megye neve Csongrád-Csanád megyére változott.

A kerek talpú pajzs vágással egyharmad-kétharmad arányban felső és alsó mezőre oszlik. A felső mezőben (pajzsfőben) kiöltött nyelvű, repülő sas látható - amely a „kegyes császári és királyi támogatást (kegyet)” jelenti. Az alsó mezőben három hullámos pólya pedig a vármegye folyóit, a Tiszát, Köröst és a Marost jelképezi.¹⁰²

¹⁰⁰ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri Regii - 36. kötet - 600.

¹⁰¹ Pallas. Az alaplmu.

¹⁰² Vö. Bél (1984): i. m. 22.

Esztergom vármegye címere

Esztergom vármegye¹⁰³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Esztergom vármegye [...] a régi dunáninnyi területben, a Duna mindkét partján; határai É-on Bars, K-en Hont és Pest-P.-S.-Kiskun, D-en és Ny-on Komárom vármegye. Ter. 1123,30 km². E. földje a Duna bal partján nagyjából 107-150 m. magas termékeny lapály, melyen csak Farnad és Magyar-Szölgyén, valamint Béla és Kőhid-Gyarmat vidékén emelkednek hullámos dombok (egészen 276 m magasságig). A Duna jobb partja nagyjából hegyes. A vármegye délkeleti részében a Pilis hegycsoport végső nyulványai ágaznak szét. Legmagasabb emelkedései, a Dobogókő (700 m) és a Keserűshegy (641 m) a vármegye határán vannak s kiváló természeti szépségeket rejtnek magukban. E hegyek nyulványai egészen a Dunáig ereszkednek, melynek völgye Esztergom és Dömös közt gyönyörű völgyoszorossá válik. E hegységnek a Duna felé eső végső magaslatai az esztergomi Vaskapu (406 m) és a Zamárhegy (308 m); lejtőiket azelőtt gazdag szőlők fedték, melyek azonban ma már tetemesen meggyérültek. A Pilis-hegység ágazatait Ny-felől a csévi völgylapály választja el a dorogi hegyektől (Getehegy 457 m, Henrik-magaslat 340 m), melyek gazdag (12 mértföldre terjedő) szételepeket rejtnek magukban. Azokon túl hullámos térség terül el a Gerecse-hegységig, melynek legmagasabb csúcsa (Gerecse, 633 m) még a vármegye területén emelkedik.

A vármegye főfolyója a Duna, mely azt Ny-K-i irányban ketté hasítja; balfelől a Garamot veszi fel, mely a vármegye területén a Kétyi vízzel és a Párisi csatorna vizével gyarapodik. A jobb oldalról jelentékenyebb mellékvíze nincs a Dunának, mocsarak azonban úgy a balparton (Bucs és Muzsla közt), mint a jobbparton (Esztergomtól D-re) kísérik a folyamot. Ásványforrások csak Esztergomban fakadnak gyógy- és ivóvízre lehűtve, 22 fokos hévízei igen keresettek csuzos és ideges betegségekben.”¹⁰⁴

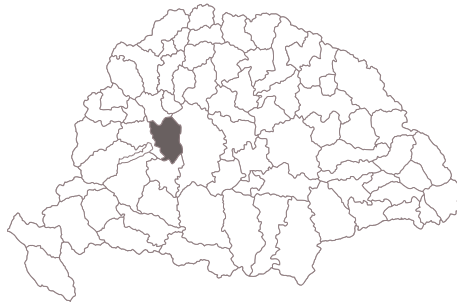
Esztergom vármegye Magyarország fő folyama, a Duna által elválasztott - Dunán inneni Esztergomi és a Dunától északra fekvő Párkányi járásokat foglalta magában. A vármegye északi területe (Párkányi járás) 1920-tól Csehszlovákia területéhez tartozott, az Esztergomi járás Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye része lett. 1938-1944 között területe ismét egységessé vált a Magyar Királyság fennhatósága alatt, bár a Párkányi járásba tartozó Kicsind községet a szomszédos Bars és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéhez csatolták, majd 1940-ben e községet Bajta, Garamkövesd és Leléd községekkel együtt visszacsatolták Esztergom vármegyéhez. Ez a közigazgatási állapot 1944-ig állt fenn. 1945-től a vármegye Dunától északra fekvő területe ismét Csehszlovákiához került. 1993-tól Szlovákia része. 1950-től a vármegye Esztergomi járása egyesült Komárom vármegye területével, így jött létre Magyarországon a mai Komárom-Esztergom megye.

Az ívelt oldalú, kerek talpú pajzs mezejében [*a faragványon egyenes, az oklevélben ívelt*] alapzaton Szent Adalbert ül kétoldalt zsinórral két-két helyen megkötött és zárt fejedelmi koronával díszített címerpalást alatt, díszes kárpittal bevont széken. A legenda szerint Szent Adalbert¹⁰⁵ prágai püspök keresztelte meg Árpád nembeli Géza fia Vajkot Esztergomban, aki az István nevet kapta, és Magyarország első királya lett. Szent Adalbert később a pogány poroszok megtérítésére indult, ahol egy pogány pap hét lándzsaszúrással megölte, így vértanúhalált halt. Személyét az esztergomi székesegyház társvédőszentjeként tisztelik, ezért szerepel alakja Esztergom vármegye címerében. A püspök díszesen átszőtt, bélelt, szegélyezett palástot visel, alatta ugyancsak sűrűn átszőtt, csipkeszegélyű inget és karinget hord, cipővel. Fején bélelt, szegélyezett püspöksüveg látható, feje körül dicsfény (glória) ragyog. Nyakában latin kereszt függ, jobb kezében három lándzsát, bal kezében pásztorbotot tart.

¹⁰³ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 507.

¹⁰⁴ Pallas. *Az alapmű.*

¹⁰⁵ Vö. Bél Mátyás: *Esztergom vármegye leírása*. Ford. Deák A. András. Esztergom, Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001a. 130. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 118.

Fejér vármegye címere

Fejér vármegye¹⁰⁶ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Fejér vármegye [...] hazánk dunántúli részében a Duna jobb partján; határai É-on Komárom és Pest, K-en Pest, melytől a Duna választja el, D-en Tolna, Ny-on Veszprém vármegyék. Területe 4156 km². Felülete északi részében hegyes, D-i részében dombos és lapályos. É-i részét a Vértes-hegység borítja, [...] legjelentékenyebb emelkedései a Moór feletti Csókahegy és a [...] Nagy-Somlyó várhegy (449 méter), míg egyébként magassága a 300 m-t nem igen haladja meg. A hegység keskenyvölgyei D-felé a csákvári lapályra nyílnak, ezen túl a székesfejérvári és velencei dombok terülnek el, melyek a Velencei tó feletti Meleghegyben 352 m magasságig emelkednek. [...] A vármegye Ény-i részében a moóri völgy a Vértestől a Bakony végső keleti nyulványait választja el, melyekben az isztiméri Somhegy (348 m) és Sárberék (436 m), valamint a Baglyas (362 m) a jelentékenyebb emelkedések. [...] Csakis a Duna legközelebbi melléke s nevezetesen az Ercsi és Adony közti öböl ereszkedik száz méteren alul, ugyszintén a Sárviz csatornájának völgye. E lapály talajában a lósz az uralkodó, a Duna és a csatorna mentén alluvium, tovább D-felé homok lép föl. Főfolyóvíze a Duna, mely Érdtől Kis-Apostagig mintegy 70 km kiterjedésben a vmegye K-i határát képezi s egész hosszában gőzhajók közlekednek rajta. [...] A Sárréten kívül, melynek lecsapolására a Nagy csatorna szolgál, még egy nagyobb állóvíze van Fejér vármegyének, a Velencei tó, mely a hozzá csatlakozó Nádas-tóval együtt mintegy 40 km² területet borít el...”¹⁰⁷

Fejér vármegye területe alapvetően évszázadokon keresztül alig változott. Az 1945. évi vármegyerendezéskor Érd települést és környékét Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye területéhez csatolták, az 1950. évi megyerendezés során Enyinget és környékét Fejér megyéhez csatolták. Megnevezése változatlan maradt.

A [*láncszemen függő*] ívelt oldalú, hegyes talpú pajzs mezejében felhős égbolt látható. A pajzstalpban ívelt talajon a háttérben hegylánccal övezve balra fordulva Szent István király térdel hímzett, hermelingalléros, damasztzott palástban, uralkodói öltözékben. Haja és szakállja hosszú, feje körül dicsfény ragyog. Kezében szegélyezett párnán a magyar Szent Koronát, a jogart és a koronázási kardot – amelyek Magyarországot jelképezik – tartja, a napsugarakkal övezett

fénylő, lebegő, Napba öltözött Boldogasszony oltalmába ajánlva, aki hosszú ruhában, fátyolban jelenik meg, karján a gyermek Jézussal.¹⁰⁸ Szűz Mária, a gyermek Jézus és Szent István király feje körül is dicsfény ragyog. Szent István király előtt hegyes talpú pajzsban Magyarország címere látható az Árpádok hétszer vágott és a tényleges királyi hatalmat jelképező apostoli kettős kereszt címerével. A címerben Szent István király a koronával, jogarral és koronázási karddal jelképezett Magyarországot az „Örökké Szent Szűz Istenanya, Mária” oltalmába ajánlja. Így vált Szűz Mária Magyarország védőasszonyává, Magyarország pedig *Hungaria Mariae Regnum* – *Magyarország Mária Ország*.

„Annak utána felemelé ő édes kezeit, szemeit es szívet-lelkét mennyeknek országára, es nagy siralmas es könyörületes szóval monda: »Ó, mennyeknek királyné asszona, Istennek szent anyja es ez világnak megéppöjtő nemes asszona, dicsőséges Szíz Mária! te szentséges kezekben es oltalmad alá adom es ajánlom anyaszentegyházat mind benne való fejedelmekkel es lelki népekkel egyetembe, es ez szegén országot mind benne való urakkal es szegénnyel-bódoggal egyetemben, hogy te légy asszonok es ótalmok, es az en lelkömet te szent markodban.« Annak utána [...] Úristennek es asszonunk Szíz Móriának kibocsátá lelkét, es szent angyaloknak seregében nagy édes énekléssel az erek bódogságra viteték...”¹⁰⁹

¹⁰⁶ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 524.

¹⁰⁷ Pallas. *Az alapmű.*

¹⁰⁸ Vö. Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Ford., bev. Prokopp Gyula. In Farkas Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*. 11. (1977). 90.

¹⁰⁹ Karthauzi Névtelen: Bódogságos Szent István királynak legendája. In V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar nyelvű középkori irodalom*. Budapest, Neumann, 2000.

FOGARÁS

Fogaras vármegye címere

Fogaras vármegye¹¹⁰ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Fogaras vármegye [...] Hazánk királyhágóntuli részében, a romániai határon. Határai É-on Nagy-Küküllő vmegye, melytől nagyrészen az Olt folyó választja el, Ny-on Szeben vmegye, D-en Románia, K-en Brassó vármegye. Területe 1875,43 km². F. a termékeny völgylapályt a havasok zord régiójával egyesíti. A vmegye É-i határát képező Fogaras mentén termékeny lapály terül el, melynek tengerfeletti magassága 400 és 470 m közt változik. D-felé e lapály észrevétlenül emelkedik, míg abból a Fogarasi havasok nagyszerű láncolata minden előhegy nélkül hirtelenül kiemelkedik. A nagyszerű hegylánc, melynek főgerince Románia felé a határt képezi, Erdély legmagasabb csúcsait egyesíti magában, s ebben emelkednek a Negoj (2536 m), Buttyán v. Vunetara (2510 m), Viszta mare (2520 m), Vurvu Urli (2479 m). E hatalmas hegységet, mely É-felé csak rövid, egymással párhuzamos ágakat bocsát, K-en a Barca forrása feletti horpadás választja el a Brassói hegységtől, melynek nyugati tagja, a 2241 m magas Királykő egészen F. vármegye területére esik, míg a Törösvári szoroson (1240 m) emelkedő Bucsecsnek csak Ny-i lejtői számíthatnak F.-hoz. E két utóbbi hegytömeg aljában a Barca termékeny rónája terül el, melyet Ny-felől a középmagasságu Persányi hegység határol, melynek legmagasabb csúcsa a Nagy-Fekete-hegy (1294 m) azonban csak Ny-i ereszkedőjével nyulik be F. vármegye területére s itt azon inkább halmos vidéket alkotja, mely a Sinka és Barca völgyei közt szétterül. Ezen hegységből számos folyóvíz ömlik a lapályra, de nagyobb jelentősége csak a Barcának van, melylyel a Törösvári patakkal egyesülve Brassó vmegye földjére lép át. A vármegye földjét öntöző egyéb vizek közül, melyek mind az Oltba ömlenek, a Persányi hegységet a Királykőtől és a Fogarasi havasoktól elválasztó Sinka a leghosszabb, míg a Sebes, Ucsa, Lajta, Kercsi-patak stb. jóval rövidebbek. Az Olt mellékén helyenként mocsarak terülnek el, a Fogarasi havasokban pedig néhány tengerszem (Bulea vagy Bulla-tó) fordul elő. Ásványos forrásai nincsenek.”¹¹¹

Fogaras vármegye területe 1920-tól a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része.

Az ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs mezejében vízen úszó csónak látható. A csónak jobb oldalán vitézkötéssel díszített nadrágban, zsinórozott dolmányban magyar katona (határőr) áll, fején kócsagtollas

kucsmát visel, két kezével kardot tart (mintegy tisztelésre emelve). A csónakban vele szemben bő nadrágos, szakállas török ül kaftánban, fején turbánnal, jobb kezében babérkoszorút nyújt a határőr felé.

[A pajzsot nyitott, drágakövekkel kirakott, bélelt levélkorona díszíti.]

¹¹⁰ MNL OL - V 5 - Pecsétgyűjtemény - Altenburger-Réső kéziratos címertáblák, Fogaras(Föld) Vidéke - 50. doboz.

¹¹¹ Pallas. Az alapmű.

Gömör és Kis-Hont vármegye címere

Gömör és Kis-Hont vármegye¹¹² földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Gömör (előbb Gömör és Kishont) vármegye [...] hazánk Tisza-jobbparti részében, területe 4275,4 km². Határai É-on Liptó és Szepes, K-en Abauj-Torna és Borsod, D-en ez utóbbi és Heves, Ny-on Nógrád és Zólyom vármegye. G. földje tulnyomóan hegyes s nagyobb lapály az egész vármegyében nincsen. [...] É-i határát képezi az Alacsony-Tátra hatalmas láncolata, melynek két tagja, a Vapenica és a Királyhegy csoportja G. és Liptó vármegyék határain mered az égnek. Az Alacsony-Tátra jellemző hosszanti gerincén a Homolka vagy Zadnja hola (1661 m), a Vapenica (1692 m), Orlava (1841 m) és a Királyhegy vagy Kralova hola (1943 m) a főbb emelkedések; az ezek által képezett gerincet csak a Prehiba nyerge (1190 m) rovátkolja erősebben. [...] A nevezett hegységektől s illetve a Tiszolc, Murány és Vernár irányában húzott vonaltól K-re a Gömör-Szepesi Érchegység különböző csoportjai terülnek el, D-felé egészen a Sajó völgyéig. Ezen, egészben véve a középhegység magasságát túl nem haladó kiterjedt hegység egymás mellé csoportosuló hullámzatos hegytömegek rendszere, melynek fő emelkedési vonala Nagy-Rőce vidékéről ÉK, majd K- és DK-re vonul; legmagasabb csúcsai: a tiszolci Tersztye (1117 m), a Nagy-Rőce fölötti Kakas vagy Kohut (1411 m), Sztolicsna (1480 m), a dobsinai Babina (1278 m) és a vármegye K-i határát szegélyező Pozsálló v. Ökörhegy (1290 m) és Pipityke (1226 m). A hegység főbb csoportjai a ratkói, rőcei, dobsinai és Szulova-hegycsoport. A vármegye K-i részét az Abauj-Tornai mészkőhegységhez tartozó pelsőci és szilicei fensik foglalja el, híressé vált barlangvidékével (Aggtelek, Szilice). Az Érchegység a D-felé irányult folyók völgyei közt mind mélyebbre ereszkedik alá s Rimaszombat, Rima szécs és Bánréve táján a Sajó völgyében véget ér. A Sajótól D-re emelkedő Ajnácskői-hegység [...] már a Magyar Középhegység tagja [...]. A vármegye folyóvizei, a Királyhegy tövében fakadó Garam és Gölnic kivételével [...] a Sajóba ömlenek. Maga a Sajó a Sztolicsna- és Tresznyik-hegy közt ered [...] s csak a Garam és Sajó tutajozható. Ásványos vizekben G. vármegye igen gazdag, említésre méltó az ajnácskői kénes és savanyu, a csizi jód- és bromtartalmu konyhasós és a rozsnyói vasgálic-forrás (mindhárom helyen kisebb-szerű fürdők vannak), ezen kívül fakadnak több helyen savanyu (Tiszolc, Telgárt, Sid), konyhasós (Levárt, Király) és vasgálicos források (Nagy-Rőce)...”¹¹³

Gömör és Kis-Hont vármegye területének legnagyobb része 1920-tól Csehszlovákia része lett. 1923-ban a Magyarországhoz tartozó kis vármegyei területet összevonták Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven. 1938-1944-ig a vármegye legnagyobb része visszakerült a Magyar Királyság fennhatósága alá, ekkor a korábban önálló Gömör és Kis-hont, illetve Borsod vármegyék újraalakultak. 1945-ben ismét egyesültek Borsod-Gömör megyeként. Az eredeti vármegye legnagyobb része Csehszlovákiához került. 1993-tól Szlovákia része. Borsod-Gömör megye az 1950-es megyerendezés során egyesült Abaújjal és Zemplénnel, így jött létre a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye.

Az ívelt oldalú, csücskös talpú [*szegélyezett*] pajzs mezejében [*a faragványon hármashalmon, a hivatalos pecséten alap nélkül*] kőből rakott, ormozott, egytornyú vár áll lőrészekkel, zárt, félköríves kapuval, [*a faragványon felhúzott kapurostéllyal*]. A címerkép Gömörvár várát jelképezi.

[*A pajzson szegélyezett és bélelt pántos sisak látható nyakékkal. A nyitott, drágakövekkel kirakott levélkoronán a Széchy család kiterjesztett szárnyú címerképe, a sas látható kiöltött nyelvvel. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi. A vármegye címerében Hont vármegye jelképének egy eleme sem jelenik meg.*]¹¹⁴

¹¹² MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

¹¹³ Pallas. Az alaplmu.

¹¹⁴ Lásd: Sokolovský (2010): i. m. 58-64.

Győr vármegye címere

Győr vármegye¹¹⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Győr vármegye [...] hazánk dunántuli részében, a Duna jobb- és csak igen csekély részében annak balpartján; határai É-on Pozsony, K-en Komárom, D-en Veszprém, Ny-on Sopron és Moson vármegyék. Területe 1381,11 km². A vármegye legnagyobb része mély fekvésű lapály, melybe csak D-felől nyulnak be alacsony domborok. A lapály, mely a kis magyar Alföld része, a Duna mentén legmélyebb fekvésű s ezt a részét három folyamköz, illetve sziget képezi. Legészakibb a Duna balpartján a Csiliz folyóig terülő Csilizköz [...] Tőle D-re az Öreg Duna és a Mosoni Duna közt a Szigetköz terül el (111-117 m), míg a Rábától és Rábcától körülfogott lapály Tóköz nevet visel (114-122 m). [...] A Dunától és Rábától D-re elterülő lapály általában magasabb fekvésű s ezért szárazabb és termékenyebb. D-felé 140-150 m magasságig emelkedik s közepét a Bakony legészakibb tagját képező szt. mártoni dombcsoport foglalja el, melynek legmagasabb csúcsai a Szt. Pálhegy (318 m) és Magoshegy (315 m). Ezen, három egymással párhuzamosan DK-ről ÉNy-ra csapó láncolatból álló csoportozattól Ny-ra, a Bakonyéren túl a Sokoróalja emelkedettebb területe csatlakozik. A vármegye talaja a Rába és Rábca közti vidéken alluviális völgytalaj, K-i felében a lösz uralkodik, melyet helyenként homokos és tőzeges talaj vált fel.

Folyóvizekben a vármegye tulságos gazdagnak mondható [...]. Főfolyója az Öreg Duna, ÉNy-DK-i irányban hasítja a vármegye legészakibb részét s számos ágaival Ásvány és Vének közt szövevényes szigetlabirint közt barangolt és a hajózás is nehézségekkel küzdött. A felső Duna szabályozásának megkezdése (1886) óta azonban a víz folyása a hajózás és a parti birtokosok hasznára teljesen megváltozott. Gönyőnél veszi fel a rendkívül kanyargós folyásu, de egységes medrű Mosoni- v. Kis-Dunát, melylyel a Szigetközt képezi, míg baloldal felől már Szőgyével szemben ömlik belé a Csiliz, melyről a Csilizköz vette nevét. A Kis-Dunába Győr város területén ömlik bele az áradásairól ismertes Rába, mely Ó-Malomsok táján éri el a vármegye határát s Rába-Szt. Mihályig É-felé irányult folyásával Győr vármegye határát jelöli, onnan ÉK-re fordulva, azon terület D-i határát jelöli, melyet Tóköznek neveznek. Ezt É-felé a Rábca határolja, mely eleintén Moson és Győr vármegyék közt képezi a határt s a Rába-szabályozó társulat által ásott szép és töltésekkel ellátott csatornába a Rábának a Kis-Dunába való torkollása fölött önti habjait a Rábába. A három folyó összességéből keletkezett s a fenyegető árvizektől töltésművek által védett folyamközökben fekszik maga Győr városa. A Rábába Ikrényen alul ömlik a vele párhuzamos folyásu, jelenleg már szintén szabályozott Marcal, [...] míg a vármegye K-i részének patakjai (Pánzsáér és két Bakonyér) részint a Rábába, részint a Dunába öntik vizeiket. A vármegye régi mocsarai közül még csak a Szigetközben a Ladoméri-tó és a Tóközben a mélyebb fenekű Fehér-tó s kis részben a Kónyi-tó van meg.”¹¹⁶

Győr vármegye területének a Dunától északra fekvő, kis területe 1920-tól Csehszlovákiához tartozott. 1923-ban a vármegye Magyarországon maradt területeit Moson és Pozsony vármegyékkel egyesítették, létrehozva Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét. A vármegye teljes területe (az északi is) 1938-1945 között a Magyar Királyság része lett. 1945-től az északi kis terület ismét Csehszlovákiához tartozott, 1993-tól Szlovákia része. A vármegye

megnevezése 1945-től Győr-Moson megyére változott. Az 1950-es megyerendezéskor egyesült Sopron megyével, így jött létre Győr-Sopron megye, amelynek neve 1990 óta Győr-Moson-Sopron megye lett.

A [barokk keretes, szegélyezett] ovális pajzs mezejét három, hullámos pólya osztja. A pólyákban *DUNA*, *RÁBCZA*, *RÁBA* szavak olvashatók. A hullámos pólyák a vármegye három fő folyóját, a Dunát, a Rábát és a Rábát jelképezik.¹¹⁷

¹¹⁵ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz és MNL OL - Y 1 - 981 - 1938. szám.

¹¹⁶ Pallas. Az alapmű.

¹¹⁷ Vö. Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam; tertia, Cis-Tibiscanam; quarta, Trans-Tibiscanam: Universim XLVIII Comitatus designatam, expromit. Comitatum ineditorum tomus tertius in quo continentur comitatus adhuc in mss. haerentes partis secundae Trans-Danubianae, hoc est, Comitatus Iaurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis*. Operi edendo praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov, Gregorius Tóth, et al. Budapest, Institutum Historici Sedis Centralis Studiorum Philosophicorum Academiae Scientiarum Hungaricae, 2016. 67.

Hajdú vármegye címere

Hajdú vármegye¹¹⁸ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Hajdu vármegye [...] hazánk tisztajobbparti részében. Területe 3353,22 km², határai É-on és K-en Szabolcs, D-en Bihar, Ny-on Jász-Nagykun-Szolnok, Heves és Borsod vármegye. H. földje teljesen sík lapály, mely K-ről Ny-felé lassan aláereszkedő lejtőt képez; K-i része Debrecen és Hadház táján helyenként 150 m-ig emelkedik, középső része átlag 110-120 m-nyire van a tenger felett, Ny-felé pedig (a Tisza felé) 90 m-ig száll alá. Az ezen lapályból kiemelkedő több mint 200 halom, valószínűleg valamely ős nép alkotásai, mind víz mellett fekszik, rendszeren kúpalaku, 6-7 méter magas, alapjában 40-60 méter átmérőjű. A talaj a vármegye D-i részében alluviális, Ny-felé lösz, egyébként homokos, de általában a legtermékenyebbek közé tartozik s sok helyen a kövér fekete televényföld 1 1/2-2 m vastagsága; helyenként azonban szikes a föld s a Tisza és a Hortobágy mentén mocsaras vidékek is vannak, váltakozva apró tócsákkal, melyekben a földárja meggyül.

Folyóvizekben H. meglehetősen szegény; a Tisza csak a vármegye ÉNy-i határát érinti, így egyetlen nagyobb folyóvize a Hortobágy [...] mely a vármegye Ny-i részén kanyarog végig, a róla nevezett pusztát öntözve, míg alsó része részben csatornázva van. A Nádudvaron alól belé ömlő Kösüly v. Kösely ér, melynek kacskaós medre a vármegye D-i részét hasítja, inkább nádas ér mint folyó s hasonlók azon többi vizerek, melyek helyenként feltalálhatók (Kallóér Földesnél, Peceér Balmaz-Ujvárostól D-re); a belvizek lefolyása által képződött medrek ezek; melyek nedves években a meggyült hó- és esővizet levezetik s irányukat gyakran változtatják. Ásványai s ásványforrásai nincsenek, egyedül a Debrecenhez tartozó telegdi szikósfürdő érdemel említést.”¹¹⁹

Hajdú vármegye területét az 1923. évi magyarországi megyerendezés nem érintette. 1945-ben területét Fülöp, Nyírábrány és Nyírmártonfalva községekkel növelték meg. Alapvető változás az 1950-es megyerendezéssel következett be, amikor Hajdú vármegyéből és Bihar vármegye egy részéből, valamint néhány Szabolcs vármegyei községből létrejött Hajdú-Bihar megye.

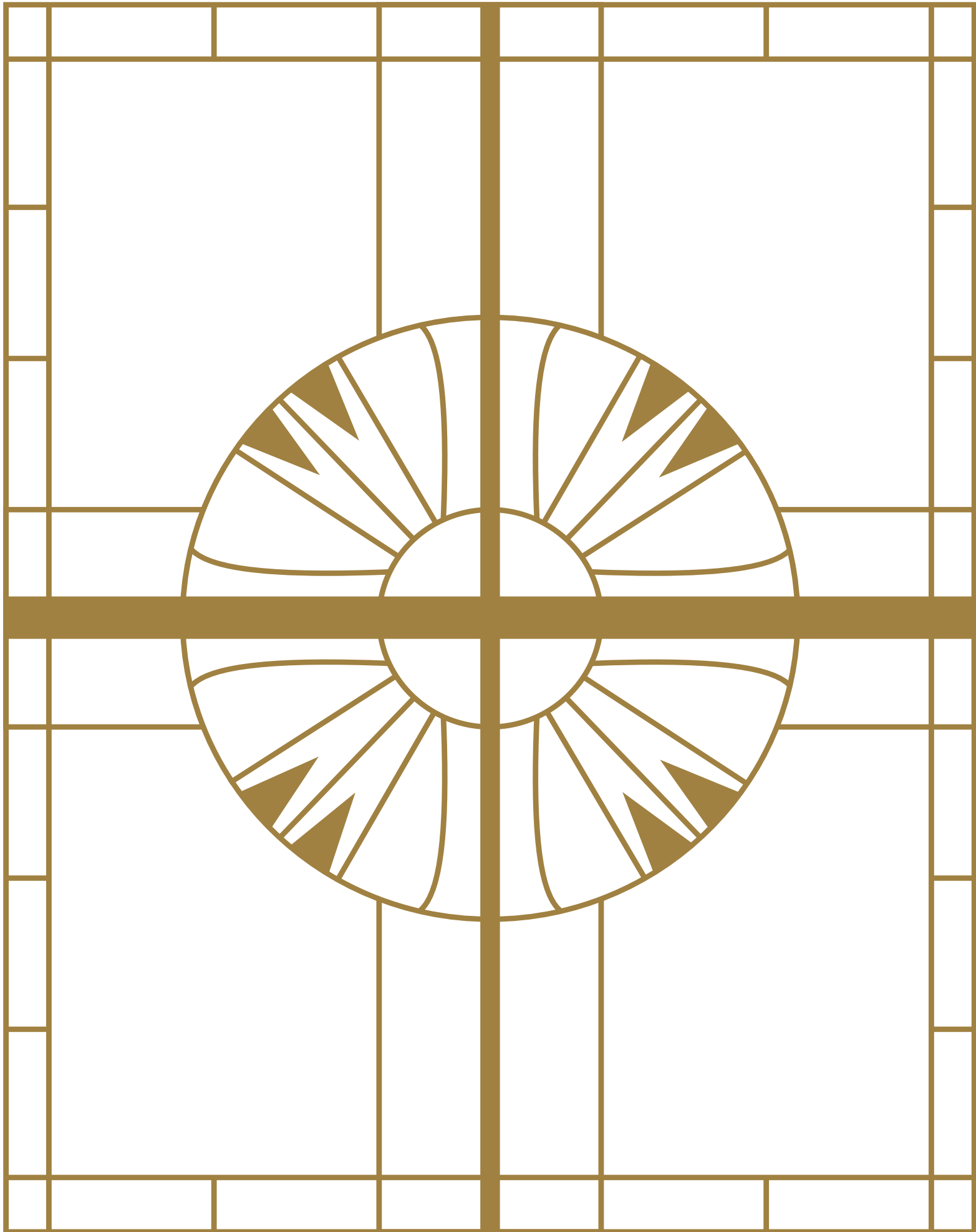
A vármegye címere némi eltéréssel megegyezik Bocskai István, Magyarország és Erdély fejedelme által a tizenhárom hajdúkapitány és a parancsnokságuk alá tartozó 9254 hajdú részére 1605-ben adományozott címeres kiváltságlevél címerével. Ez a címer

vált Böszörmény címerévé is, majd az egész Hajdú kerület jelképe lett. E címeres kiváltságlevél mind formáját, mind tartalmát tekintve különlegesnek ítéltető. Formája egy ív hártya, amelyben az adományozott címerfestményt a német-római birodalmi oklevelezési gyakorlatnak megfelelően az oklevél közepére festették (míg a Magyar Királyi Udvari Kancellária gyakorlata szerint a címer az oklevél „fejénél” azaz a bal felső sarkában helyezkedik el). Még érdekesebb a dokumentum bevezető része, amely az arannyal írt uralkodói nagycím után - vörössel külön kiemelve - a máig érvényes sorokkal ekképpen folytatódik:

„Mi István, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély fejedelme [és] a székelyek ispánja stb.: a dolognak örök emlékezetére; jóllehet a minden dolgok legfőbb bírója az Isten, aki nemcsak a ragyogó Alkotmánynak, Az Mennyei örök Tartományoknak Egyetemét az ott lakó angyalok karával együtt, hanem a földi halandó és esendő emberi nemzetet is s ezen föld kerekességének minden lakóit, a magáét mindenkinek megadni parancsoló Szentséges igazság mérlegével, kormányozza tekintet nélkül személyekre és dolgokra: bár igen gyakran a gonosztettek büntetlenül hagyása és a zabolátlan vágyaktól hajtott emberek sikerei miatt a kicsinyhitűek túlságosan béketűrőnek és hosszú tűrésűnek tartják, sőt olyannak, akiből nemcsak a neheztelés és a harag, de még bizony az előrelátó gondoskodás is hiányzik, és ezért a hívek által gyakran hangos kiáltásokkal, majd serkentésekkel és vigyázatra való kényszerítéssel sürgettetik: de mindazáltal bizonyos, hogy Izraelnek Őrzője se nem alszik, se nem szunnyadozik, hanem híveinek, valamint a szerencse, úgy a kísértések közepette is - midőn utaznak, folyókon átkelnek,

¹¹⁸ Hajdú kerület: MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 638.

¹¹⁹ Pallas. *Az alapmű.*

midőn az ellenség csoportjaiba ütnek – jelen van és lépéseiket igazgatja, karjaiknál fogva fenntartja őket, s ha az alkalom úgy hozza magával, tanítja ujjait a hadakozásra. Kiáltásait a szükségben nemcsak meghallja, sőt gyakran, mielőtt kiáltanak, segedelmet nyújt. Kevélyekkel és kicsapongó bűnösökkel szemben pedig, minél biztosabbnak érzik azok magukat a szerencse karjain, azon örök bölcsességnek semmi sem édesebb, semmi sem gyönyörűsegebb, mint hogy az oly felfuvalkodott fennhéjázás töretlen gögjét megbánni nem tudókat, a zabolátlan erős lelkeket az ő erősségükben, a bölcsüket az ő bölcsességükben, a ravaszokat az ő ravaszságukban fogja meg, és azokat mikor nem is gondolnának rá, hirtelen és oly váratlanul semmisítse meg, hogy a gonoszoknak helyük se találtasson.”¹²⁰

A Hajdú kerület némiképp megváltoztatott címeres pecsétjén V. (Habsburg–Lotaringiai) Ferdinánd király magyar nyelvű köriratot engedélyezett 1838-ban. 1877-ben lényegében ezt a címert vette át Hajdú vármegye is. Az ovális pajzs mezejében farkába harapó sárkány látható, hasán latin kereszttel. A sárkányt Bocskai István kegyből, családi címeréről adományozta a hajdúknak. A pajzsmező alsó harmadában

páncélos kar szablyát tart. Középen pisztoly lebeg, amelynek csövéből láng csap ki. Felette tűz gomolyog, amely az 1604. október 15-én Álmosd mellett vívott csatára emlékeztet: a harc folyamán, hajnalban felrobbant a császári csapatok lőpora, és így megnyerték az ütközetet a hajdúk. A pisztoly felett naparc ragyog ugyancsak az Álmosdnál vívott győztes csatára emlékeztetve:

„Míérthogy az úristennek segítségéből az alattam való vitézekkel egyetemben az kardot azért kötöttem fel oldalomra, hogy az szegény hazánknak az ő megromlott szabadságát az idegen nemzetségnek igája alól kiszabadíthassuk és az régi kívánós jó állapotra hozhassuk; immár az úristen az minemő előmenetelt igyekezetünkben és dolgunkban adott, hogy jó része az felső Magyarországnak az szabad városokval össze az én birodalmam alatt vadnak...”¹²¹

[A címerpajzsra féljobbra fordított bélelt, nyakékes és szegélyezett pántos sisakot helyeztek, amelynek drágakövekkel ékesített nyitott levélkoronájából növekvő, dolmányos hajdú emelkedik ki, dolmányán gombokkal, fején babérkoszorúval. Jobb kezében szablyát, bal kezében ívelt tört tart. A címerpajzsot felül, mindkét oldalról sisaktartó díszíti. A hajdúk rettenthetetlenségét és hősiességét jelképezi a két pajzstartó is. Jobbról

a bibliai alak, Sámson áll oroszlán kíséretében, ókori öltözékben, köpennyel, csizmában. Jobb kezében tüskés buzogányt tart, fején ókori sisak csillog. Balról Achilles látható az előbbivel azonos öltözékben, fegyverrel, bal karjával hadi pajzsot tart. A pajzstartók talpazaton állnak, amelyet alul arcot ábrázoló díszítő elem egészít ki barokk levélmotívumokkal.]

¹²⁰ Csáky Imre: *A hajdúk és a Hajdú kerület címeres kiváltságlevelei 1605–1606–1838*. Budapest, Start, 2013. 8. Az oklevelet fordította: Szálkai Tamás, PhD.

¹²¹ Bocskai előterjesztése 1604 novemberében a kassai részgyűlésen. Nagy Gábor (szerk.): *Magyar História 1526–1608. (Forrásgyűjtemény)*. Debrecen, Tóth, 1998. 415–416.

◆ **NÁROMSZÉK** ◆

Háromszék vármegye címere

Háromszék vármegye¹²² földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Háromszék vármegye [...] hazánk Királyhágón tuli részének DK-i sarkában; határai É-on Udvarhely és Csik, Ny-on Nagy-Küküllő és Brassó vármegyék, D-en és K-en Románia. Területe 3556,29 km². H. közepét tágas, szép lapály foglalja el, melyet köröskörül jelentékeny hegységek öveznek. A vármegye hegyrendszereinek vázát folyóhálózata adja meg. Dny-i részében, az Olt folyó nagy kanyarulata által körülfogva, a Hermányi- v. Baróti-hegység emelkedik, melynek enyhén emelkedő hátai a Sepsi-Szt-György fölötti Görgőben (1020 m) kulminálnak. Az Olt folyó balpartján K-felé, vele párhuzamosan, a magasabb s zordabb Bodoki-hegység (Bodoki-havas 1195 m, Búdöshegy 1174 m) emelkedik, melynek nevezetessége (ásványos forrásain kívül) a torjai Búdösbarlang [...] A Bodoki-hegységtől K-re a Csiki-hegycsoport végső ágai nyulnak a vármegyébe, melynek Nagy Sándor (1640 m) és Nemere (1628 m) nevű csúcsa a vmegye ÉK-i határán emelkedik. E csoportot csak a keskeny ojtozi szoros választja el a vmegye legnagyobb kiterjedésű s legmagasabb, egyuttal legtömesebb hegycsoportjától, a Berecki-hegységtől [...] mely az ojtozi szorostól a bodzai szorosig szakadatlan, magas tömegben É-ról D-nek csap (Lakóca 1775 m, Feketehalom 1632 m, Csilyános 1605 m, Zernye 1605 m, N.-Bonyó 1540 m) s Dny-felé is jelentékeny oldalágakat (Papolca-köz 1321 m) bocsát. A bodzai szoroson túl feltornyosuló Bodzai- v. Csukás-hegység [...] csak É-i végágaival (Csiklom teteje 1190 m, Piliske-tető 1123 m) hálózza be H. földjének egy részét, amelyek a H. szívet képező lapályt Dny felől bezárják. E magas fekvésű (É-on 600 m, D-en 530-550 m) lapályt a Csiki-hegycsoportban eredő Feketeügy s sugárszerűleg beléömlő mellékvizeinek térsége alkotja, mely a vmegye legtermékenyebb s sűrűn népesített része; kiterjedése É-ról D-felé 35 km, Kny-i irányban 15-20 km. Egerpatak és Maksa közt a lapály összeszűkül, de odébb Ny-felé ismét kitágul s a Feketeügy és Olt közti folyamközi része a termékeny Szépmező, mely Illyefalván alul Brassó vármegye területére huzódik át. E főlapályokhoz az Olt, Kászon, Osdola, Kovászna, Nagypatak, Dobollo és Nyirpatak mentén keskeny völgylapályok sorakoznak, melyek a községek legnagyobb részét magukba foglalják. Az ekként hegyek által körülzárt s csak Dny-felé szabadon nyíló fenlapályról minden irányban lehetséges a közlekedés azon számos folyó völgyein, melyek részint a szomszédos vármegyékből H. földjére nyílnak, részint innen kifelé vezetnek. É-felé az Olt tág völgye szabad utat nyit a közlekedésnek egyfelől N.-Küküllő és Brassó, másfelől (a tusnádi szorossal) Csik vármegye földjére; ugyaninnen huzódik le a Kászon jól járható völgye, míg az ojtozi és bodzai szoros Romániába teszi lehetővé az átjárást. E könnyű közlekedés eszerint a folyóvizek kedvezően alakult rendszerének következménye. Legnagyobb folyóvize, az Olt, csak Ny-i részében érinti H. földjét, tojásalakban körülolván a Hermányi-hegységet; ekként legfontosabb folyója a Feketeügy, mely a vmegye ÉK-i sarkában eredvén, Dny-i irányban végigkanyarog H. szívére s számos mellékvizével együtt a termékeny H.-i lapályt s a Szépmező ÉK-i részét öntözi, míg Kőkösön alul az Oltba ömlik. E jelentékeny (80 km hosszú) folyó s mellékvizeinek és az Olt völgy-lapályán csoportosul a legtöbb község; nagyobb mellékvizei jobbfelől a Torjával egyesülő Kászon, balfelől a Kovászna és Tatrang. Az Olt egyéb mellékvizei közül az Ajta, Barót, Bölön és Vargyas vizét magába fogadó Kormos említhető. A Berecki- és Bodzai-hegységben eredő vizek közül az Ojtoz, Putra, Nagy- és Kis-Baszka (Bisca) és a Bodra Romániába lépnek át s a Szerethbe ömlenek. Nevezetesebb állóvizek a vármegye területén nincsenek. Ásványos vizei közül az előpataki, málnási és bükkszádi égvényes vasas savanyuvizek, a kovásznai égvényes konyhasós savanyuviz, a vajnafalvai vasas savanyuviz s a sepsi-szent-györgyi savanyuforrás (Sugás) váltak ismeretessékké. Előpatak s Málnás jelentékeny fürdőhelyekké fejlődtek.”¹²³

Háromszék vármegye területe 1920-tól a Román Királysághoz tartozott. 1940-1944-ig területének nagyobb része ismét a Magyar Királyság fennhatósága alá került. 1945-től ismét a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része.

Háromszék vármegye szegélyezett ovális címerpajzsában a székelyek régi címerképének fő alkotórésze fedezhető fel: páncélos jobb kar egyenes pengéjű kardot tart, amelyre szívet szúrtak.

¹²² MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz. A székelyek címerére vonatkozóan lásd Ivánfi (1989): i. m. 53.

¹²³ Pallas. Az alaplmu.

Heves vármegye címere

Heves vármegye¹²⁴ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Heves vármegye, hazánk tiszáninnyi részének egyik vármegyéje, mely a Tisza jobb (s kis részben bal) partján elterül; határai É-on Nógrád és Borsod, K-en Borsod és Hajdu, D-en Jász-Nagykun-Szolnok és Pest, Ny-on Nógrád vármegye. Területe 3878,35 km². H. földje É-i részében hegyes, D-i részében egészen sík. Főhegysége a Mátra, mely a Zagyva mentén emelkedő Pásztói hegységgel kezdődve, eleintén D-ről É-ra huzódik, majd a Muzslai-tetővel (803 m) hirtelen irányt változtat s erősen kanyargó gerincével a Tarna völgyéig, egészben véve NyK-i csapást követ, főcsúcsával jelentékeny magasságot érve el (Kékes 1010 m, Nagy-Gallya 963 m). [...] Az Eger völgyén túl emelkedő Bükk-hegység [...] hirtelen tetemes magasságra emelkedik s bár zöme Borsod vármegye területére esik, H.-ben is 932 m-nyire (Tarkó) magasságot ér el. Geologiailag a Mátra trachit, a Bükk ellenben kristályos pala-, juramész-, kréta- és karbonképlet, melyekre D-felé harmadkori képződmények települnek, odább D-felé helyet adva a síkságnak, többnyire lösz-képezte alluviális lerakódásainak. Maga a síkság É-ről DK-felé ereszkedő lejtőt képez, melynek legmélyebb része a Tisza melléke (87-90 m), míg az attól Ny-ra terülő rész tengerfölötti magassága 100-110 m, Mátra aljában ennél több is (a hegység elé tolt dombvidék 170-200 m).

Ezen orografiai konfiguráció a vízrendszer kialakulását akként irányította, hogy H. összes folyóvizei, még azok is, melyek a hegységek É-i oldalán erednek, D-felé, a Tisza felé veszik útjukat. Maga a Tisza csak a vármegye D-i részén kanyarog át, [...] így a vármegye legjelentékenyebb vízgyűjtője [...] a Tarna, [...] belömlenek a Mátra összes folyóvizei, u. m. jobbról a Tarnóca, Bene-patak, Gyöngyös és Ágó ér, balról a Kigyós patak. A vármegye K-i részét az Eger öntözi, melylyel a Laskó patak majdnem egyenközű folyásu. [...] A vármegye Ny-i határát végül a Zagyva jelöli, [...] H. vármegyének [...] jelentékenyek azonban ásványos forrásai, u. m. a parádi vas-timsós forrás, vasas savanyuviz és égvényes kénes savanyuviz (Csevice), a gyöngyösi vasgálicos timsós viz és az egri langyos hévizek.”¹²⁵

Heves vármegye és a törökök által elfoglalt Külső-Szolnok vármegye közigazgatása jogfolytonosságának fenntartására az országgyűlés 1569-ben Heves és Külső-Szolnok vármegye néven e két vármegyét egyesítette. Mivel Eger határának egy része Borsod vármegyéhez tartozott, a két vármegye megegyezett, s így Szöllöske, Cegléd, Tihamér, Almagyar puszták, Felnémet és Bekölce falvak Heves vármegye, Ivánka, Egerfarmos, Szőke/Szívhalom és a Kistállyához tartozott Zúgómalom Borsod vármegye része lett. II. József uralkodása (1780-1790) és a Bach-korszak (1850-1860) idején megosztották, majd 1876-ban véglegesen kettévált, és létrejött Heves és Külső-Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok) vármegye. 1945-ben területe Borsod vármegye néhány községével nőtt, 1950-ben a Nógrád vármegyével közös megyehatárt

igazították ki, valamint néhány községet csatoltak át Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyétől. Végül ugyancsak néhány község az akkor alakuló Szolnok megyéhez került. Létrejött az azóta is fennálló Heves megye.

Érdekesség, hogy a korábbi címeres pecsétet megújító 1837. királyi engedélyt (oklevelet) a Magyar Királyi Udvari Kancellária nem bocsátotta a vármegye rendelkezésére (nem is készült el), annak festménye hiteles másolatban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára gyűjteményében maradt fenn.¹²⁶ A hegyes talpú pajzs mezejében sással borított lápos-mocsaras talajon gólya áll egy lábon, csőrében tekerőző, balra forduló kígyót tart. Jobb lábával kétleveles szőlőfürtöt emel.

[A hiteles másolatban a gólya lábától jobbra és balra egy-egy béka látható a mocsaras talajon. A pajzsot drágakövekkel kirakott, bélelt levélkorona díszíti.]

¹²⁴ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 565.

¹²⁵ Pallas. Az alaplmu.

¹²⁶ Vö. Kohajda László: *Heves vármegye pecsétje és címere*. Archivum. A Heves Megyei Levéltár közleményei. Eger, Heves Megyei Levéltár, 1973. 5-13.

Hont vármegye címere

Hont vármegye¹²⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Hont vármegye [...] hazánk régi dunáninnyi területének egyik megyéje; É.-felől Zólyom és Bars, K-en Nógrád, D-en Pest és Esztergom, melytől a Duna folyam választja el, Ny-on Esztergom és Bars vármegye határolja. Alakja szabálytalan négyszög, melynek alsó délkeleti sarkába Nógrád vármegyének egy része benyulik. Földrajz. Területe 2649,83 km². A vármegye felszínének legnagyobb része hegyes. Tágasabb rónák csak az Ipoly völgyében vannak. A vármegye északi részén van a selmebányai hegycsoport. Legmagasabb hegye e csoportban a Szitnya (hajdan Attila-hegynek nevezték), 1011 m magas, Berencsfalu, Szt. Antal, Illés, Bácsfalva és Béd községek között. Ide tartozik még a paradicsomhegy és Kálvária-hegy is Selmebánya fölött. A bakabányai hegyek a vármegye északnyugati részén a selmebányai hegycsoport folytatását képezik. A börsönyi (jenői) hegycsoport az Ipoly folyótól délre és keletre terül el a vmegye DK-i részében; itt a legmagasabb a Csóványos (939 m). A Korpona és Ipoly völgyei közt az Osztroski hegység széles tömege terül el, melynek legnagyobb magassága 777 m. E hegyek lejtői nagobbára erdőségekkel vannak borítva. Az egyes hegyek belsejében összesen több mint 40 község fekszik, melyeknek lakói részint faiparral, részint bányászattal foglalkoznak. A vmegye középső és déli részét kisebb-nagyobb magasságban dombok ágazzák be; oldalaik nagobbára szőlőkkel és szántóföldekkel vannak borítva.

A vármegye legnagyobb folyója a Duna, mely H.-ot D-felől határolván, a tulsó parton emelkedő trachithegységgel a gyönyörű visegrádi szorost alkotja. Belé ömlik az Ipoly, mely Kóvárnál lép a megyébe. Folyása egészen Gyerkig nyugati, innen Szobig déli irányt tart és itt beleömlik a Dunába. Az Ipoly nem hajózható. Tavasszal és ősszel gyakran nagyon megárad és sok kárt tesz a földeken. A Garam csak a vármegye délnyugati részét mossa; Kövesd és Párkány között Esztergommal szemben szakad a Dunába. Tutajok járnak rajta. A Szekince (hajdan Szitnyicának és Sziklincének is nevezték), a Szitnya oldalán ered. Folyása déli, a Garamba ömlik. A Selmec, a selmebányai hegyekben ered, déli folyásában számos patakot vesz fel magába, Tompán alul egyesül az Ipolylyal. A Korpona (Krupinica) Zólyom vármegyében ered, folyása déli, Kis-Tur alatt, nem messze Ipolyságtól, beleömlik az Ipolyba. Nagobb mellékveze a Littava, vagy Csábrág patak. Kisebb-nagyobb patak számos van a vmegyében, melyeknek vizét nagobbára az Ipoly veszi fel.”¹²⁸

1920-tól Hont vármegye északi, nagobb része Csehszlovákiához került, a déli terület továbbra is a Magyar Királyság része maradt. 1923–1938 között Nógrád és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye része lett. 1938-tól a korábbi Hont vármegye területének nagy részét Magyarországnak ítélte, ekkor alakult meg Bars és Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye, amely 1945-ig létezett. 1945-től a magyarországi rész Nógrád-Hont vármegye része lett, majd nagy része 1950-től Pest megyébe olvadt be. Az északi területek 1945-től Csehszlovákia területéhez tartoztak, 1993 óta Szlovákia részét képezik.

A *[szegélyezett]*, ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs mezejében balra fordított páncélos kar egyenes markolatú, egyenes kardot tart. A pajzsfő jobb oldalán hatágú csillag ragyog, bal oldalán újholdarc látható.

*[A címerpajzsot félbalra fordított arcvértés zárt sisak díszíti, rákötött nyakvérttel, szegélyekkel, szegecsekkel. A sisakon sisakkoronát nem alkalmaztak. Sisakdíszként a páncélos, kardot tartó kar ismétlődik meg. A címert mindkét oldalról sisakdísz övezi.]*¹²⁹

¹²⁷ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

¹²⁸ Pallas. *Az alaplú.*

¹²⁹ Hont vármegye részére címeres pecsét adományozása - I. Ferdinánd - Pozsony, 1550. február 12.; Bél (1742): i. m. 553-555. A mű a teljes címereslevél latin szövegét közli. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 70-74.

Hunyad vármegye címere

Hunyad vármegye¹³⁰ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Hunyad vármegye [...] hazánk királyhágóntuli (erdélyi) részében, a Maros folyó két partján. A vmegyét Ny-on Krassó-Szörény és Arad, É-on Torda-Aranyos, K-en Alsó-Fehér és Szeben vmegye, D-en Románia határolja; határai nagyrészt természetesek. Területe 6932,04 km². H. vármegye hazánk lehegyesebb vármegyéi közé tartozik, melyben az alacsony hullámos dombvidéktől az örök hóval fedett magas hegységig a hegyképződés minden neme fellelhető. A vármegye domborzatának alapját a folyóvizek adják meg; legészakibb részét, a Fehér-Kőröstől É-ra a Biharhegység nyulványai borítják, melyek a Gajnában érik el legnagyobb magasságukat (1480 m). Ettől D-re, a Maros völgyéig az Erdélyi-Érchegység több csoportja emelkedik, u. m. a Kőrösbányai hegység (Magura 904 m), Csetrás vagy Nagyági hegység (1134 m) és az Ompolymelléki hegység végső ágai (Vulkán 1264 m). A Maros völgyétől D-re a vármegye Ny-i részeit behálózzák a Pojana Ruszka (1359 m) kiágazásai, melyek D-felé a Vaskapu-szorosig (656 m) érnek, K-felé a Sztrigy völgyéig bocsátott dombsorokban végződnek. Ettől K- és D-felé merednek égnek H. vármegye leghatalmasabb hegységei; legdélnyugatibb sarkában a Godján-Szárko hegység néhány magas csúcsa (Vurvu Petri 2195 m, Petreanul 1898 m) emelkedik, míg a Sebes (Riu mare) völgyétől K-re húzódik H. vmegye legimpozánsabb s legzordabb hegysége, a Retyezát (2486 m), mely 2000 m-t meghaladó főgerincével, keskeny szaggatott oldalgerincével, s mélyre bevágódó völgyeivel a Magas-Tátrára emléktet. Vele párhuzamosan, a Román-Zsil völgyén túl a Határszéli hegycsoport (1870 m) kevésbé zord gerince húzódik, melyen át a Vulkán-szoros s a Zsil völgye közvetíti az átjárást Románia felé. A Zsil völgyétől K-re a Pareng csoportjának egy része (Mundra 2520 m, Preng 2076 m) esik H. vmegye földjére, míg ettől É-ra a Kudsiri havasok nagy kiterjedésű csoportja (Surián 2061 m, Batrina 1794 m) terül szét, melynek ágazatai a Sztrigy és Maros lapályain lapulnak le [...].

Folyóvizei közül a Maros Balomirnál a Kenyérmezővel köszönt H. vármegyébe s csak Déván alul kezd szűkülni; e 100 km hosszú völgy a vármegye legtermékenyebb részét képezi s Déváig átlag 5 km széles, bár 7-8 km-nyire is összeszűkül. Balparti jelentékenyebb mellékvizei a Kenyérviz (Kudsir patak), a Városviz v. Pec, a jóval nagyobb Sztrigy (mely a Sebest vagy Riu marét veszi magába), a Cserna vagy Egregy és a Dobra; a jobbparti vizek közül a gyógyi víz leghosszabb. H. vármegye második főfolyója, a Fehér-Körös a vármegye É-i határán ered, s Kristyorig D-re, onnan nagyobbára Ny-ra folyik, Baszarabásánál lépve át Arad vármegye földjére. A harmadik vízmedence a Zsilé, mely a Kudsiri havasokban eredő Magyar-Zsil és a Retyezát D-i oldalán fakadó s hosszabb Román-Zsilnek Alsó-Borbatyennél való egyesüléséből alakul. Végül a vármegye Ny-i szélén a Vaskapu-hágó által Hátszeg vidékétől elválasztott s Ny-ra lejtő Bisztra a Temes mellékvizeihez tartozik. A folyók illeten elosztása a H. vármegyei felföldet is széttagolja, oly módon, hogy a külső keretet mindenütt a már említett hegykoszorúk alkotják s a közép felé lankásodó dombvidék hullámzik. Nagyobb állóvizek H. vármegyében nincsenek; néhány kis hegyi tó (Zenoga) a Retyezát csoportját ékíti. Ásványos forrásai közül az algyógyi és bábolnai tiszta hévforrás, az alsó-vácai kénes hévforrás, a dévai konyhasós és a boholti savanyuforrás említendő; A.-Vácán, Boholton és Algyógyon kisebb fürdők is vannak berendezve.”¹³¹

Hunyad vármegye 1920-tól a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része.

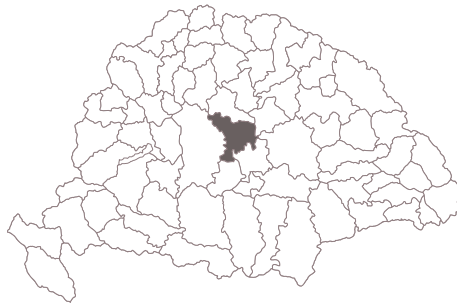
A vármegyében Hunyadi János kormányzónak voltak hatalmas birtokai és a Hunyadi család eredeti címerének címerképe, a holló jelenik meg a vármegye címerében is. Magyarországon – eddigi ismereteink

szerint – elsőként Hunyad vármegye rendelkezett címeres pecséttel 1490-ben. A pecsét körirata latin nyelvű: *COMITATUS HUNIADIEN[SIS]: 1490.*¹³² Az ívelt oldalú, csücskös talpú [arany levélmotívumokkal keretezett] szegélyezett pajzs mezejében lebegő, leveles faágon holló áll, csőrében ékköves gyűrűt tart.

¹³⁰ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

¹³¹ Pallas. *Az alapmű.*

¹³² Vö. Pál-Antal [1995]: i. m. 285.

◆ JÁSZ-NAGY-
KUN-SZOLNOK ◆

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye címere

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye¹³³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Jász-Nagykun-Szolnok vármegye [...] hazánk Duna-Tisza közti részében, a Tisza folyó mindkét partján; határa É-on Heves, K-en Hajdu- és Békés, D-en Békés és Csongrád, Ny-on Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Területe 5373,31 km². J. vármegye hazánk leglapályosabb vármegyéi közé tartozik; felszine egészen róna, de É-ról D-felé, amerre folyóvizeti utjokat veszik, lassan aláereszkedik. A lapály tengerfeletti magassága É-on 98 m-ig emelkedik, D-felé 87-90 m-re száll alá; valamivel magasabb a Zagyva melléke, mely Jász-Fényszaru mellett 122 m-ig emelkedik. J. vármegye talaja a Duna és Tisza közti részen alluviális völgytalaj, a Ny-i határ környékén homokos, a Tisza balparti részén turfás, K- és D-felé ellenben hasonlóképen alluviális; általában véve dus termékenységű talaj, melyen művelhetetlen részek csak a Tisza kiáradásai által ingoványossá tett helyeken találhatók. Folyóvizei közül legnagyobb a Tisza, mely a vármegyét É-ról D-felé kanyargós, számos holt-ágtól kísért mederben keresztülfolyja s É-on és Ny-on tetemes hosszban a vármegye határát is jelöli. Szolnok mellett jobbfelől magába veszi a Zagyvát, mely Jászberényen alul a Tarnával egyesül. A vármegye D-i részét a kacskaringós folyásu egyesült Körös s a Mezőturnál belé szakadó Berettyó öntözi, mely utóbbi a Hortobágyi-csatorna vizét is magába veszi. Ezen folyók mentén azelőtt terjedelmes mocsarak voltak, melyek az újabb szabályozások és lecsapolások folytán terjedelmükből sokat veszítettek. Kisebb tavak és tócsák azonban ma is nagy számmal vannak.”¹³⁴

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye 1876-ban alakult meg a Jász és két Kun kerületek (Hármas kerület) két alkotórészének, a Jászságnak és a Nagykunságnak, illetve az addig Heves és Külső-Szolnok vármegye déli részét alkotó egykori Külső-Szolnok vármegye összevonásával. A trianoni békeszerződés nem érintette a vármegye területét. Az 1950-es megyerendezés során a megye területe kis mértékben módosult: a Tisza bal partján fekvő, addig Heveshez tartozó Tiszafüred és környéke Jász-Nagykun-Szolnok megye része lett, és néhány község kölcsönös átcsatolásával kiigazították a Békés megyével közös határát is.

Az ívelt oldalú, kerek talpú pajzs vágott, fent hasított. Az alsó mezőben három, hullámos pólya a terület fő

folyóit jelöli: Tisza, Duna, Zagyva. Az 1. mezőben sík talajon balra néző gólya áll – Heves és Külső-Szolnok vármegye címeréből – a 2. mezőben kétfarkú oroszlán ágaskodik kiöltött nyelvvel, feje felett jobbra fogyó hold, balra hatágú csillag lebeg – a Nagykunság címerképe. Az alsó mezőben vágató lovon csizmanadrágos lovas látható zsinóros dolmányban, köpenyben, fején prémes kucsmát, lábán csizmát visel. A könnyűlovas szegélyezett nyeregtakarón ül, jobb kezével kürtöt emel,¹³⁵ baljában kerek pajzsot – a Jászság címerképe – tart.

[A címerpajzsot ékkövekkel kirakott, bélelt levélkorona díszíti.]

¹³³ MNL OL – K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Királyi könyvek, 68. kötet, 467.

¹³⁴ Pallas. *Az alaplmu.*

¹³⁵ A Jászkürt legrégebbi ábrázolása egy jászsági település, Jászkisér vörös viaszpecsétjén tűnt fel 1543-ból. Vö. Farkas Kristóf Vince: Előkerült a Jászkürt legrégebbi ábrázolása. *Redemptio – A Jász és Kun Települések Honismereti Lapja*, 23. (2016), 5. 12.

Kis-Küküllő vármegye címere

Kis-Küküllő vármegye¹³⁶ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Kis-Küküllő vármegye [...] egyik legkisebb vármegyéje hazánk erdélyi részének. Fekszik az É. sz. 45° 57'-46° 28' és a K. h. 41° 32'-42° 32' között. Egész területe csak 1645,82 km². Legnagyobb szélessége Radnóttól Medgyesig 40 km, hosszúsága Sárdától Szancsalig 104 km. Határai K-en Udvarhely és Nagy-Küküllő vmegyék, D-en Nagy-Küküllő vmegye és a Nagy-Küküllő folyó, mely a két vmegye határfolyója, Ny-on Alsó-Fehér vmegye, É-on Torda-Aranyos és Maros-Torda vmegyék. Alakja szabálytalan négyszög. A termékeny vármegyék közé tartozik. Fölülete többnyire hegyes, dombos, de vannak szép völgyei is. A hegyeken és dombokon jó és kitűnő bort termő szőlők, gyümölcsösök, az alantabb fekvő helyeken jó gabona termő szántóföldek, rétek, kaszáló helyek és legelők vannak. A hegyeket néhol szép bükkös és tölgyes erdők borítják. Kevés hely van, mely terméketlen volna. A talaj alkotó része nagyon is egyforma, mindenütt agyagos homokból, sárga agyagból és márgából áll. A folyók partjain palás-márgás rétegek is vannak. Homokkő csak Magyar-Sáros községben van. Általában e vmegye kövekben és kavicsban nagyon szegény.

A vmegyének három folyója van: a Kis-Küküllő, a Nagy-Küküllő és a Maros folyó. A Kis-Küküllő Balavásártól, a vmegye K-i részéről Ny-i irányban foly. Esőzések alkalmával áradásaival károkat okoz. Partjain szép völgyek terülnek el szántóföldekkel, de főképp buja rétekkel. A partjain levő községekkel kompon v. álló hidakkal történik a közlekedés. Folyása lassu, csendes; vize igen zavaros és így fürdésre alig használható. A Nagy-Küküllő a vmegye K-i csücsától egész Balázsfalváig Ny-ra foly, mindenütt a vármegye D-i határát alkotva, mignem a Kis-Küküllővel egyesül. A Maros folyó a vmegye É-i határán foly, elválasztva K. vármegyét Maros-Torda és Torda-Aranyos vmegyéktől. Környéke termékeny és medre tutajozható. A vármegyének ezeken kívül több kisebb patakja, csermelye van. Említésre méltó tavai és mocsarai nincsenek, azonban több helyen só forrás található, melyeket a nép fürdésre használ.”¹³⁷

Kis-Küküllő vármegye 1920-tól a Román Királyság része volt. 1940-1944-ig újra magyar fennhatóság alá került korábbi területéből Balavásár és környéke. 1945-től ismét a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része.

A [szegélyezett] ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs mezejét két, hullámos pólya osztja három mezőre. A pólyák a vármegyének nevet adó Kis- és Nagy-Küküllő

folyókat jelképezik. A középső mezőben hármashalm griff áll kiöltött nyelvvel, mindkét karmával meseszerűen nagy, száraz-leveles szőlőfürtöt tart, a föld termékenységének szimbólumaként.

[A pajzsot nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkorona díszíti. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]

¹³⁶ MNL OL - B 18 - Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Libri Regii, Primae Classis - 11. kötet - 163-168. és MNL OL - B 2 - Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Acta Generalia - 1767 - N° 132.

¹³⁷ Pallas. Az alapmű.

Kolozs vármegye címere

Kolozs vármegye¹³⁸ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Kolozs vármegye [...] hazánk királyhágóntuli részében. Határai Ny-on Bihar, É-on Szilágy, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód, K-en Maros-Torda és Torda-Aranyos vmegye. Területe 5149,25 km². K. területe majdnem egészen hegyes. Ny-i részét a Biharhegység hálózza be, melynek legmagasabb csúcsát, a Vlegyászt (1848 m) hordó láncolata a Sebes és Dragan folyók völgye közt D-ről É-felé húzódik, egészen a Sebes-Körös völgyéig. K. vmegye DNy-i részét a Gyalui-havasok csoportja borítja, mely itt a Verfu Verfuluiban (1672 m) éri el legmagasabb pontját. A két, természeti szépségekben gazdag hegység belsejében fakadó Meleg- és Hideg-Szamos völgyeitől É-ra alacsonyabb hegy- és dombláncok sorakoznak; a Kolozsvár-Almási-hegycsoport [...] neve alatt ismeretes ezen láncolat, mely a 800 m. magasságot nem haladja meg, a vármegye ÉNy-i részét borítja; az Almás pataktól É-ra már a Meszeshegység végső nyulványai terülnek szét. Ezen hegységeket a Kis-Szamos tág völgye választja el a vmegye keleti felét borító ama változatos, csekély magasságu dombvidéktől, melyet Mezőség neve alatt ismerünk.

A vmegye legnagyobb folyóvize a Kis-Szamos, melynek két forrásvize a Biharhegységben (már Bihar vmegye területén) fakadó Meleg-Szamos és a Gyalui havasokból előtörő Hideg-Szamos, Gyalu közelében egyesülvén, tág völgyben hasítják a vármegyét, azt két, egymástól lényegesen különböző részre osztva szét. Ny-i részében a Dragan, Sebes és Kalota patakokkal gyarapodó Sebes-Körös és az Almás a nagyobb folyóvizek. A Mezőségnek jelentékenyebb folyóvizei nincsenek, annál nagyobb számmal vannak azonban tavai, melyek közül a Gyeke, Felső-Szovát, Csehtelke, Báld, Nagy-Cég és Mező-Szilvás melletti a jelentékenyebbek.”¹³⁹

Kolozs vármegye 1920-tól a Román Királyság része lett. 1940-1944-ig a kisebb, északi része magyar fennhatóság alá került. 1945-től ismét a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része.

[Az ívelt oldalú, csücskös talpú pajzsot barokk stílusú motívumok foglalják keretbe.] A címerpajzs, hasítással és vágással negyedelt. Az 1. mező bal szélén előtűnő felhőkből emberi kar nyúlik ki, pergamenre írt királyi kiváltságot - privilégiumot - tartalmazó, zsinóron függő pecsétetes oklevelet tartva. A 2. és 3. mezőt egy-egy hullámos pólya osztja. A 2. negyed hullámos pólyája a Szamos folyót jelképezi, amelyből szőlőkaróra felfutó leveles-fürtös szőlőtőke emelkedik ki, míg a 3. mezőben a hullámos pólyából kiemelkedő gabonakéve a föld termékenységét szimbolizálja.

A 4. negyedben a kolozsmonostori konventre utalva faszindelyes, egytornyú templom lebeg ablakokkal, tetején latin keresztelékkel.

[A pajzsot nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkorona díszíti. Pajzstartók: jobbról Pallasz Athéné, a bölcsesség istennője áll szegélyezett és díszített ókori mellpáncélban, hosszú ruhában és köpenyben, fején tollas sisakot, lábán sarut visel. Fegyverei: lándzsa és nyolcszögű, szegecselt és domborműves pajzs. Balról Mars – a római mitológiában a háború istene – áll szegélyezett ókori mellpáncélban, tunikában, köpenyben. Fején tollas sisakot, lábán lábvédőt visel, bal kezében hadvezéri jogart tart. Lábánál ágyúgolyók, katonai dob, zászló és lándzsa látható. A pajzstartók talapzatán állnak.]

¹³⁸ MNL OL - B 18 - Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Libri Regii, Primae Classis - 10. kötet - 425-429. és MNL OL - B 2 - Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Acta Generalia - 1755 - N° 201.

¹³⁹ Pallas. Az alapmű.

Komárom vármegye címere

Komárom vármegye¹⁴⁰ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Komárom vármegye [...] hazánk dunántuli részében, a Duna folyam mindkét partján, mely a vármegyét ketté vágja. Határolja északon Pozsony, Nyitra és Bars, keleten Esztergom, délen Fejér és Veszprém, nyugaton Győr vármegye. Területe 2944,07 km². A vármegye legnagyobb része lapályos, csak keleti és déli részében emelkednek magasabb hegyek. A Duna két partján elterülő lapály a kis magyar alföldhöz tartozik s átlag 106-120 méter tengerfeletti magassággal bír. Magában foglalja a Csallóköz keleti részét, mely a Nyitra mellékével együtt nagyrészt mocsaras, árvizeknek kitett mélyföld. Déli részében hullámos dombvidékbe megy át, mely a Vértres-hegység felé lassankint magasabbra emelkedik. Maga a Vértres-hegység a vármegye D-i határán emelkedik s legnagyobb magassága (Körtvélyes-tető) 481 méter. Ezen nagyobbára erdős és több várrommal (Vitány, Gesztes, Gerencsér, Szt.-Kereszt) ékített hegységtől az Általér völgye által elválasztva a Tatai hegység alacsonyabb dombvidéke (270 méter) terül el, míg az Általértől K-re, a Vértrestől a gallai és szaári völgyelés által elválasztva a Gerecse-hegység emelkedik. Ezen, amannál tömegesebb s magasabb hegység kőbányái által vált ismeretessé; legmagasabb csúcsa a Gerecse (633 méter), a vármegye határának közvetlen közelében, de már Esztergom vármegye területén van. A Duna balpartján emelkedő dombvidék a 287 méter magasságot nem haladja meg. A vármegye talaja nagyobbára lösz, alluviális völgytalajjal váltakozva, egészben véve termékeny, de a Csallóköz nagy része, ugyszintén a Nyitra és Zsitva mellékei nagyrészt mocsarasak.

Folyóvizekben K. vármegye gazdag; a Duna Ny-K-i irányában mintegy 60 km hosszúságban hasítja a vármegyét; Komáromnál magába veszi az érsekújvári vagy Kis-Dunát, mely Gutától kezdve, ahol a Vág ömlik belé, a Vág-Duna nevet viseli. Közvetlenül Komárom városa fölött ömlik belé a mocsaras mellékü, kanyargós Nyitra folyó, ez ismét a Zsitvát veszi magába, melynek egy ága azonban közvetlenül a Dunába ömlik. Jobbfelől a Duna csak kisebb vizeket (Concó, Általér) vesz magába, azonban nagyobb számmal vannak ott tavak, köztük a tatai Nagytó (melynek fenekén meleg források fakadnak), a Kerektó (Mocsa mellett), az Asszonytó s a Majortó (Nagy-Igmánd mellett). Mocsarak leginkább a Vág-Duna, Nyitra és Zsitva mentén vannak.”¹⁴¹

1920-tól Komárom vármegye a Dunától északra fekvő területei Csehszlovákiához tartoztak. A vármegye teljes területe a Csallóközzel kiegészítve 1938-1945-ig a Magyar Királyság fennhatósága alá tartozott. 1945-től az északi terület ismét Csehszlovákia része lett. 1993-tól a Dunától északra eső terület és Révkomárom városa is Szlovákia része. 1950-től a vármegye magyarországi, déli része egyesült Esztergom vármegye területével, így jött létre a mai Komárom-Esztergom megye.

Az ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs mezejében, sík talajon páncélos vitéz felemelt jobb kezében szablyával éppen lesújtani készül az őt megtámadó, hátsó lábaira álló medvére.

*[A címerpajzsra, féljobbra fordított, bélelt, nyakékes, pántos sisakot helyeztek, amelynek drágakövekkel bera-kott, nyitott levélkoronájából a pajzs címerképével meg-egyező növekvő vitéz emelkedik ki szablyáját felemelve. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]*¹⁴²

¹⁴⁰ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

¹⁴¹ Pallas. Az alaplmu.

¹⁴² Vö. Bél Mátyás: *Komárom vármegye*. Ford. Vilimszky László. Pozsony, Kalligram, 1996. 44. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 76-78.

Krassó-Szörény vármegye címere

Krassó-Szörény vármegye¹⁴³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Krassó-Szörény vármegye [...] hazánk Maros és Duna közti részében; É-on Arad vármegye határolja, [...] Ny-on Temes, K-en Hunyad vmegye és Románia, D-en Szerbia határolja, melytől a Dina választja el. Területe 9750,16 km². K. vármegye hazánk leghegyesebb vmegyéi közé tartozik, melyben lapály alig van. Északi részében a Pojána Ruzska-hegység emelkedik a Béga, Temes és Bisztra közt [...]. A Temes völgyétől Ny-ra a Szemenyik-Plessuva-hegység terül el, mely ÉK-ről DNY-felé vonulva, É-i részében a Szemenyik (1447 m) és a Pietra Nedjei (1438 m), D-en a Plessuva csúcsban (1159 m) kulminál. A hegységhez Ny-felé a Délmagyarországi-Érchegység (1047 m) csatlakozik [...]. A Néra völgyétől délre egészen a Dunáig elterülő hegységek három csoportra oszthatók, u. m. Lokva-hegység (549 m), Almás-hegység (854 m) és Szretinye-hegység; ez utóbbiban, mely a szerb hegyekkel együtt a Klisszura- és Kazán-szorosokat alkotja, a legmagasabb hegytömege, a Godján-Szárkó emelkedik [...]. Folyóvizekben K. vármegye igen gazdag; É-on a Maros, D-en a Duna a vmegye határát jelöli s utóbbi Drenkovától Orsováig képezi a szépségéről, mint hajózási akadályról egyaránt híres aldunai szorost. A Maros a vármegye területén jelentékenyebb mellékvizét nem veszi fel; itt ered azonban (a Szemenyik-hegységben) a Temes, mely a Szárkó-hegységből fakadó Hidegfolyóval egyesülve, ÉÉNy-i irányban hasítja a vármegyét [...]. A Béga a Pojána Ruzska-hegységben ered, [...] a Temessel két csatorna által van összeköttetésben. A Berzava a Szemenyik-hegységben ered [...]. A Karas vagy Krassó a Délmagyarországi-Érchegységben ered, hasonló szurdokvölgyben folyik É-felé Krassováig, onnan DNY-felé. A Néra a Szemenyik aljában fakad, D-re, majd nagy kanyargásokkal Ny-felé folyik, a vmegye DNY-i sarkában a Dunába ömlik; Almás-völgy név alatt ismeretes lapálszerű tágulása igen termékeny s népes vidék [...]. A Duna mellékvizei közül még a Radimna, Berzászka és Jeselnica említendő, melyek a Lokva-, Almás- és Szretinya-hegységből folynak alá, végül a Godján-hegységben (már román területen eredő) Cserna, mely a Mehadicával és Ohabával egyesült Béla folyót veszi magába.”¹⁴⁴

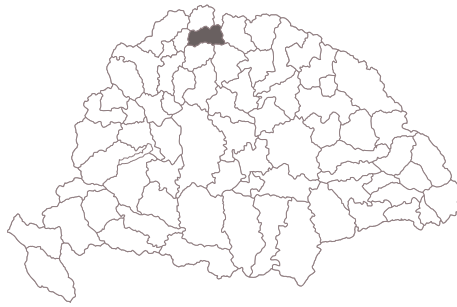
Krassó-Szörény vármegye 1881-ben alakult Krassó vármegye és Szörény vármegye összevonásával, így a magyar királyság legkésőbb kialakult közigazgatási egysége. Krassót Lugos székhellyel 1779-ben hozták létre, középkori területétől jelentősen különböző alakban, Szörény vármegye pedig a modern kori Magyarország legrövidebb életű megyéjének bizonyult, önálló alakjában (Karánsebes székhellyel) csupán 1873 és 1881 között létezett. Az önálló Krassó vármegye Szerbiáig nyúlt. 1913-ban a vármegyéhez csatolták a Törökországtól már 1878-ban elfoglalt, de csak ekkor annektált Ada Kaleh szigetet. Krassó-Szörény 1910-ben az ország második legnagyobb megyéje volt. Területének 99%-a 1920-tól a Román Királyság, 1948-tól Románia fennhatósága alá tartozott, míg a fennmaradó 1% terület a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz (1929-1941-ig Jugoszláv Királyság, 1945-től Jugoszlávia) került (mintegy három község).

A [barokk keretes] kerek talpú pajzs hasítással osztott. A pajzstalpban hullámos pólya – a Duna – lebeg. A jobb oldali mezőben felül hullámos pólya – a Temes folyó látható, felette naparc és újholdarc lebeg. A mező közepén méhkaptár körül hét méh röpköd. A bal oldali mezőben közepén kéttornyú, pártázattal ellátott vár lebeg nyitott kapuval, lőrészekkel – Szörény vár –, felette két, keresztbe fektetett [a faragványon bányász ék és kalapács az oklevélen] bányászcsákány látható.

[A pajzs felett drágakövekkel ékesített, bélelt, nyitott levélkorona lebeg. Pajzstartók: jobbról a római mitológiából ismert Herkules, akit a gyógyító források isteneként tiszteltek – a vármegye területén található mehádiai (1817 óta herkulesfürdői) gyógyfürdőkre emlékeztetve –, áll ruha nélkül, jobb kezében attribútumát, fahusángot tartva. Balról egy bányász, zsinórozott és szegélyezett egyenruhában, kötényben, csizmában és csákányos sapkarózsával díszített bányászfővegben. A pajzstartók füves talapzaton állnak.]

¹⁴³ MNL OL - K 19 - Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek - 68. kötet - 498.

¹⁴⁴ Pallas. Az alaplmu.

Liptó vármegye címere

Liptó vármegye¹⁴⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Liptó [...] hazánk Duna balparti részének egyik vármegyéje; határai É-on Árva vármegye és Galicia, K-en Szepes, D-en Gömör és Zólyom, Ny-on Turóc vármegye; határai majdnem kivétel nélkül természetesek. Területe 2257,54 km². L. vármegye hazánk leghegyesebb vármegyéi közé tartozik, melyet három nagy hegység hálóz be, u. m. a Központi Kárpátok az Alacsony-Tátra és a Nagy-Fátra. E hegységek közt a Vág tágas völgye terül el, mely K-ről Ny-felé húzódva, a vármegyét egy É-i és egy D-i részre osztja; [...] A Vág jobboldalán emelkedő Központi Kárpátok hatalmas láncolatából L. vármegye területére három főcsoport esik, u. m. az Árva-Liptói mészhegység, a Liptói havasok és a Magas-Tátra. Az Árva-Liptói mészhegység [...] főbb csúcsai itt az árvai határon emelkedő Síp (1169 m), a Chocs (1613 m) és a Prószeiki hegy (1373 m). Jóval magasabb és zordabb jellegű a Liptói havasok hatalmas gerince, [...] s főbb csúcsaival (Banikov 2178 m, Velki vrch 2184 m, Jakubina 2189 m, Bisztra 2250 m) a Magas-Tátra magasságát közelíti meg. Magának a Magas-Tátrának csak Ny-i része esik a vármegye területére, névszerint a Kriván (2496 m), Furkota (2437 m), Szoliszko és Bástya csúcsok s a völgyek közül a Tycha, Koprova, Furkota és Mlinica völgyek. A Központi Kárpátok ezen hatalmas láncolatával szemben s vele párhuzamosan a Vág lapályától D-re az Alacsony-Tátra hegység terül el, a Királyhegy (1943 m), Vapenica (1692 m), Gyömbér (2045 m) és Prassiva (1754 m) csoportjaival; e nagy hegységet a Stureci-hágó (1010 m) választja el a Revuca völgyétől Ny-ra emelkedő hegyektől, melyek már a Nagy-Fátra rendszeréhez tartoznak s a vármegye területén 1568 m magasságig (Rakitov) emelkednek. [...]

Folyóvizei kevés kivétellel mind a Vág adózói: magát a Vágot két folyó, a Magas-Tátrában eredő Fehér-Vág és a Királyhegy alatt fakadó Fekete-Vág alkotja [...]. Mellékvizei nagy számmal vannak s különösen a Központi kárpátokból eredők igen bővizűek; ilyenek a Hibbica, Béla (mely a Tycha-völgyben ered). Szmrecsanka, Jalovecki, Kvacsanka; a baloldali mellékvizek közül az Ipolitica, Boca, Styavnice, Demenova, Krizsjanka, Lupcsianka, Revuca és Lubochna a legnagyobbak. Egyedül a Mlinica-patak veszi útját a Poprád (s ezzel a Visztula és Keleti-tenger) felé. Tavak a L.-vármegyei hegységekben nagyobb számmal fordulnak elő: a Magas-Tátra tavai közül ide esik a Csorbai-tó (20,4 ha), a Furkota- és Wahlenberg-tavak, a Kriván alatti Zöld-tó 2,13 ha), a Szmrecsini tó (12,2 ha) s a Terianszko-tavak. [...] Ásványos forrásai nagy számmal vannak: ezek közül legjelentékenyebbek a koritncai és zseleznói földes vasas savanyuvizek, s a lucskii vasas hévviz, mely utóbbi rendkívüli ritkaság; ásványos vizek fakadnak ezenkívül még Boca, Maluzsina, Szmrecsán, Oszada, Luzsna, Pribilina, Szent-Iván, Lubochna, Rózsahegy, Liszkova, Nagy-Selmec és több más község mellett. Itt említendő meg a Csorbai-tó is, mint klimatikus gyógyhely és hidegvízgyógyintézet.”¹⁴⁶

Liptó vármegye területe 1920-tól Csehszlovákia, 1939-1945 között az első Szlovák Köztársaság része volt, 1993 óta Szlovákia területéhez tartozik.

A csücskös talpú pajzs mezejében enyhén ívelt talajon jobbról egy farkas¹⁴⁷ mellső két lábát felemelve, balról egy sas felemelt szárnyakkal, egymással szembe fordulva tartanak egy bélelt, ékkövekkel díszített nyitott levélkoronát. A korona alatt kiterjesztett

szárnyú sas áll, amelynek mellét nyílvesző ütötte át, a gróf illésházi Illésházy család címeréből. Mindhárom címerállat kiöltött nyelvű. A koronából egyenes törzsű, dús, tülevelű fenyőfa emelkedik ki.

*[A pajzsra szegélyezett, nyakékes, bélelt, pántos sisakot helyeztek. Az ékkövekkel berakott sisakkoronán a címerpajzsban álló, nyílveszővel átütött sas ismétlődik meg. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]*¹⁴⁸

¹⁴⁵ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 738.

¹⁴⁶ Pallas. *Az alaplmu.*

¹⁴⁷ Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor. II.* Bécs, Paullus Straubius, 1736. 552.

¹⁴⁸ Vö. Peter Vitek: Erb Liptova. *Dejinyliptova.guran.sk.* (é. n.). Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 82-84.

Máramaros vármegye címere

Máramaros vármegye¹⁴⁹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Máramaros (Mármaros) vármegye [...] hazánk Tisza jobbparti (előbb tiszántuli) részének egyik nagyobb és az anyaország legkeletibb vármegyéje: Ny-on Bereg, Ugocsa és Szatmár, D-en Beszterce-Naszód vmegye, K-en Bukovina és Galicia, É-on Galicia határolja. Területe 10354,90 km². M. hazánk leghegyesebb vmegyéi közé tartozik. Csekély lapály csakis Ny-i részében van, ahol a Tisza völgye 4-5 km széles síksággá tágul, mely Técső vidékéig nyulik fel. A vmegye többi részét hegységek borítják, melyek három hegyrendszerhez tartoznak. A vmegyét DK-ÉNy-i irányban átszelő Tiszától északra ugyanis a Kárpátok ÉK-i határláncolata, tőle D-re a Vihorlát-Gutin trachitláncolata s végül az Iza és Borsa völgyétől D-re a Keleti-Kárpátok emelkednek. Az ÉK-i határláncolatnak több csoportja hálózza be M. vmegye nagy részét. Ny-felé a Szolyvai havasok nyomulnak a vmegyébe, melyek a vmegye határán emelkedő Sztojban (1679 m) érik el legnagyobb magasságukat; ettől K-felé, s a Tisza mellékfolyóinak völgyei által egymástól elkülönítve, több jelentékeny hegycsoport emelkedik, melyeket Máramarosi havasok neve alatt szoktak összefoglalni; ennek főbb csoportjai és emelkedései a galíciai határon emelkedő Csorna Répa (1288 m), Gorgan (1443 m), Popágya (1742 m), Bisztra (1818 m) és Csorna Kleva (1723 m), melyek elé a Nigrovec (1712 m), Mencsul (1481 m) és Szvidovec (1883 m) csoportjai települnek. A Fekete-Tisza völgyén túl emelkedő Csorna Hora csoport a magashegység jellegét veszi fel; itt emelkednek a Pietrosz (2022 m) hegyóriásai, melyekhez a Fehér-Tiszán túl a Pop Iván (1940 m), a Vasér és Ciszla völgyei közt a Torojága (1939 m) csoportjai csatlakoznak. E jelentékeny csoportokat csak a Vissó völgye és a Priszlop-hágó (1159 m) választja el a már a Keleti-Kárpátokhoz számított Radnai havasoktól, melyek itt a Nagy-Pietroszban (2305 m) kulminálnak és az ettől Ny-ra emelkedő Cibles-hegységtől (1842 m). Ehhez közvetlenül csatlakozik az a hosszú trachitláncolat, mely a Tiszát délfelől kíséri s melynek jelentékenyebb tagjai a Lápos (1336 m), Gutin (1447 m), Kőhát (1241 m) és Avas-hegységek (Viskikő 917 m), a Vihorlát-Gutin hegyláncnak sűrűn egymásután következő tagjai, melyek M. vmegyét Szatmár és részben Beszterce-Naszód vmegyéktől választják el.

Folyóvizek a hegységek sűrű hálózatából nagy mennyiségben sietnek alá. A vmegye fő folyója a Tisza, két forrásvízből a Fekete- és Fehér-Tiszából egyesülve, eleintén D-i, majd Ny-i és Ény-i irányban hasítja a vmegyét. Beléje jobbfelől (azaz É-felől) a Kisva, Soporka, Tarac, Talabor, Nagy-Ág és Borsova, balfelől (vagyis D-felől) a Vissó és Iza ömlenek, mindegyik ismét számos bővizű hegyipatakkal gyarapodva meg. A vmegye legkeletibb részén a Szeret vízkörnyékéhez tartozó Aranyos-Beszterce és Cibó erednek. Tavai, kivéve az ozorai tavat Szinevér fölött, és mocsarai nincsenek, azonban van néhány figyelemre méltó ásványforrása, minő a gyertyánligeti, viskvárhegyi, suliguli, vissói, borsabányai vasas források, az akna-szlatinai, rónaszéki és királymezői konyhasós források, a brébi kénes és a szaploncai égvényes forrás; nagyobb fürdők Gyertyánligeten. Akna-Szlatinán, Brében és Visk-Várhegyen vannak; kisebb fürdő több is van.”¹⁵⁰

1920-tól Máramaros vármegye területének déli része a Román Királyság fennhatósága alá került, északi területei Csehszlovákiához tartoztak. 1939-1944 között a korábban Csehszlovákiának ítélt terület ismét Magyarország része lett, ahol a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság Máramarosi Közigazgatási Kirendeltsége alakult meg. 1940-1944 között korábban a Román Királyságnak ítélt területből és hat hozzácsatolt községből megalakították (részben új földrajzi határokkal) Máramaros vármegyét. 1945-től a „rég” vármegye északi területe a Szovjetunióhoz tartozott. 1991-től Ukrajna része. A II. világháború befejezése után

déli területei ismét a Román Királysághoz kerültek, 1948-tól Románia részét alkotják.

Az ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs, vágással osztott. A felső mezőben, sík talajon két, egyenes törzsű és ágú, dús túlevelű fenyőfa között sóbánya (sóakna) bejárata látható, amelynek a tetején zerge áll. A sóaknában két egymással szemben álló bányász dolgozik bányászsapkában, kabátban, csizmában, nadrágban, csákánnyal. A címerpajzs alsó mezőjének négy, hullámos pólyája a vármegye négy folyóját, a Tiszát, a Talabort, a Nagyágot és a Visót jelképezi.

¹⁴⁹ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 544.

¹⁵⁰ Pallas. *Az alaplmu.*

Maros-Torda vármegye címere

Maros-Torda vármegye¹⁵¹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Maros-Torda vármegye [...] hazánk királyhágóntuli részének egyik vármegyéje. É-on Beszterce-Naszód és kis darabon Románia, K-en Csik és Udvarhely, D-en, az utóbbi és Kis-Küküllő, Ny-on Torda-Aranyos és Kolozs vármegye határolja. Területe 4324,03 km². M. vármegye nagyobbára hegyes-dombos. A vármegyét keresztülhasító Maros folyótól D-re a Görgényi havasok csoportja emelkedik, melyet a görgényi völgyből a Gyergyó lapályára átvezető Kereszthegyhágó (1422 m) két részre oszt; az É-iban a Bumásza (1685 m) és Batrina (1634 m), a D-iben a Mezőhavas (1777 m) a legmagasabb emelkedés. Utóbbiból indul ki a Nógrádmelléki hegység, mely a Bekecsben (1080 m) kulminál. A két hegység a Maros völgyéig bocsátja mindinkább alacsonyodó ágazatait. A Maros jobbpartján a Kelemenhavasok [...] kiágazásai borítják a vármegye É-i részét; legmagasabb csúcsai a beszterce-naszódi határán emelkedő Pietroszul (2102 m), Kelemenhavas (2022 m) és Sztrunyóra (1994 m). A vármegye DNy-i része a Mezőség hullámos térségéhez számítható.

Folyóvizei közül legnagyobb a Maros, mely Oláh-Toplica mellett lép a vármegye földjére, s eleintén Ny-i, majd DNy-i irányt követve, az egész hosszában keresztül szeli, Szász-Régentől kezdve termékeny, tágas völgyet képezve. Baloldal felől a Görgény, Bölkény, Nyárád és Kis-Küküllő jelentékeny völgyei nyílnak feléje, míg jobbfelől csak néhány nagyobb hegyi patak (Toplica, Ilva, Ratosnya) önti belé vizét. A Mezőségen a Luc és Kapus vize s a mezőbándi és mezőkölpényi tavak említhetők. Ásványos forrásai közül a szovátai és görgény-sóaknai sós források, s az oláhtoplicai földes viz a jelentékenyebbek.”¹⁵²

Maros-Torda vármegye 1876-ban alakult Maros székterületének és Torda vármegye egy részének összevonásával. Területe 1920-tól a Román Királysághoz tartozott. 1940–1944 között területének nagyobb része a Magyar Királyság fennhatósága alá került vissza úgy, hogy a korábbi Kolozs vármegye keleti részét, valamint Udvarhely vármegye egy községét is hozzácsatolták. 1945 után ismét a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része.

Maros-Torda vármegye címerét Maros székely szék címerképeinek és heroldalakjainak, valamint az I. (Szent) László királyról szóló *A kővé vált pénz* című monda címerbeli megjelenítésével alkották meg. A szegélyezett, ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs hasított. A jobb oldali mezőben ívelt talajon szétágazó törzsű, dús levelű almafa áll érett almákkal. A fa előtt a földön szintén almák hevernek. A pajzsmező három pályával osztott – Maros, Kis-Küküllő

és Nyárád folyók –, a felső két pálya között hatágú csillag lebeg – Maros szék címeréből. A bal mezőben, dombos talajon Szent László király áll páncélban, vállán vállszalaggal, fején koronás sisakkal, oldalán egyenes karddal. Jobb kezében kétszínű zászlós lándzsát, bal kezével földre támasztott buzogányt tart. A király lába előtt a földön pénzek hevernek, emlékeztetve arra a mondára, miszerint az Erdélybe betört *kunokat* (besenyőket) László megtámadta, és a menekülő *kun* vezér – hogy a magyar katonák figyelmét az üldözésről elvonja – sok aranyat szórt szét, példáját a többi *kun* is követte. Már-már az üldözés sikere forgott kockán, hiszen több vitéz a lóról leszállva az aranyat szedte fel a földről, ezért Szent László Istenhez fohászodott. „Uram, segíts meg!”, és a sok arany kerek kővé változott. A *kunokat* pedig legyőzték.

[A pajzson nyitott, bélelt, drágakövekkel kirakott levélkorona nyugszik.]

¹⁵¹ MNL OL – K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Királyi könyvek – 68. kötet – 465.

¹⁵² Pallas. *Az alaplmu.*

Moson vármegye címere

Moson vármegye¹⁵³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Moson vármegye [...] hazánk dunántuli részének egyik vármegyéje, mely a Duna jobbpartján terül el; határai É-on Alsó-Auszria és Pozsony vármegye, K-en ez utóbbi és Győr vármegye, D-en Győr és Sopron, Ny-on Sopron vármegye és Alsó-Ausztria. Határai legnagyobb részt természetesek, a Duna, Lajta, Rábca, Hanság és Fertő jelölik azokat. Területe 2041,34 km². Földje majdnem kizárólag lapályos, csakis ÉNy-i sarkába nyulnak be a Lajta-hegység végső ágai, melyek itt 300 m.-ig emelkednek s kitünő építő anyagot (mediterrán- vagy lajtamészkö) szolgáltató nagy kőbányáik (Császárkőbánya stb.) által tűnnek ki. Ebből a hegységből a Fertő ÉK-i oldalán magasabb fekvésű sík, a párnordfi fensík indul ki (183 m), mely DK-felé Féltoronyon tulig terjed, É-felé pedig a Lajta folyóig. Ezen fensíkot egész terjedelmében az u. n. Belvedere-kavics borítja egészen Nemesvölgyig, ahol a pannoniai rétegekhez tartozó meszes homokkőlerakódások képeznek egy 286 m. magas emelkedést (Kőhegy). A diluviális képződések homokból, löszből és kavicsból állanak. A lapály tulnyomó része, melynek tenger feletti magassága 112-120 m, alluviális képződményekből áll, melyek főleg a Duna mellékén, a Lajta mellett, a Fertő partján és a Hanságban tűnnek elő. A Hanságban a turfaképződés is gyakori s ezt Tarcsa közelében, Lehdorf pusztá mellett ássák és tüzelésre s almózásra használják. A Fertő mellékén elszórtan szikes tavak és szikes területek is vannak. A vármegye D-i részeit a Hanság ingoványai foglalják el, melyeknek lecsapolása most van folyamatban. A Hanság és a Fertő közti szögletben (Fertőszög) számos kisebb-nagyobb tócsa van. Folyóvizei közül a Duna részben a vmegye határát képezi; számtalan ágra szakadva, ÉNy-ról DK-felé folyik; Rajkánál szakad ki belőle a Mosoni- vagy Kis-Duna, mely nagy kanyargásokkal tart DK-felé, az öreg Dunával a Szigetközt képezve. Egyéb folyóvizei közül a Lajta a vármegye É-i határát jelöli Lajtafalugig, innen DK-felé fordulva, a vármegye földjét szeli Magyar-Óvárig, ahol a Kis-Dunába omlik; a Rábca Győr vármegye felé képezi a határt. Még néhány csatorna említendő meg, melyek részint a Lajta szabályozására, részint a Hanság lecsapolására épültek.”¹⁵⁴

1920-tól Moson vármegye területének nyugati részét (egy járást) Ausztriához csatolták, keleti része (két járás) a Magyar Királyság fennhatósága alatt maradt, míg a Dunától északra fekvő kicsi „területék” Csehszlovákiához kerültek. A Lajtabánság az 1918 előtti Magyar Királyság Moson, Sopron, Vas vármegyéitől 1920-ban elszakított nyugati területein (amelyek Ausztriához kerültek) 1921. október 4-én kikiáltott és 1921. november 5-ig fennálló – de diplomáciai síkon el nem ismert – állama. Központja Felsőőr volt, Lajtabánság bánja tótprónai és blatnicai báró Prónay Pál magyar királyi százados volt. Jelenleg: Burgenland (Ausztria). A vármegye 1923-ban Magyarországon maradt területeit Győr és Pozsony vármegyékkel összevonták, létrehozva Győr, Moson és Pozsony köz-igazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét. 1945-től a vármegye megnevezése Győr-Moson megye lett,

ugyanakkor az 1947. évi párizsi béke alapján területéből Oroszvár, Horvátjáfalu és Dunacsún Csehszlovákiához került. E három község 1993 óta Szlovákia része. Az 1950. évi megyerendezéskor Győr-Moson megye egyesült Sopron megyével Győr-Sopron megye néven, amelynek neve 1990 óta Győr-Moson-Sopron megye.

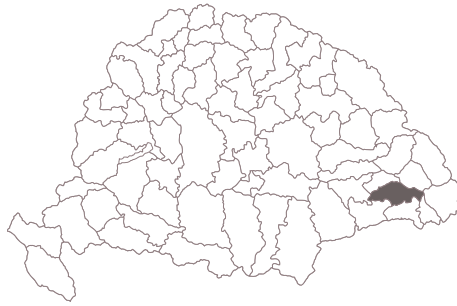
Az ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs mezejében hármas halmon két, egymással szemben álló, kétfarkú, kiöltött nyelvű oroszlán jobb, illetve bal mellső lábával a magyar királyi koronát emeli magasra. Az oroszlánok fejét nyitott, ékkövekkel kirakott levélkorona díszíti. A magyar királyi korona ékkövekkel díszített, bélelt. A két oroszlán között a középső halmon három nyíló virág látható.

[A pajzsot bélelt és drágakövekkel ékesített nyitott levélkorona díszíti.]¹⁵⁵

¹⁵³ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 593.

¹⁵⁴ Pallas. *Az alapmű.*

¹⁵⁵ Vö. Bél Mátyás: *Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye.* Ford., bev. Mihály Ferenc. (Moson-Magyaróvári Helytörténeti Füzetek IV.) Mosonmagyaróvár, Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság, 1985. 49. és Moson vármegye pecsétje 1647-ből. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 95.

Nagy-Küküllő vármegye címere

Nagy-Küküllő vármegye¹⁵⁶ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Nagy-Küküllő vármegye [...] hazánk Királyhágón tuli részében, melyet É-on Kis-Küküllő és Udvarhely, K-en Háromszék és Brassó, D-en Fogaras és Szeben, Ny-on Alsó-Fehér vármegye határol. Területe 3109,72 km². N. vármegye egész területe hegyes, bár a hegységek sehol sem érnek el jelentékeny magasságot. A vármegyét borító hegyek az oltmelléki és hortobágy-melléki hegysorhoz tartoznak; egyiknek magassága sem haladja túl a 800 métert, csak a vármegye K-i szögletébe belenyúló Persányi hegység emelkedik 948 m magassáig. Ezen hegyek nagyrészt erdők, csak az alacsonyabbak szolgálnak részint szőlőhegyül, részint szántóföldül; a völgyekben, melyek e hegységeket szeldelik, számos község fekszik.

Folyóvizei közül legjelentékenyebb a vármegye D-i részét hasító s részben Fogaras vármegye felé határt is képező Olt, valamint az É-i határt jelölő Nagy-Küküllő folyó [...]. A vármegye közepét a Hortobágy folyó öntözi, míg K-en a Nagy- és Kis-Homoród és a Kosd parak említhető; mind ezen folyók számos kisebb patakot vesznek magukba. Jelentékenyebb állóvíze a vármegyének nincs. Ásványos forrásai közül a homoródi vasas savanyuforrás, a kőhalmi kénes és a nádpataki konyhasós források említendő; mindegyiknek kis, de jelentéktelen fürdője van.”¹⁵⁷

Nagy-Küküllő vármegye az 1876-os vármegyerendezés során alakult az ekkor megszűnő Kőhalom szék, Medgyes szék és Segesvár szék nagy részéből, továbbá Nagysink szék teljes területéből és Felső-Fehér vármegye e területek által közrefogott egyes részeiből. Nevét a Nagy-Küküllő folyó után kapta, területileg semmi köze nincs a korábbi Küküllő vármegyéhez. Nagy-Küküllő vármegye területe 1920 óta a Román Királysághoz, 1948-tól Romániához tartozik.

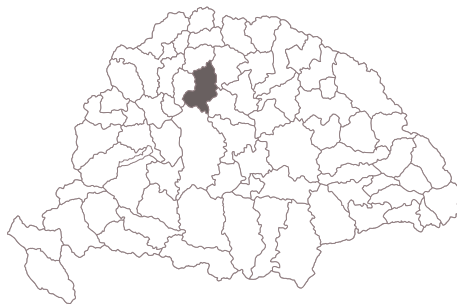
Az ívelt oldalú, csücskös talpú, [szegélyezett] nagypajzs negyedelt, a boglárpajzs [szegélyezett] háromszögű. Az 1. mezőben egy balról kinyúló kar háromleves szőlőfürtöt felfelé tart – Medgyes szabad királyi város és szász szék címeréből. A 2. mezőben három belsőtornyos vár áll lőrésekkel, nyitott, boltíves kapujában mellső lábával kardot emelő, egyfarkú orszlánal – Segesvár szabad királyi város és szász szék címeréből. A 3. mezőben, egyenes talajon egymás mellett három, pártázattal, lőrésekkel és kapuval

ellátott vártorony áll. Mindhárom vártorony felett egy-egy nyitott levélkorona lebeg – Kőhalom mezőváros és szász szék címeréből [a 18. századi pecséteken oromzattal ellátott, háromtornyú vár látható]. A 4. mezőben az Árpádok és az Anjouk egyesített címere látható a hétszer vágott mezővel és behintett liliumokkal – Nagysink mezőváros és szász szék címeréből. A boglárpajzs mezejében egyenes talajon kiterjesztett szárnyú sas áll [a 19. század elejéről származó címeres pecséteken a pajzs mezejében, vágott mezőből növekvő, kiöltött nyelvű, kiterjesztett szárnyú sas látható – Felső-Fehér vármegye címeréből].¹⁵⁸ (Felső-Fehér vármegye és Alsó-Fehér vármegye is az erdélyi magyar nemzet címerképét – a kiterjesztett szárnyú sast – használta címerében, amely 19. századi pecséteken is vágott mezőből, növekvő formát mutat.) [A nagypajzsot két oldalról tölgyfaágak övezik makkokkal.]

¹⁵⁶ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

¹⁵⁷ Pallas. Az alaplmu.

¹⁵⁸ Pál-Antal [1995]: i. m. 285. és 294. Vö. Csáky (2000): i. m. 1 A0 ív.

Nógrád vármegye címere

Nógrád vármegye¹⁵⁹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Nógrád vármegye [...] hazánk dunabalparti részének egyik vármegyéje, melyet É-on Zólyom, K-en Gömör és Heves, D-en Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Ny-on Hont vármegye határol. Területe 4355.18 km². A vármegye egészben véve hegyes-dombos, s több jelentékeny völgy különíti el az egyes hegycsoportokat. Maga a Duna csak D-en, és csak kis darabon (6 km) érinti; fő völgye ennél fogva az Ipolyé [...]. Hegységei közül legkiterjedtebb a Cserhát, melyhez mindama hegyeket és dombokat számítjuk, melyek a vármegye D-i határától Ny-felé a verőcei Katalinvölgyig és a Nógrád és Diósjenő közti lapályig, É-on az Ipoly völgyéig, K-en a karancssági Nagypatak, a Tarjáni patak, és a Zagyva völgyéig terülnek el. E kiterjedt hegyvidék legkiemelkedőbb pontjai a Vác fölötti Nagyorál (melynek 652 m magas csúcsa már Pest vármegyében van), a Szandai hegy (547 m), a Dobogótető (520 m) és a Tepkei hegy (567 m). Tetemesebb magasságra emelkednek a tőle K-re emelkedő, már az Ajnácskői hegycsoport-hoz számított hegységek, u. m. a Karancs (727 m), Medves és a Salgótarjáni hegyek; ezeknek kiágazásai É-felé Fülelig, D-felé Kis-Terennéig nyulnak [...]. Sokkal tömegesebb a vármegye DNY-i szélén, [...] már a középhegység jellegét feltűntető Börzsönyi vagy Diósjenői hegység [...]. Mindeme hegycsoportok a Magyar Középhegység rendszeréhez tartoznak és geológiailag, valamint földrajzi felépítésükben ennek jellegét viselik magukon. Az Ipolytól É-ra emelkedő jelentékeny hegység, az Osztroski-csoport, ellenben már a Kárpátok hegyrendszerének tagja s orográfiailag is eltérő. [...] A főgerincben a legjelentékenyebb emelkedések egyfelől a Balázshuta melletti Jávoros (1044 méter), másfelől az Ipoly forrásvidékén emelkedő Páter (1113 m), Ipoly (1056 m) és Tanyovo (931 m), valamint az Ipolyon túl emelkedő (már a Vepor hegységhez tartozó) Jaszenina (998 m). A mellékági szintén tetemes magasságra emelkednek. A hegység közepe táján a Losonci-patak völgye nyomul mélyen beléje s ennek hágóján (Kriványi hágó) megy át az országút és a magyar kir. államvasut hatvan-zólyomi vonala.

Folyóvizei közül a Duna után, mely csak kis területen érinti a vármegyét, az Ipoly a legjelentékenyebb; [...] mellékvizei közül jelentékenyebb az Osztroski-hegység felől (jobbfelől) alászaladó Losonci-patak, Tiszovnyik, Szalatna és Kürtös-patak s a Cserhátból fakadó, de kisebb Dobráda, Nagypatak és Lókos patak. A Zagyva szintén a vármegye területén, a Medves aljában ered...”¹⁶⁰

Nógrád vármegye területének északi része 1920-tól Csehszlovákia területéhez tartozott. A magyarországi déli részből és az ahhoz csatolt Hont vármegye megmaradt területeiből létrejött Nógrád-Hont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye. 1938–1944-ig a korábban Csehszlovákiának ítélt északi terület egy része visszatért Magyarországhoz. 1945-től területe az 1938 előtti határookra korlátozódott, északi része Csehszlovákiánál maradt, 1993 óta Szlovákia részét képezi. 1950-ben Nógrád-Hont vármegye nyugati részét Pest megye területéhez csatolták, maradék része Nógrád megye néven vált

új közigazgatási egységgé. 2017-ben felmerült Nógrád megye megnevezésének Nógrád-Hont megyére történő változtatása, amelyről kötetünk megjelenésekor még nem született döntés.

A *[levélmotívumokkal keretezett]* csücskös talpú pajzs mezejében, egyenes talajon páncélos vitéz áll orrvédő vassal ellátott sisakban, jobb kezével egyenes pengéjű kardot emel, bal kezével balra döntött ovális pajzsot tart, amelyen Magyarország címere látható.

*[A keretezett pajzson drágakövekkel kirakott, bélelt, nyitott levélkorona nyugszik.]*¹⁶¹

¹⁵⁹ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

¹⁶⁰ Pallas. *Az alaplmu.*

¹⁶¹ Vö. Bél (1742): i. m. 43-44. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 103-108.

Nyitra vármegye címere

Nyitra vármegye¹⁶² földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Nyitra vármegye [...] hazánk dunabalti részében; határai Ny-on Pozsony vmegye és Morvaország, É-on az utóbbi és Trenčsén vmegye, K-en Turóc és Bar vmegyék, D-en Esztergom vmegye. Területe 5723,59 km². Földje jobbra hegyes s csak D-i része róna, de É-felé nagy s termékeny völgyek húzódnak. Hegységei több csoporthoz tartoznak. ÉNy-i részét a Kis-Kárpátokhoz tartozó Brezovai és Nedzo csoportok [...] borítják; ezektől É-ra a magyar-morva határláncolat Javorina csoportja (968 m) emelkedik. E hegységeket a Vág széles, termékeny völgye választja el a Kis-Fátra láncolatához tartozó Innovec csoporttól [...]. E hegycsoport a Vág és Nyitra völgyei közt 20-28 km szélességben terül el s D-felé Galgócig terül [...]. Az Innovec-hegységtől elkülönítve, a vármegye ÉK-i sarában a Kis-Fátrának még három kisebb csoportja emelkedik, ugymint a Rokosz (1010 m) Divék fölött, a Strazsó (922 m) Bela-Valaszka fölött és a Kis-Margua (1162 m) a Belenka és Nyitra völgyei közt, sőt a vármegye legészakibb határán a Rajeci havasok Revan nevű csúcsa (1205 m) emelkedik. A Nyitra völgyétől K-re a Nagy-Fátrának több szakasza nyulik Ny. vmegye területére; É-on a Zsgyár láncolata 894 m-ig emelkedik; a Handlovi völgyön túl a Ptácsnik (1364 m) hatalmas csoportjának csak egy része esik a vmegye területére; odább D-re a Tribecs (828 m) emelkedik Bars vmegye határán, melyhez DNy-felé a Zobor (619 m) csoportja csatlakozik; a dombvidék itt is jóval messzebb D-felé húzódik Máronfalva és Csonok tájáig. Maga a rónaság csak Sempte, Mocsonok, Ürmény és Komjától D-re terül el s tenger feletti magassága 120-130 m, Éresekújvár felé csak 111 m. Csekély róna kíséri ezenkívül a vmegye Ény-i részét szegélyező Morva folyót, nagyobb völgylapály pedig a Miava, Vág, Nyitra és Zsitva folyók mentén van.

Folyóvizekben a vmegye igen gazdag; ÉNy-on a Morva határolja a vmegyét Morvaország felé; jelentékenyebb mellékveze a Miava, s az ebbe ömlő Verbóci patak. É-ról D-felé a Vág szegi a vmegyét kanyargós folyással [...]. A Nyitra a vmegye fő folyója, mely annak legészakkeletibb szögletében a Facskói hágó alatt fakad s eleintén DNy-i, majd Nyitra városától kezdve DDK-i irányban alul hagy el; számos mellékveze közül a nagyobbak a jobboldali Belenka, Bebrava és Radosna és a baloldali Csetenka, mely tulajdonképpen a Nyitrának egyik kiágazása. A Tribecs hegységben eredő Zsitva a vmegyének csak K-i határszélét érinti. Mindezen folyók közül egy sem hajózható s tutajozás is csak a Vágon folyik. [...] A Nyitra áradásai kevésbé veszélyesek, sőt a mezőgazdaság szempontjából leginkább hasznosak, mivel a talaj termőképességét fokozzák. Ásványos forrásai közül leghíresebb a pöstyéni kénes forrás, továbbá említendő a bődöskői kénes, a kis-bélici földes, a bajmóci tiszta hévvízforrás és az óturai savanyuvíz; Pöstyénben, Kis-Bélicen és Bajmódon fürdők is vannak berendezve.”¹⁶³

Nyitra vármegye 1920-tól Csehszlovákia területéhez tartozott. 1938-1945 között a vármegye déli területe ismét a Magyar Királyság fennhatósága alá került, s Pozsony vármegye megmaradt területével kiegészítve létrehozták Nyitra és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét. 1945-től a korábbi 1938 előtti határokat tekintették érvényesnek, így a vármegye ismét Csehszlovákiához tartozott. 1993 óta Szlovákia része.

A csücskös talpú pajzs mezejében, egyenes talajon, [szegélyezett] páncélban Szent László király jobb

lábát ráhelyezi a legyőzött, előtte fekvő *kun* (besenyő) testére, és a jobb kezében lévő csatabárdot sújtásra emeli. A király fején a magyar királyi korona látható, bal kezében Magyarország címerével díszített csücskös talpú pajzsot tart, oldalán egyenes pengéjű lovagi kardot visel. A címerkép összefüggésbe hozható Szent László király legendájával, miszerint a király Nyitrán halt meg 1095-ben.

[A pajzs szegélyezett, nyakékes, bélelt pántos sisak nyugszik, amelyet nyitott, ékkövekkel kirakott levélkorona díszít. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]¹⁶⁴

¹⁶² MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 744.

¹⁶³ Pallas. Az alaplmu.

¹⁶⁴ Bél (1742): i. m. 311. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 103-108.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye címere

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye¹⁶⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye [...] hazánk Duna és Tisza közti részében, a két folyam közt hosszan É-ről D. felé nyulik. Határai É. felől Hont és Nógrád, Ny. felől Esztergom, Komárom, Fejér és Tolna, D-en Bács-Bodrog, K-en Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Csongrád vmegyék; Ny-on a Duna, K-en a Zagyva és a Tisza természetes határát képezik, a nélkül, hogy a K-i határ mindenütt szorosán követné e folyók medrét. Területe 12 605,25 km². Felszínének legnagyobb része lapályos, nevezetesen a Duna-Tisza köze; e lapály nem egyenletes, mint az Alföld többi része, hanem a Cserhát D-i nyulványihoz hullámos földhát (110-130 m) csatlakozik [...]. Helyenként apró homokbuckák vannak rajta, másutt hosszan elnyúló homokpadok és dombok, melyek főleg három ágban húzódnak D-felé, az egyik Taksonytól Baja felé, a másik Nyáregyházától Izsák felé, a harmadik Cegléd és Alberti felől Majsza felé. [...] Ezekről eltekintve a Duna-Tisza köze általában igen termékeny. É-i részébe belenyulnak a Cserhát végső ágai, melyek azonban csak alacsonyabb dombokból állanak, s összefüggő hegyeket nem képeznek; e dombvidék 2-300 m-nél magasabbra nem emelkedik, csakis a vmegye ÉNy-i részében tömörülnek összefüggő hegyláncok, mely a Vác fölötti Nagyszálban 652 m magasságot ér el [...]. A Duna jobb partján a Pilis-hegység emelkedik, mely a vármegye ÉNy-i sarkát tölti be; fő gerince DNy-ÉK-i irányt követ s Visegrád és Leányfalu közt éri el a Dunát; legmagasabb csúcsa a Pilis (757 m). Innen kisebb-nagyobb hegysorok húzódnak Visegrád és Bogdány felé [...]. A Pilis felől DK. felé húzódik a Nagy-Kevély (537 m) csoportja, kisebb dombok pedig D. felé terülnek el. A főváros közvetlen közelében a kies Budai-hegység emelkedik, melynek legmagasabb csúcsai a Jánoshegy (529 m), Hármashatárhegy (496 m) és a távolabb eső Nagy-Kopaszhegy (558 m). Ezen, a Duna mellett a Gellérthegygyel (235 m) végződő csoporttól D-re a Lágymányos lapály által elválasztva a Kamara-erdő magaslata terül el.

Folyóvizei közül legjelentékenyebb a Duna és a Tisza. A Duna Nagy-Maros és Visegrád közt éri el a vármegyét s azt Budapestig keresztül hasítja, ezen alul pedig Ny-i határát mossa. Szélessége 300 és 1000 m közt váltakozik, jobb partja magasabb s ezt erősen mossa; jelentékenyebb szigetei a Szentendrei-, a Margitsziget, az Újpesti-, Óbudai- és főleg a nagy Csepelsziget, melyen 10 község van. A soroksári Dunaág el van zárva. Mellékvizei közül a Rákos említendő. A Tisza a vármegye keleti szélének csak kis részét mossa; Szolnokon alul ér el P. vármegye földjét s innen kezdve nagy kanyargásokkal, melyek némelyike átmetszés által tetemesen meg van rövidítve, D. felé folyik. Szélessége 150-180 m; partjai részben mocsarasak. A vármegye többi folyóvizei közül a Tiszába ömlő Zagyva és Kőrösér említendők; a Zagyva a Galga és Tápió vizét is magába veszi.”¹⁶⁶

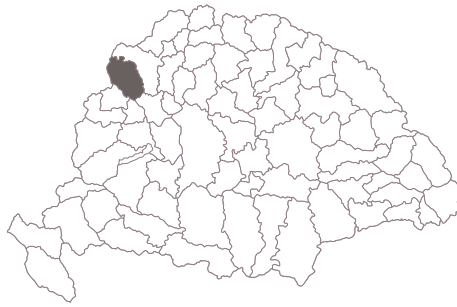
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye az 1876-os vármegyerendezés során alakult meg, amikor Pest-Pilis-Solt vármegyével egyesítették az addig a Jászkun kerülethez tartozó Kiskunságot a Csongrád vármegyéhez csatolt Kiskundorozsma kivételével. Az 1930-as években kisebb átcsatolásokat hajtottak végre, s az 1945. évi megyerendezés során is több ponton módosították a megyehatárt, amely azonban nevének módosítását nem eredményezte. A vármegye megnevezése területének két részre osztásával szűnt meg az 1950-es megyerendezéskor, az északi részből megalakították a mai Pest megyét, a déli részből Bács-Bodrog vármegye Magyarországon maradt területeivel egyesítve

létrehozták Bács-Kiskun megyét. 2017-ben felmerült Pest megye Pest-Pilis megye névre változtatásának gondolata, amelyet elvetettek.

A hegyes talpú pajzsot a hármashatár alsó csúcsíve osztja két mezőre. A felső pajzsmezőben hármashatár kettős farkú oroszlán látható, jobb mellső karmában nyitott levélkoronát, bal mellső karmában országalmát tart előrenyújtva mindkettőt – Pest-Pilis-Solt vármegye címeréből. Az alsó mezőben, ívelt halmon zsinóros dolmányban, vitézkötéses nadrágban, kucsmában, csizmában, jobb kezében szablyát tartó vitéz áll, a Kiskunság címere.

¹⁶⁵ MNL OL - K 19 - Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek - 68. kötet - 469.

¹⁶⁶ Pallas. *Az alaplmu.*

Pozsony vármegye címere

Pozsony vármegye¹⁶⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Pozsony vármegye [...] hazánk dunabalti részében, határai Ny-on Morvaország, melytől a Morva folyó választja el, D-en Moson és Győr vármegyék, melyektől a Duna választja el, K-en Komárom és Nyitra vármegyék s itt helyenként a Vág folyó jelöli a határt, É-on Nyitra vármegye.

Területe 4216,17 km². Földje legnagyobb részét lapályos, de rajta DNy-ról ÉK. felé a Kis-Kárpátok láncolata vonul végig, mely azt két részre osztja; a Ny-i kisebb rész a bécsi medencéhez v. a Morva lapályához (Morvamező) tartozik, míg a K-i, sokkal nagyobb fél a Kis Magyar Alföldnek vagy pozsonyi medencének része. A Kis-Kárpátok [...] láncolata Dévény és P. közt a Duna bal partján a Dévényi tetővel (514 m) emelkedik [...] legmagasabb csúcsai az Ördöghegy (747 m), Viszoka (754 m) és Rachsturn (746 m); [...] É-i részén terjedelmes fenyvesek (Búrerdő) és nagy vadaskertek vannak; e lapály magassága K-i és É-i részében 160-170 m, D. és Ny. felé 133-140 m. [...] Folyóvizei legnevezetesebb a Duna, mely P.-nál két ágra szakadva, a Csallóközt képezi; fő ága az Öreg-Duna DK-re fordul s számos kisebb-nagyobb ágra oszolva, ama szigetvilágot hozza létre [...]. A Kis-Duna, melyet hibásan Érsekújvári Dunának is neveznek, számtalan nagy kanyargással eleintén K-nek tart, azután DK-nek fordul. Mindkét ágból kisebb mellékerek szakadnak ki, s ezek egyike képezi az Öreg-Dunával és Csallóközt. A Duna után a Morva a vármegye legnagyobb folyója, mely a vármegye Ny-i határát jelöli; csak tutajozásra alkalmas, jelentékenyebb mellékvizei a Miava, Rudava, Malina, Almás (Stumm patak) és Stomfai patak. K-en a Vág érinti a vármegyét; ezzel párhuzamos folyású a Dudvág, mely a Kis-Kárpátok összes K-i vizeit, u. m. a Blava, Tirnava, Parna, Gidra, Feketeviz, Sárd és Sisak patakokat magába veszi. [...] Ásványos forrásai közül a szentgyörgyi hideg kénes forrás, a bazini vasas forrás (fürdővel) és a P. melletti Vaskút vagy Ferdinánd vasfürdő említendő.”¹⁶⁸

Pozsony vármegye szinte teljes területe 1920-tól Csehszlovákiához tartozott, csupán jelképes rész maradt meg Magyarországnál, a Szigetközben. 1923-ban Magyarországon maradt vidékeit Győr és Moson vármegyékkel összevonták, létrehozva Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét. 1938–1945-ig a vármegye területének jelentős része visszakerült Magyarországhoz, amelynek egy részét Komárom vármegyéhez csatolták. A Kis-Dunától északra fekvő területet Nyitra vármegye Magyarországhoz került részével összevonva megalakították Nyitra és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyét. Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye területe és neve nem változott. Ugyanakkor két község az akkor Magyarországgal szomszédos Német Birodalomhoz került. 1945-től az 1938 előtti határok léptek érvénybe. Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye egyesült, neve Győr-Moson lett. Az 1950-es megyerendezéskor Győr-Moson megye egyesült

Sopron megyével, így jött létre Győr-Sopron megye, amelynek neve 1990 óta Győr-Moson-Sopron megye.

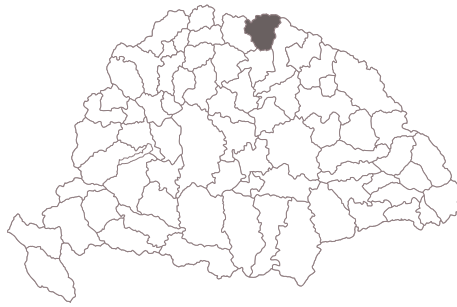
A pajzsmezőben megjelenő hármashalmon félkerékből növekvő szarvas címerképe eredetileg az erdői Bakócz család címere volt. E család egyik tagja, Bakócz Tamás bíboros unokaöccse, erdői Bakócz Péter egyik faluját Monyorókeréket választva előnévként – a *tekintélyesebb* monyorókeréki Erdődy nevet vette fel, megalapítva ezzel a mondott családot. Az ősi címert (növekvő, ágaskodó szarvas) a továbbiakban is megtartották.¹⁶⁹ A félkerékből növekvő, ágaskodó szarvas jelent meg Pozsony vármegye és 1746-ban gróf erdői Pálffy János nádor és a jászkunok bírása révén a *Jász és két Kun kerületek* címeres pecsétjén is. A gróf Pálffyak voltak a vármegye örökös főispánjai. A csücskös talpú pajzs mezejében, hármashalmon félkerék áll, amelyből növekvő, ágaskodó szarvas emelkedik ki.

[A pajzsot ékkövekkel kirakott, bélelt, nyitott levélkorona díszíti.]

¹⁶⁷ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

¹⁶⁸ Pallas. Az alaplmu.

¹⁶⁹ Vö. Bél Mátyás: *Notitia Hungari Novae Historico Geographica, Divisa In Partes Quatuor I.* Bécs, Paullus Straubius, 1735. 60. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 50-55.

Sáros vármegye címere

Sáros vármegye¹⁷⁰ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Sáros vármegye [...] hazánk tiszajobbparti részében, a galíciai határon. Határai Ny-on Szepes, D-en Abaúj-Torna, K-en Zemplén vármegye és É-on Galícia. Területe: 3821,81 km². Földje általában hegyes-völgyes, hegycsoportjai közé csak egyes nagyobb völgyek nyulnak be [...]. A vármegyei ÉNy-i sarkában a lőcse-lublói hegycsoport [...] ágazik szét, mely S. vármegyében 1291 méter magasságot (Jakubjanszki Szimenij) ér el; ehhez D. felől a Branyiszko csoportja (1172 m) csatlakozik, melyet a Branyiszko-szoros (758 m) választ el a Cserna hora (1028 m) csoportjától, mely a Hernád és Szinye (Szvinka) völgyei közt terül szét. A Tárca völgyén túl a vármegye É-i részében a Mincsol (1157 m), Jávör (1101 m) és Csergő (1069 m) csoportjai [...] emelkednek, ágait K felől a Szekcső völgyéig bocsátván. Ezen völgytől K. felé az ÉK-i Kárpátokhoz tartozó hegycsoportok következnek [...]. Folyóvizei közül a Poprád csak legészakkeletibb sarkát hasítja; fő folyóvizének a Tárca tekinthető, mely a szepesi határon eredvén, [...] balfelől a Szekcső vizét veszi fel; a vele párhuzamos folyású és két ágból (Nagy- és Kis-) eredő Szinye (Szvinka) vize a Hernádba ömlik, mely a vármegyének csak D-i részét hasítja regényes szépségű völgyben. A vármegye K-i részét a Tapoly (Topla) és Ondava vizei öntözik. [...] Ásványvizei nagy számmal vannak; ezek közül legjelentékenyebben a bártfai égvényes konyhasós-vasas, a cigelkai égvényes konyhasós és a szulini égvényes vasas savanyuvizek, a Szinye-lipóci szénsavas litiumot tartalmazó savanyuviz (Salvator-forrás neve alatt híresedett el), a cemei földes vasas savanyuviz és az alsó-sebesi konyhasós és kénes égvényes konyhasós vizek; Cigelka és Szinye-Lipóc kivételével mindenütt fürdők is vannak.”¹⁷¹

Sáros vármegye 1920-tól Csehszlovákia, 1939-1945-ig Szlovákia része volt. 1938-1945 között a vármegye egyetlen községe, Kavocsán került vissza Magyarországhoz, amely Abaúj-Torna vármegye része lett. 1945-től Csehszlovákiához tartozott, 1993-tól Szlovákia része. A vármegye történetének egy érdekessége, hogy a felsővadászi gróf Rákóczi család tagjai voltak a vármegye örökös főispánjai. Az uralkodó I. (Habsburg) Lipót király felsővadászi gróf II. Rákóczi Ferencet - nagykorúsítása után egy esztendővel - 1694-ben Sáros vármegye örökös főispánjává nevezte ki.¹⁷²

1615-ben II. (Habsburg) Mátyás király (1608-1619) megújított és bővített címet adományozott a vármegyének.¹⁷³ A kerek talpú pajzs felső mezejében feje felett ékkövekkel kirakott, nyitott levélkoronát tartó növekvő, kiterjesztett szárnyú angyal látható redőzött

ruhában, mellkasán keresztbe helyezett vállszalagokkal. Az alsó mezőt három hullámos pólya osztja. [Pajzstartók: két „génusz”.] Ez a címerábrázolás nem azonos a később használt címerrel, amely az 1839-ben V. Ferdinánd király által magyar nyelvű körirattal engedélyezett címeres pecséten szerepel: az alul levél-díszítéssel keretezett, felül szegélyezett reneszánsz pajzs, vágással felső és alsó mezőre osztott. A felső mezőben növekvő, fekete hajú és fekete szemű meztelen nőalak (ruhától megfosztott szűz) látható, amint egy nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkoronát tart a feje felett. Az alsó mezőben három hullámos pólya látható - valószínűleg folyókat jelöl, de az oklevélben nem nevezték meg azokat. A koronás szűz mint címerkép a vármegyében birtokos gróf gimesi és gácsi Forgách család 1719-es címeréből eredeztethető.¹⁷⁴

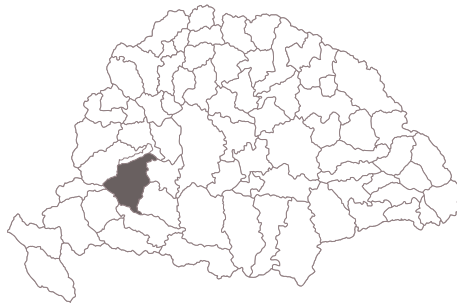
¹⁷⁰ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 819; Varju Elemér: Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. *Turul*, 14. (1896), 4. 154.

¹⁷¹ Pallas. *Az alapmű*.

¹⁷² Felsővadászi gróf II. Rákóczi Ferenc örökös főispáni kinevezése (Sáros vármegye) - I. Lipót - Bécs, 1694. március. 8. - MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 23. kötet - 164-165.

¹⁷³ Sáros vármegye címeres pecsétjének megújítása és bővítése - II. Mátyás - Bécs, 1615. május 12.; Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek. 1. 1200-1868*. Budapest, 1904. 115.

¹⁷⁴ A Forgách család címerében a koronás szűz mindét karját a csípőjére helyezi. Lásd ghymesi Forgách Ferenc grófi rangra emelésének oklevele és annak címerleírása - III. Károly - Bécs, 1719. március 12. - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 32. kötet - 281-285; Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I. kötet. A-J*. Budapest, Natúra-Tellér-Heraldika, 1990. 420. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 143.

Somogy vármegye címere

Somogy vármegye¹⁷⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Somogy vármegye [...] hazánk dunántúli részének legnagyobb vármegyéje, mely a Balaton tava és Horvát-Szlavonország közt terül szét. Határai É-on Zala vármegye (melytől a Balaton választja el), K-en Tolna és Baranya vármegye, D-en Horvát-Szlavonország (és pedig Belovár-Kőrös és Verőce vármegyék), melytől a Dráva folyó választja el, Ny-on ismét Zala vármegye. Területe 6590,94 km². Földje túlnyomóan lapályos; K-i része kissé dombos, de ezen dombok a Balaton közelében a 315, Kaposvár táján (az u. n. Zselicségben) a 274 m magasságát nem haladják meg. Eme dombok és lejtők talaja agyagos, helyenként homokos, D. felé csinos völgyektől van szeldelve és kiterjedt erdőségek borítják. E dombvidéktől Ny-ra a Rinya rónája terül el, túlnyomóan homokos lapály, mely a vármegye derekát szegő vizválasztó vonaltól (150-170 m) egyfelől a Balaton (107 m), másfelől a Dráva felé (130-100 m) észrevétlenül aláereszkedik, s melynek futóhomokja ma már nagyrészt (akác-, de leginkább fenyőfák által) meg van kötve. A vármegye DNy-i sarkában a zákányi dombvidék (247 m) terül el, melynek szomszédságában a róna talaja ismét agyagossá válik.

Ezen területet kisebb-nagyobb folyóvizek sűrűn szeldelik; egyedül a déli széleit követő Dráva hajózható, a vármegye É-i sarkát érintő Sió csak időnként tutajozható, ellenben többi folyóvize a közlekedés szempontjából teljesen értéktelenek. A Dráva felé a Rinya és több kisebb folyócska és patak önti vizét; a Balaton felé igyekezik az egymással egyközű patakok hosszú sora (Cigányárok, Aranyos patak, Nagyárok, Tetvesi árok stb.), a vármegye derekán pedig, a Balaton és Dráva vizválasztóján a Kapos folyó ered, mely több nagyobb patakkal gyarapodva K. felé veszi útját; rajta kívül még a Balaton közvetlen közelében eredő, de a Kaposba ömlő Koppány is említendő. A Balaton tava a vármegye É-i szélén terül el s nemcsak jelentékeny halászatánál fogva, de mint közlekedési vonal is szerepet visz S. vármegye életében. A patakok mentén helylyel-közzel mocsarak is vannak.”¹⁷⁶

Somogy vármegye területi fennhatósága - 1876 óta - töretlennek ítélni. A mai Somogy megye az 1950-es megyerendezést követően alakult meg jelenlegi határaival. Siófok Somogy megyéhez csatolásával, Szigetvár és környéke Baranya megyéhez kapcsolásával jött létre mai területével.

A kerek talpú [szegélyezett] pajzs mezejében lebegő, nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkoronából könyökben behajlított, páncélos bal kar emelkedik

ki, s két szőlőfürtöt tart szőlőlevelekkel. A szőlő a föld termékenységét és a somogyi bor bőségét jelképezi.

[A pajzsra, jobbra fordított csőrűsisakot helyeztek, rajta sisakkorona helyett a sisaktakaróból font tekerés van. A sisakdísz kiterjesztett szárnyú, sakkozott sas, fején nyitott levélkoronával, kiöltött nyelvvel. A sisaktakarót „erősebb fuvallattól mozgatott virágok” alkotják, amelyek a négy csúcsban elhelyezkedő, száron függő „gyümölcsöket” veszik körül.]

¹⁷⁵ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz. Borsa Iván: *Somogy vármegye címere és pecsétje 1498*. Kaposvár, Kobler István, 1998. 1.

¹⁷⁶ Pallas. *Az alaplmu*.

Sopron vármegye címere

Sopron vármegye¹⁷⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Sopron [...] vármegye [...] hazánk dunántúli részében; határai Ny-on Alsó-Ausztria, melytől részben a Lajta folyó, részben a Rozália-hegység választja el, D-en Vas (és csekély részben Veszprém) vármegye, K-en Győr vármegye, É-on Moson vármegye (melytől a Fertő tava választja el) s Alsó-Ausztria. Területe 3307,19 km². Földje Ny-i részében hegyes, K-i részében teljesen sík. Ny-i részét az Alpok kiágazásai hálózák be; a Lajtával párhuzamosan a kőbányáiról ismert kies Lajta-hegység [...] emelkedik, melynek erdős emelkedései a 480 méter magasságot érik el (Naphegy). [...] A Rozáliahegység [...] az osztrák határszélen emelkedik [...]. Ettől D. felé a Lánzséri hegycsoport (755 m) terül el, melynek nyulványai gyorsan alacsonyodva csekély halmokként a Répce folyó és S.-i hegység közti lapályt is behálózák. [...] Folyóvizekben ez a síkság a leggazdagabb; az Öreg-Rába a vármegye D-i és K-i határát mossa, [...] a Kis-Rába ágazik ki, mely [...] a Répce egyesülése után K-re kanyarodik s így lép át Győr vármegye földjére. A két folyó rakoncátlankodása a Rába-szabályozás [...] befejezte óta csökkent [...]. A vármegye tulajdonképeni fő folyóvize a Répce [...], mely Alsó-Ausztriából jön át s az egész vármegyén keresztül folyik, magába véve fel a Csávai patak és az Ikva [...] vizét is, melyek a S.-i hegység vizeit egyesítik magukban. [...] A vármegyének néhány jelentékenyebb ásványos forrása van, ilyen a balfi kénesforrás, a németkeresztúri savanyuvíz [...] a peccsenyédi savanyuforrás [...] és a lajtapordányi kénes forrás [...]; Balfon, Peccsenyéden és Lajta-Pordányon fürdők is vannak.”¹⁷⁸

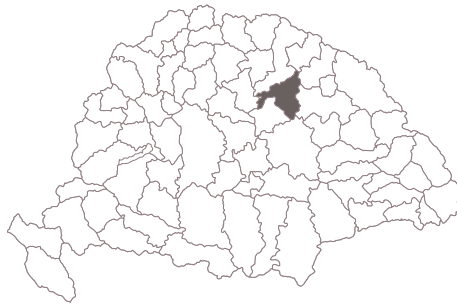
A Hienc Köztársaság, az 1918. november 22-étől 1918. november 24-éig fennálló köztársaság az 1918 előtti Magyar Királyság Sopron és Vas vármegyéinek nyugati területén, Nagymarton központtal működött. Egy másik próbálkozás volt a Lajtabánság az 1918 előtti Magyar Királyság Moson, Sopron, Vas vármegyéitől 1920-ban elszakított nyugati területein (amelyek Ausztriához kerültek) 1921. október 4. és 1921. november 5. között kikiáltott - de diplomáciai síkon el nem ismert - állama Felsőőr központtal. Lajtabánság bánja tótprónai és blatnicai báró Prónay Pál magyar királyi százados volt. Jelenleg Burgenland (Ausztria). 1920-ban Sopron vármegye nyugati részét Ausztriához csatolták. A megyeszékhely hovatartozásáról népszavazás döntött 1921-ben, amelynek eredményeként Sopron törvényhatósági jogú város Magyarország határain belül maradt, ezzel kivívta a „Leghűségesebb Város - Civitas Fidelissima” címet. 1945-től Győr és Moson vármegyék összekapcsolásával megalakították Győr-Sopron megyét. 1950-ben Győr-Sopron megye déli részét Vas megye területéhez csatolták. 1990 óta a megye neve: Győr-Moson-Sopron megye lett.

Az ovális pajzs mezejében, ívelt talajon a pajzs jobb oldalán díszített páncélban lovag áll tollas sisakban, derekán övszalaggal, jobb kezében egyenes markolatú, egyenes pengéjű kardot emel. A lovag bal kezével barokk keretes, ovális pajzsot tart a herceg Eszterházy család címerével. A hercegi címer negyedelt, boglárpajzsa kerek talpú. Az 1. és 4. mezőben egy-egy, a címerben egymással szembeforduló, nyitott, levélkoronán álló, nyitott levélkoronát viselő griff felemelt jobb, illetve bal lábával szablyát emel, előretartott bal, illetve jobb lábával három rózsát tart. A 2. és 3. mező vágott. A felső mezőkben egy-egy, a címerben egymással szembeforduló, növekvő, egyfarkú oroszlán látható fején nyitott levélkoronával, felemelt bal, illetve jobb mellső lábával három rózsát tart. A 2. és 3. mezők alsó mezejében három-három heraldikai rózsa lebeg. A boglárpajzs mezejében *L* betű - I. Lipót király nevének kezdőbetűje - lebeg. A boglárpajzson és az ovális pajzson is bélelt, hermelinnel díszített, zárt hercegi korona nyugszik.¹⁷⁹

¹⁷⁷ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 553.

¹⁷⁸ Pallas. *Az alapmű.*

¹⁷⁹ Bél Mátyás: *Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I.* Szerk., jegyz. Kincses Katalin Mária. (Sopron város történeti forrásai. Quellen zur geschichte der stadt Ödenburg. C sorozat, 2. kötet. Reihe C Band 2.) Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2001b. 140-141.

Szabolcs vármegye címere

Szabolcs vármegye¹⁸⁰ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Szabolcs [...] hazánk Tiszabalparti részének egyik vármegyéje, határolja É-on Zemplén és Ung, K-en Bereg és Szatmár, D-en Bihar és Hajdu, Ny-on Borsod és Zemplén vármegye. Területe 4917,34 km². Sz. nagy terjedelmű, túlnyomóan homokos síkság (Nyírség), melyet azonban sok helyen tarkít a részben természetes, részben mesterséges képződményű halmok (őr- vagy úrhegyek, Leshegy, Tetemhegy stb.) nagy mennyisége; a lapályt elborító homokzátonyok közt számos völgyteknő képződött, melyekben kisebb-nagyobb tócsák vannak elszórva. Ezen kiterjedt róna egészben véve délen és keleten legmagasabb, ahol a tenger színe fölötti magassága 140-160 méter között váltakozik; Nyíregyháza, Nagy-Kálló, Nyír-Bátor körül nátriumsókban gazdag vizű tavak vannak.

Általában véve igen nagy a kisebb-nagyobb álló vizek, tavak és mocsarak száma, bár azoknak nagy része már le van csapolva; egyedüli nagyobb folyóvize a Tisza, ezenkívül a nyugati határon még a Takta vize említendő.”¹⁸¹

Szabolcs vármegye területe 1876-ig a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nyugati, valamint Hajdú-Bihar megye északi és nyugati részeit foglalta magába. A 17. századtól a hajdú városok kiváltak a vármegyéből, létrehozva a Hajdú kerületet. Az 1876-os vármegyereendezés során a vármegye délnyugati területei a Hajdú kerületből megalakult Hajdú vármegyéhez kerültek. Ekkor lett a vármegye székhelye Nagykálló helyett Nyíregyháza. 1920-ban Szabolcs vármegye területéből a Tisza jobb partján fekvő Eszeny, Szalóka és Tiszaágtelek községeket csatolták Csehszlovákiához. Ung vármegyéből Magyarországon két község, Záhony és Győröcske maradt, ezért az 1923-as megyereendezés alkalmával a két vármegyét összevonták Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven, és egyidejűleg négy - Nagylónya, Kislónya, Mátyus és Tiszakerecseny - addig Bereg

vármegyéhez tartozott községet is hozzácsatoltak. 1938-1944 között Ung és Szabolcs vármegye is önállóvá vált néhány község átcsatolásával. A vármegye területe az 1945-ös megyereendezés következtében módosult ismét, amikor néhány község átcsatolásával kiigazították határait Szatmár-Bereg és Hajdú vármegye irányába. Szabolcs vármegye az 1950-es megyereendezéskor szűnt meg, amikor összevonták Szatmár-Bereg megyével Szabolcs-Szatmár néven, amelyet 1990-től Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének neveznek.

Az ívelt oldalú, hegyes talpú pajzs negyedelt. Az első mezőben enyhén ívelt talajon három búzalkalász, a második mezőben függőlegesen állított hal látható, nem a nagykállói Kállay család címeréből. A harmadik mezőben ívelt talajon háromágú csonka fatörzs áll. A negyedik mezőben felajzott íj lebeg nyílvesszővel.¹⁸²

¹⁸⁰ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 492.

¹⁸¹ Pallas. Az alaplmu.

¹⁸² Vö. Bél Mátyás - Schemberger Ferenc: *Szabolcs megye a XVIII. században*. Ford. Balogh István. In Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I-II. 1723*. Nyíregyháza, Kuknyó János, 1979. 22-23.

Szatmár vármegye címere

Szatmár vármegye¹⁸³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Szatmár [...] vármegye [...] hazánk északkeleti részében, határolja É-on Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegye, Ny-on Szabolcs, D-en Bihar, Szilágy és Szolnok-Doboka, K-en az utóbbi és Máramaros vármegye. Területe 6491,23 km². A vármegye Ny-i nagyobbik fele síkság, mely K. és D. felől ÉNy-felé aláereszkedik és a Tisza mentén legalacsonyabb (110-115 m), míg K. és D. felé lassan 130-140 m-ig emelkedik. [...] A hegységek a vármegye K-i részét borítják; ÉK-en az Avas [...] és a Guttin [...] csoportjai emelkednek; az előbbi félköralakban körülzárja a Túr völgykatlanát, legmagasabb csúcsában 1241 m-ig emelkedvén; magasabb a tőle DK-re emelkedő Guttin csoport, mely a Rozsályban 1307 m, a Guttinban 1447 m magasságra rúg. Ezen tetemes hegységektől a Szamos és Lápos völgye a jóval alacsonyabb (575 méter) Bükk-hegységet [...] választja el, mely Sz. és Szilágy vármegye határát jelöli. [...] A hegységekről a folyóvizek nagy mennyisége ömlik a lapályra; a vármegye legtöbb vizét a Szamos gyűjti magába, mely [...] a Kapnikkal egyesült Lápost magába véve, [...] DK-ÉNy-i iránnyal a síkságra lép ki, hosszában ketté osztva a vármegye termékeny rónáját, annak ÉNy-i sarkában ömölve a vármegyét csak É-i határa mentén érintő Tiszába. A Szamos jobb felől a Túrnt veszi fel, mely vizének egy részét közvetlenül a Tiszába bocsátja, bal felől a Homoróddal egyesült Krasznát, mely Kis-Majtény és Mátészalka közt az Ecsedi lápnak [...] ingoványát alkotja. A vármegye kisebb folyóvizei közül a Batár patak, Tálna és Fernezely patak említhető, D-en az Ér patak mossa határát.”¹⁸⁴

A történelmi Szatmár vármegye az 1876-os vármegyerezéskor a megszűnő Kővár vidéke egy részével bővült. Területét 1920-ban a Magyar Királyság, a Román Királyság és Csehszlovákia között osztották fel úgy, hogy a Román Királysághoz a vármegye mintegy 70%-a került, Magyarország fennhatósága alatt alig 30% maradt, míg Csehszlovákia csupán egyetlen községgel gyarapodott. 1945-től a korábbi vármegye területének mintegy 70%-át birtokló Román Királyság helyett 1948-tól Románia része lett. 1920-ban a vármegye magyarországi részéhez csatolták Ugocsa vármegye Magyarországon maradt minimális területét, majd 1923-ban egyesítették Bereg vármegye Magyarországon maradt területével Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven. 1940–1945 között teljes korábbi területe Magyarországhoz tartozott, s önálló vármegye lett. 1945-ben az 1923-ban kialakult állapot állt vissza azzal a különbséggel, hogy az egyesített megyét most Szatmár-Bereg megyének nevezték. Az 1950-es megyerezés során Szatmár-Bereg megye egyesült Szabolcs megyével Szabolcs-Szatmár megye néven, amit 1990-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére

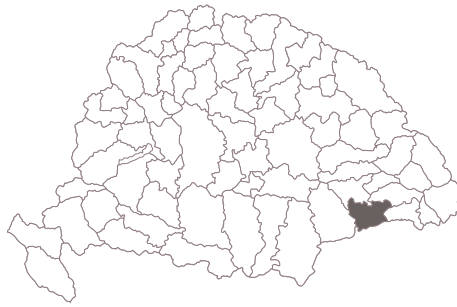
változtattak. Székhelye 1800-tól 1920-ig Nagyvárad, 1920-1940 között Mátészalka, 1940–1945 között Szatmárnémeti, 1945–1950 között ismét Mátészalka volt.

A csücskös talpú pajzs kétszer hasított és kétszer vágott, így kilenc mezőre osztott. Az 1. mezőben haránt állított rák látható. A 2. mezőben nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkoronából faragott kövekből épített vártorony emelkedik ki két fekete lőréssel, jobbról és balról ormára tűzött fecskefarkú zászlókkal. A 3. mezőben [téglaalakú arany keret] fejjel lefelé, haránt, hal (ponty) fekszik. A 4. mező hétszer vágott, a vágások négy folyót, a Tiszát, Szamos, Krasznát és Túrnt jelképezik. Az 5. mezőben egy nyitott koronát viselő, farkába harapó sárkány által körbezárt mezőben, hármassal halmon karvaly áll, felemelt jobb karmával és csőrével szívet tép, a báró (1712-től gróf) Károlyi család címeréből. A 6. mezőben ívelt halom tetején gabonakéve áll. A 7. mezőben leveles szőlőfürt lebeg. A 8. mezőben egyenes talajon szarvas lép. A 9. mezőben száraz-leveles makk lebeg.

[A pajzsban nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkoronán nyugszik. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]

¹⁸³ MNL OL - A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Kancelláriai iratok - 1838. 4853. szám alatt található a III. Károly király által aláírt eredeti címereslevél 1721-ből (egy ív hártya).

¹⁸⁴ Pallas. Az alaplmu.

Szeben vármegye címere

Szeben vármegye¹⁸⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Szeben [...] vármegye [...] hazánk királyhágóntúli részében, határai É-on Alsó-Fejér és Nagy-Küküllő, K-en Fogaras, Ny-on Hunyad vármegye, D-en Románia. – Területe 3313,52 km². Egyike hazánk leghegyesebb vármegyéinek; D-i határán a Sz.-i hegység [...] hatalmas csoportja emelkedik; ennek fő gerince Ny-ról K. felé egészen a Vöröstoronyi szorosig húzódik, s a Szteflistyében 2251 m magasságot ér el; É-i mellékága a Resinári hegység 2248 m-ig (Csindrel) emelkedik s mellékágait Szászsebes és Szerdahely vidékéig bocsátja, ahol a termékeny hullámos síkság terül el. Ugyanily kis terjedelmű síkság terül el Nagy-Sz. körül a Sz. folyó mellett és Felek közül az Olt mellékén.”¹⁸⁶

„Az Olt folyón és az általa képezett Vöröstoronyi szoroson [...] túl a Fogarasi havasok merednek ég felé, melyeknek azonban csak Ny-i része (a 2288 méter magas Szurul csúcscsal) esik Sz. vármegye területére. Az Olt és Sz. völgyeinek között az oltmelléki és hortobágy melléki hegysorok végső ágai töltik ki, ezek azonban nem emelkednek a középhegységek magasságán túl.”¹⁸⁷

„Legnagyobb folyója az Olt, mely a vármegye DK-i részét csak 30 km hosszúságban szeli; a vármegye derekát az Oltba ömlő Sz. (Cibin) folyó öntözi, magába véve a Sz.-i hegységből aláfoló vizek legnagyobb részét, köztük a Cód folyót és a Resinári patakot; ugyanabba ömlik balfelől a Hortobágy. A vármegye Ny-i részében Sebes és a beléje szabadó Dobra és Székás patak a nagyobb vizek. A Sz.-i havasokban, melyekben még a Lotrióra patak ered, néhány apró tengerszem is van, ezek egyikéből veszi eredetét a Sz. folyó.”¹⁸⁸

Szeben vármegye az 1876-os vármegyerendezés során alakult meg Szeben székből, Szászsebes székből, Szerdahely székből, Újegyház szék nagy részéből, továbbá Alsó-Fehér vármegye és Felső-Fehér vármegye egyes községeiből. A vármegye területe 1920 óta a Román Királyság része volt, 1948-tól Románia része.

Az ívelt oldalú, csücskös talpú pajzsba foglalt összetett címer a vármegyét alkotó szász székek címerképeinek felhasználásával jött létre. A címerpajzs negyedelt, boglárpajzsa szintén csücskös talpú. Az 1. mezőben két, keresztbe fektetett egyenes markolatú, egyenes kard lebeg, körülöttük hat, szabályosan elhelyezett hatágú csillag ragyog. A kardok felett a kardok és csillagok által közrezárva nyitott levélkorona lebeg, Nagyszeben szabad királyi város és szász szék címeréből. A 2. mezőben kétfarkú oroszlán ágaskodik kiöltött nyelvvel és fején nyitott levélkoronával, Szászsebes szabad királyi város és szász szék

címeréből. A 3. mezőben balra lépő medve látható, kiöltött nyelvvel, Újegyház mezőváros és szász szék címeréből. A 4. mezőben lebegő két szarvasagancs által közrefogva három szál egy csokorba kötött természetes lilium látszik, Szerdahely mezőváros és szász szék címeréből. A boglárpajzs mezejében stilizált, szív alakú levélben végződő ívelt háromszög látható, és felette nyitott levélkorona lebeg, Nagyszeben szabad királyi város és szék címeréből.

[A címerpajzsot stilizált, a szív alakú levélben végződő ívelt háromszögre és az azon keresztbe fektetett egyenes markolatú pallosokra helyezték. A pajzs felett a kardok markolatát érintve nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkorona látható. A pajzstartók – jobbról kiöltött nyelvű, kétfarkú oroszlán, fején nyitott levélkoronával, balról kiöltött nyelvű, medve – keresztbe fektetett száras virágokon állnak.]

¹⁸⁵ MNL OL - K 19 - Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek - 69. kötet - 408.

¹⁸⁶ Pallas. Az alaplmu.

¹⁸⁷ Pallas. Az alaplmu.

¹⁸⁸ Pallas. Az alaplmu.

Szepes vármegye címere

Szepes vármegye¹⁸⁹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Szepes vármegye [...] hazánk Tisza-jobbparti részében, az ország É-i határán; határai É-on Galicia, K-en Sáros vármegye, D-en Abauj-Torna és Gömör, Ny-on Liptó vármegye és Galicia. Területe 3605,0 km². Felszine általában hegyes; Ny-i határán emelkedik a [...] Magas-Tátra hazánk legmagasabb hegysége, melynek gránitalkotta csúcsai a 2600 m magasságot is meghaladják (Ferenc-József-csúcs 2663 m, Lomnici-csúcs 2635 m). [...] A Magas-Tátrát D. és K. felől a Poprád vizétől öntözött kies sz.-i lapály határolja, hazánknak egyik legmagasabban fekvő nagyobb feltérsege, melynek tenger feletti magassága 675 és 800 m közt ingadozik. Ezt K. felől a Lőcse-lublói hegység kiterjedt csoportja szegélyezi, mely Sz. vármegye K-i részét borítja a Hernád völgyétől kezdve a Poprád nagy kanyarulatáig; magassága 1284 m DK. felé a Branyiszkó-hegység csatlakozik hozzá (Viszoka hola 1172 m) a híres Branyiszkó-szorossal (758 m). A Hernád völgyétől D-re a Gömör-Sz.-i Érchegység különböző csoportjai terülnek el; [...] ezen hegylánchoz É. felől a Szkala (1014 m) és Gálmusz (921 m) csoportjai csatlakoznak; Ny. felé pedig a Káposztafalvi hegyecsoport [...] következik (1271 m), míg a vármegye Ny-i sarkába az Alacsony-Tátra-hegység K-i csoportja, a Királyhegy bocsátja végső nyulványait. [...] Folyóvizekben a vármegye gazdag; fő folyója a [...] Hernád, s [...] a [...] Gölnic [...]. A vármegye harmadik fő folyója a [...] Poprád, [...] vízben bővelkedő mellékvizei legnagyobbára a Magas-Tátrából folynak alá, mint a Menguszfalvi és Felkai patakok, a Tarpatok, Kőpatok, Fehérvíz és Béla, mindemegannyi hatalmas hegyi folyó. Végül a vármegye É-i határát mossa a Dunajec folyó [...]. Nagy számmal vannak Sz. vármegyében tavak is, nevezetesen a Magas-Tátra tengerszemei [...], melyek közül a Hincói-tó, Halas-tó, Tengerszem, Öttö stb. a nevezetesebbek. Ásványos forrásokban a vármegye szintén igen gazdag; a legnevezetesebbek: Tátrafüred, Lubló, Szmerdzsonka, Lucsivna, Leibic, Gánóc, Baldóc stb., mihez még a hidegvízgyógyintézetek és klimatikus gyógyhelyek Feketehegy, Thurzófüred, Iglóhuta, Barlangliget, Táraháza és a Magas-Tátra számos egyéb telepe csatlakozik.”¹⁹⁰

Szepes vármegye területe 1920-tól Csehszlovákia része lett, míg tizenhárom község: Dercsény, Feketebérc, Frigyesvágása, Szepesgyörke, Szepesmind-szent, Bélakorompa, Kislápos, Alsólápos, Felső-lápos, Nedec, Újbéla, Répásfalu, Újterebes Lengyelországhoz került. A vármegye nagyobb területe 1939–1944 között a független Szlovákiához tartozott. 1945-től ismét Csehszlovákia területe, 1993-tól Szlovákia része. A Lengyelországhoz csatolt községek a Kis-Lengyelországi vajdasághoz tartoznak.

Az ívelt oldalú, csücskös talpú címerpajzs negyedelt, boglárpajzsal.¹⁹¹ Az 1. mezőben kétfarkú orosz-lán kiöltött nyelvvel, mellső lábait felemeli – a Thurzó család címeréből, a 2. mezőben nyitott levélkoronából

balra forduló, növekvő egyszarvú látható – a Korotnok család címeréből, a 3. mezőben heraldikai lilium lebeg – a Dráveczky család címeréből, a 4. mezőben, hármassal halmon nyitott levélkoronából növekvő kőszáli kecske – a Berzeviczy család címeréből látható. A kerek talpú boglárpajzs mezejében, hármassal halmon növekvő, balra forduló, medve mancsában három gabonakalászt tart, a boglárpajzs jobb felső részén csillag ragyog, a szepesi (Tíz) X Nemes Lándzsások Felső Széke címeréből.¹⁹²

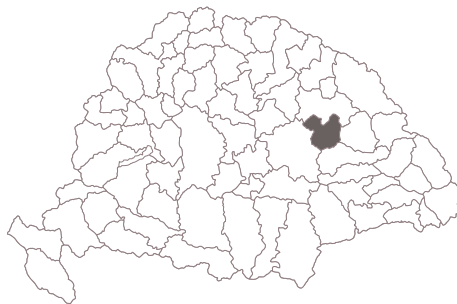
[A pajzsot nyitott, drágakövekkel berakott bélelt levélkorona díszíti. Sisak nincs, mégis a címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]

¹⁸⁹ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 992.

¹⁹⁰ Pallas. *Az alaplmu.*

¹⁹¹ Bél Mátyás: *Hungariae antiquae et novae prodromus I.* Nürnberg, Petrus Conradus Monath, 1723. 83–84. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 127–133.

¹⁹² Vö. Sokolovský (2010): i. m. 141.

Szilágy vármegye címere

Szilágy vármegye¹⁹³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Szilágy, vármegye [...] hazánk Tisza balparti részében, É-on Szatmár, Ny-on Bihar, D-en Bihar és Kolozs, K-en Szolnok-Doboka vármegye határolja. Területe: 3628,69 km². Sz. vmegye túlnyomóan hegyes, csak ÉNy-i részébe nyulik be az Alföld a Kraszna-völgyében meglehetősen messzire D. felé. Hegyágai D-en félkörben húzódnak, melynek csomópontja Sz., Bihar és Kolozs vármegyék határán van; innen ÉNy. felé a Rézhegység indul ki, mely 800 métert sehol meg nem haladó gerinc a vármegye határát képezi, ÉK. felé a Meszeshegység húzódik, mely a Perjei Magurában 988 m magasságot ér el; mindkét hegység nagyjából erdőkkel van borítva. A hegységhez É. felé csatlakozó hegy- és dombsorok jóval alacsonyabbak, változatos, többnyire erdős dombvidéket képeznek, mely csak a Sz.-Somlyó melletti Magura hegygyel emelkedik 500 méteren túl (596 m). A Zilah és Sz. völgye közti dombsor azonban odább É. felé ismét nagyobb magasságra emelkedik s kifejtett hegység jellemét veszi fel Bükks-hegység neve alatt, legmagasabb emelkedése a Tarnica (550 m). A vármegye K-i része a Szamos termékeny, tág völgye. Folyóvizei közül legnagyobb a Szamos, de a vármegye fő folyójának a Kraszna tekinthető, mely a Meszes-hegységben ered s egész hosszában keresztül folyik rajta; jelentékenyebb vizek még É-on a Nagy-Ér, Ny-on a Berettyó, továbbá a vármegye belsejében a Zilah, K-en a Sz. és Egregy. Az Ér vidékén kiterjedtebb mocsarak vannak. Ásványos forrás nagyobb számmal fakad, melyek közül figyelmet érdemel a zálnoki és zoványi fürdők. Éghajlata a lapályos részen és a szélesebb völgyekben legmelegebb, a hegységek belseje felé fokozatosan hűvösödik, egyúttal csapadékban gazdagabb, mint a lapály.”¹⁹⁴

Szilágy vármegye 1876-ban alakult meg Kraszna vármegye és Közép-Szolnok vármegye egyesítésével, kiegészítve Doboka vármegye Egregyi járásával. Területe 1920-tól a Román Királyság fennhatósága alá tartozott. 1940-1944 között ismét a Magyar Királyság része. 1945-től a Román Királyság területe, 1948-tól Románia része.

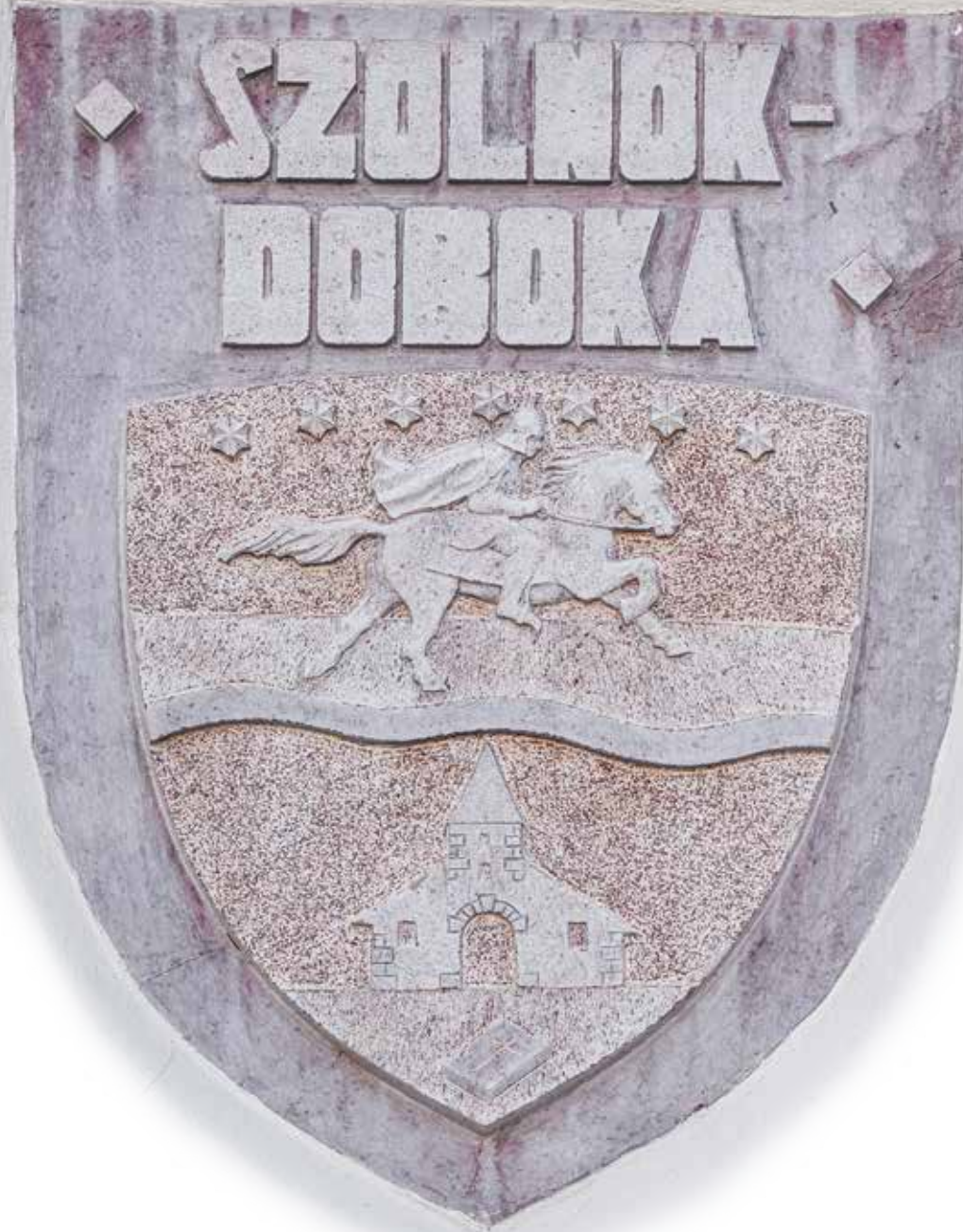
Szilágy vármegye összetett címere a korábbi Közép-Szolnok vármegye és Kraszna vármegye címerpajzsainak egyesítésével jött létre. A két egymás felé döntött, ívelt oldalú, csücskös talpú *[szegélyezett]* pajzs érinti egymást. A jobb oldali pajzs negyedelt – Közép-Szolnok vármegye címere. Az 1. mezőben a mező bal szélén előtűnő, könyökben behajlított kar egy szőlőfürtöt, ugyanakkor felfelé makkot és két

gabonakalászt tart, a föld termékenységét jelölve. A 2. mezőben sziklán háromtornyú vár áll. A 3. mezőben egyenes talajon szarvas ágaskodik. A 4. mezőben három hullámos pólya látszik a Kraszna, Szamos és Szilágy folyókat jelképezve. A bal oldali pajzs Kraszna vármegye címere. Pajzsmezejében jobbról, lebegő halmon balra forduló fehér galamb áll csőrében olajágot tartva. A galambbal szemben ugyancsak lebegő, nyitott, bélelt levélkoronából növekvő kettősfarkú, kiöltött nyelvű oroszlán emelkedik ki mellső lábait megemelve.

[Az egymást érintő címerpajzsokat nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkorona díszíti. A címer alatt jobbról tölgyág, balról olajág lebeg.]

¹⁹³ MNL OL – K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Királyi könyvek, 68. kötet, 458.

¹⁹⁴ Pallas. *Az alapmű.*

Szolnok-Doboka vármegye címere

Szolnok-Doboka vármegye¹⁹⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Szolnok-Doboka vármegye [...] hazánk királyhágóntúli részében; határai É-on Szatmár és Máramaros, K-en Beszterce-Naszód, D-en Kolozs, Ny-on Szilágy és Szatmár vármegyék. Területe 5149,82 km². A vármegye területe egészen hegyes; legmagasabb hegyei É-i határán vannak, ahol a Lápos hegység és a Cibles csoportja [...] emelkednek; amaz a Priszlopban 1836, emez 1842 m magasságot ér el. Az utóbbiból DNy. felé jelentékeny hegység ágazik ki, mely Ilosvai hegycsoport [...] neve alatt a Lápos és Szamos völgyének terjedelmes körét hálózza be, átlag 7-800 m magas hegysorokkal. A Szamos völgyétől D-re alacsonyabb hegyvidék terül el, mely DK. felé lassan a Mezőségbe megy át, míg DNy. felé erősebb hegységi jelleget vesz fel.

Ezen hegységeket több nagyobb folyó szeldeli; D-ről a Kis-Szamos, K-ről a Nagy-Szamos lép a vármegye földjére, kacskaringós folyás után Désnél egyesülvén, ahonnan kezdve az egyesült folyó ÉNy-i irányt követ Resztolcnak, ahol ismét DNy. felé fordul s Szurduknál a vármegye területét elhagyja; a Nagy-Szamos a Sajó, Mejjes és Ilosva vizét, a Kis-Szamos a Lóna és Fűzes patakat veszi fel; az egyesült Szamosba a Deberke patak, a Csobánka és Gorbó ömlik. A vármegye É-i része a Lápos vízterületéhez tartozik, mely a beléje ömlő Kapnikkal együtt a Lápos hegység összes vizeit gyűjti magába. A vármegye DK-i, már a Mezőséghez számítandó részében több nagyobb tó is van, minő a cegei, széki és kisszéki.”¹⁹⁶

Szolnok-Doboka vármegye 1876-ban alakult meg Belső-Szolnok vármegye és Doboka vármegye legnagyobb részéből, kiegészítve azt Kővár vidéke egy részével. Területe 1920-tól a Román Királyság fennhatósága alá tartozott. 1940-1944 között - kissé módosított vármegyehatárokkal - ismét a Magyar Királyság része. 1945-től a Román Királyság területe, 1948-tól Románia része.

A [szegélyezett] háromszögű pajzsot vágásként egy hullámos pólya osztja. A felső mezőben, sík talajon lándzsáját dőfésre előreszegezve Szent László lovag vágat jobbról balra, patkolt lovon, díszített nyeregtakaróval, nyeregben, kantárt fogva. A lovag páncélt és díszített sisakot visel - Doboka vármegye címeréből. A páncélon fegyveringet és párdúcőr palástot hord, felette hét csillag ragyog. A monda szerint 1068-ban, amikor a *kunok* (besenyők) rabolva-fosztogatva betörték az országba, és a zsákmánnyal elvonulásra

készülődtek, Salamon király, Géza herceg (1074-1077-ig I. Géza király) és László herceg (1077-1095-ig I. László király) Cserhalomnál (Kerlés hegye) vereséget mértek a *kunokra*. A csatában László herceg észrevette, hogy egy *kun* lovas magyar leányt rabolva elvágat. A herceg üldözőbe vette, majd odakiáltott a leánynak, aki erre elrablóját az övénel megragadva levette magát a nyeregből. László herceg beérve a *kunt*, „inait elvágva” megölte. A vágató magyar lovag címerképe azt a pillanatot örökítette meg, amint László lándzsáját előrszegezve az előtte menekülő lovast üldözi. A ragyogó hét csillag a hét magyar vezért - Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm - szimbolizálja, a hullámos pólya a Szamos folyót jelzi. Az alsó mezőben egyes talajon egytornyú kápolna áll nyitott kapukkal, egy-egy ablakkal, a dési óvár kápolnáját jelképezve. Előtte a földön haránt irányban latin kereszttel vésett hasábkő fekszik.

¹⁹⁵ MNL OL - K 19 - Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek - 68. kötet - 471.

¹⁹⁶ Pallas. Az alaplmu.

Temes vármegye címere

Temes vármegye¹⁹⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Temes [...] vármegye [...] hazánk Tisza-Maros-közében; határai: É-on Arad vármegye, melytől a Maros folyó választja el; K-en Krassó-Szörény vármegye, Ny-on Torontál vármegye, D-en Szerbia, melytől a Duna választja el. Az É-ról D. felé hosszúra nyúló, de igen keskeny vármegye területe 7110,56 km². Földje Ny-i részében termékeny síkság, melynek tenger feletti magassága a Moravica-csatorna körül csak 76 m, de a Béga és Karas közti térség nagy részében is 100 méteren alul marad. [...] A síkság a Béga folyó mentén nyomul legmesszebbre K felé. [...] Temesvártól É-ra és ÉK-re a Pojana-Ruszka hegység kiágazásai gyanánt tekinthető dombvidék (250-350 m) terül el; a Béga völgyétől D-re a Bogsáni hegycsoport végső ágai (Dimpu Szkamuje, 355 m) nyulnak a vármegyébe. Jelentékenyebb a T.-Kutas felett emelkedő Kudrici tető (641 m), mely a vármegye legmagasabb emelkedése és a hozzá csatlakozó verseci Várhely (497 m); végül a Néra völgyéből a Liza poljana (549 m.), mint a Lokva-hegység [...] kiágazása emelkedik.

A vármegye konfigurációjából kifolyólag a folyóvizek mind K-ról Ny., illetve DNy. felé szelik T. vármegye földjét; két fő folyója, a Duna és a Maros [...]. Ezekon kívül legjelentékenyebb vize a Béga, melyből Temesvárnál hajózási csatorna indul ki; a Béga mellékvizei közül a Kizdia a legjelentékenyebb. A Bégával vízrajzilag összefügg a T., a Temesina, Poganis s Jaruga nevű mellékvizekkel. [...] A Kudrici tetőn túl a közvetlenül a Dunába szakadó Karas és Néra következnek. Ásványvizei közül a buziási vasas savanyuvizforrás a legismertebb; kevésbé jelentékeny a lippai és a bogda-rigósi savanyuviz.”¹⁹⁸

Temes vármegyét 1779-ben alakították meg a török teljes kiűzését követően a Magyar Királyság vármegyrendszerének részeként. 1876-ban csatolták hozzá a korábban Krassó-Szörény vármegyei Fehértemplomot és környékét. 1884-ben Kusics község Temeshez, Daruvár pedig Krassóhoz került, végül 1892-ben hozzácsatolták Székelykeve községet Torontál vármegyétől. Területének mintegy kétharmada 1920-tól a Román Királyság fennhatósága alá tartozott, a fennmaradó egyharmad rész a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság igazgatása alá került. A kétharmad rész 1948-tól Románia része, míg az egyharmad terület 1929-1941 között a Jugoszláv Királyság fennhatósága alá tartozott, 1945-től Jugoszlávia része lett. 2006-tól Szerbiához tartozik.

Az ívelt oldalú, hegyes talpú pajzs egy pólyával vágott. A pólyában *II. J. M. T.*, azaz II. József és Mária Terézia nevének kezdőbetűi olvashatók. A felső mező hasított. Az 1. mezőben a tényleges magyar királyi hatalom jelképe, hármassal álló, nyitott levélkoronából kiemelkedő apostoli kettős kereszt látható.

A 2. pajzsmező, vágással osztott. A felső mezőben növekvő, kiöltött nyelvű oroszlán jobb mellső lábával ívelt markolatú szablyát emel. Az alsó mezőben három hullámos pólya látszik, a gróf nicki Niczky család címeréből. A pajzs alsó mezejében, sík talajon Temesvár erődrendszere áll falakkal, ablakokkal és lőrészekkel, tornyokkal. A város előtt harántirányban patak folyik, a Béga-csatornát jelképezve. Maga az erődrendszer négy részből állt, a címerben csak a Béga jobb partján épült, falakkal és kettős árokkal körülvett város látható.

[A pajzsot nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkorona díszíti. A pajzstartók jobbról és balról is egy-egy magyar huszár zsinóros és gombsoros dolmányban, kettős paszománnyal díszített nadrágban, zsinórövével, vállszíjakkal. A huszárok sarkantyús csizmát, tarsolyt, veretes szablyát viselnek ívelt markolattal. Vállukon bélelt párducbőr kacagány, fejükön mosómedveprémes, posztóleffentyűs kucsma látható kócsagtollakkal. A pajzstartók egyenes talapzaton állnak.]

¹⁹⁷ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 654.

¹⁹⁸ Pallas. *Az alaplmu.*

Tolna vármegye címere

Tolna vármegye¹⁹⁹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Tolna [...] vármegye [...] hazánk dunántúli részében; É-on Veszprém és Fejér, Ny-on Somogy, D-en Baranya, K-en Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegye határolja, utóbbiak felé a Duna képezvén a határt. Területe 3643,26 km². Lapályos és dombos vármegye; keleti, dunamelléki része sík, ennek legdélibb része a Sárköz, melynek tenger feletti magassága 87 méterig száll alá. Ettől közvetlenül nyugatra, a Sárviz mentén a Szegzárdi dombcsoport terül el, mely az Óriáshegyben éri el legnagyobb magasságát (360 m), míg ettől DNy-ra a Mecsek nyulványai a baranyai határon 594 m-ig is emelkednek (Ördöghegy). A Kapos és Sió által körülfolyt terület a 300 méter magasságot sehol el nem érő dombvidék, melyet egyes nagyobb völgyek több részre tagolnak. Kisebb és szétdaraboltabb a Kapostól a somogyi határig elterülő dombvidék. Tágas és termékeny völgyek választják el egymástól e dombvidékeket, és azok mindegyikének megvan a maga folyója. Maga a Duna csak a vármegye keleti határát mossa, áradásaival gyakran veszélyeztetvén a szomszédos községeket (Gerjen, Öcsény); legjelentékenyebb mellékvíze a végig csatornázott Sárviz, mely vizének javát a Tolna és Szegzárd közti csatornán önti a Dunába, de régi medrében Bátáig is hömpölyög tovább. A Sárvizzel mintegy 45 km-nyi hosszúságban párhuzamosan és tőle legtöbbször csak 1 kilométernyi távolságban folyik a Sió-csatorna, mely a Sió folyónak a Kapossal való egyesüléséből jő létre és Agárdnál torkollik a Sárvizbe. A szintén csatornázott Kapos Dombóvár felől DNy-ÉK-i irányban folyik s a vármegye É-i határán ömlik a Sióba, miután a Ny-K-i folyású Koppányt is felvette. E folyóvizek mentén azelőtt terjedelmes mocsarak voltak, de a Sió-, Kapos- és Sárviz-csatorna kiépítése folytán 50.000 hektárnál nagyobb terület vált termővé és ma még csak a Duna mentén vannak mocsaras térségek.”²⁰⁰

Tolna vármegye területe - az 1876. évi magyar közigazgatási rendszer véglegesítése óta - nem változott. Az 1950. évi magyarországi megyerendezést követően megnevezése Tolna megyére módosult.

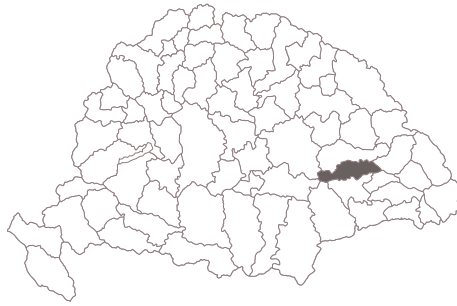
A hegyes talpú pajzs mezejében, kockázott márványkövezeten királyi trón áll négy, oszlopfőekkel és talapzattal díszített márványoszlopon nyugvó boltív alatt. A királyi trónon Szent István király ül tógában, palástban, lábát rojtos és szegélyezett párnára helyezi. Kezében jogart és országalmát tart, fejét

dicsfény veszi körül. A jobb oldali boltív alatt Szent Imre herceg áll tógában, palástban, cipőben. A király felé forduló herceg kezével liliumot tart, fejét hercegi korona fedi. A bal oldali boltív alatt Magyarország címere látható ovális pajzsban. A pajzsban gazdagon díszített magyar királyi korona nyugszik. Szent István király trónusa felett, felhőkön lebegve két kiterjesztett szárnyú angyal tartja az előbbivel megegyező formájú magyar királyi koronát.²⁰¹

¹⁹⁹ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 449.

²⁰⁰ Pallas. *Az alaplmu.*

²⁰¹ Vö. Bél Mátyás: Tolna vármegye leírása. Ford. Kun Lajos. In K. Balog János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből IX. Szekszárd, Tolna Megyei Tanács Levéltára, 1979. 341.*

Torda-Aranyos vármegye címere

Torda-Aranyos vármegye²⁰² földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Torda-Aranyos [...] vármegye hazánk királyhágón túli részében; határai É-on Kolozs, K-en Maros-Torda, D-en Kis-Küküllő és Alsó-Fehér, Ny-on Arad és Bihar vármegye. Területe 3369,58 km². Felszine Ny-i részében igen hegyes, K-i fele ellenben dombos és lapályos. Ny-i határán a Biharhegység emelkedik, melynek főbb csúcsai itt a Kukurbeta (1849 m), Piatra graitore (1659 m) és a Gajna (1486 m); e vadregényes hegységhez, melynek mélyébe van a szkerisórai Gyeczár jégbarlang és a vidrai vizesés, K. felé a Gyulai havasok csatlakoznak, melyek az Öreghavasban (Muntyemáre) érik el legnagyobb magasságukat (1829 m). A Jára völgyétől K. felé a hegység hirtelen lelapul, magassága 7-800 m-t nem halad meg s ezen részében van a szépségéről híres tordai és túri hasadék [...]. Az Aranyos völgyétől D-re az Aranyosmelléki hegység húzódik, melynek főbb csúcsai a Zsamina (1366 m), Csórai szirt (1440 m) és a híres Székelykő (1130 m) Torockó fölött; természeti szépségekben ez a hegység is igen gazdag (Kőköz, Aranyos völgye). Tordától és Felvincről K. felé hullámos és termékeny fentérség terül el, mely már a Mezőség [...] részét teszi.

Folyóvizekben T. gazdag; fő folyója a vármegye Ny-i részében eredő és egész hosszában a vármegye területén folyó Aranyos, mely a Járát, a Hesdát és a Túri patakot veszi magába; e folyó Vajdaszegnél ömlik a Marosba, mely mintegy 70 km-nyi vonalon a vármegye D-i határát jelöli; beléje a Szengyeli és Kapus patakok ömlenek. Mindezen vizek, valamint mellékvizeik vizben elég gazdagok. A Mezőségen sok kisebb-nagyobb tó van, melyeknek vizét nagyobbára a Szengyeli és Kapus patak vezeti a Marosba.”²⁰³

A vármegye 1876-ban alakult meg Torda vármegye nyugati részének és Aranyos széknek, továbbá Alsó-Fehér vármegye egy részének összevonásával. Székhelye Torda. Területe 1920-tól a Román Királysághoz tartozott, 1948-tól Románia része.

Az ívelt oldalú, többszörösen ívelt csücskös talpú *[szegélyezett]* reneszánsz pajzs vágott. A felső mezőben két sziklás hegy látható, közöttük szakadékkal – a Tordai-hasadék – és a sziklákon elszórt pénzekkel, két patkóval emlékeztetve *A Tordai-hasadék* és a *Szent László pénze* című mondákra. Torda vármegye címeréből: I. (Szent) László csatát veszített Erdélyben a *kunokkal* (besenyők) szemben, a király

egy Torda várostól nyugatra húzódó hegygerincen menekült katonáival. Az üldözők már majdnem utolérték Lászlót, de ő Istenhez fordult segítségért: „Szabadíts meg, Uram!”, és a következő pillanatban a hegy kettéhasadt az üldözők és az üldözöttek között, így a király megmenekült. I. (Szent) László lovának patkónyoma a legenda szerint évszázadokkal később is jól látható volt. A címerpajzs alsó mezejében két hullámos pólya látható az Aranyos és a Maros folyókat szimbolizálva, Aranyos székely szék címeréből.

*[A pajzsot nyitott, bélelt, ékkövekkel kirakott kétgöngyös levélkorona díszíti.]*²⁰⁴

²⁰² MNL OL - K 19 - Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek - 68. kötet - 505.

²⁰³ Pallas. *Az alaplú.*

²⁰⁴ Lásd még: Pál-Antal Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig.* Marosvásárhely, Mentor Könyvek, 2004. 188-189.

Torontál vármegye címere

Torontál vármegye²⁰⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Torontál vármegye [...] hazánk déli részében, a Duna-Maros szögében. Határai: É-on Csanád vármegye, melytől a Maros választja el, K-en Temes vármegye, D-en Szerbia, melytől a Duna választja el, Ny-on Bács-Bodrog vármegye és Szlavonia, melyektől a Tisza, ill. Duna választja el. 9521,42 km². Az egész vármegye lapályos és részét képezi a nagy magyar alföldnek, melynek legmélyebb fekvésű részei közé tartozik. E kiterjed síkság K-ról Ny. felé lassan aláereszkedik és tenger fölötti magassága mindenütt kevesebb 100 m-nél (leszáll 73 m-ig); csak a Berzava folyótól D-re eső, nagy terjedelmű Delibláti homokpuszta [...] v. Bielo berdo képez jóval magasabb fekvésű, hullámos területű feltértséget, melynek magassága 157 m-ig is emelkedik. A vármegye folyóvizekben igen gazdag; DNy-i és D-i részén a Duna képezi a határt, melynek szélessége 560-700, mélysége 6-16 m, partjai alacsonyak és számos holtág és ér keresztezi a szomszédos vidéket; a legmocsarasabb rész, az u. n. pancsovai öböl azonban újabb időben szárazzá tétetvén, a bukovinai csángók letelepítésére használtatott fel. A Tisza Ny-i határát jelöli a vármegyének, lassu, lomha folyású és gyakran kiáradó folyó, partjain mocsarakkal és tavakkal; É-on a Maros határolja a vármegyét, belőle az Aranka-ág szakad ki, mely DNy-i irányban öntözi T. vármegye É-i részét, Pádénál öntvén vizet a Tiszába. A többi folyóvíz mind ÉK-DNy-i irányban szeli a vármegye földjét; így a Béga, melynek folyása két csatornában (lecsapolási és hajózási csatorna) szabályozva van, a Temes és a szintén csatornázott Berzava, mely Moravicai- és Teréz-csatorna vizeit veszi magába. Nagyobb mocsarai az alibunári [...] és ilancai. Ásványos forrásai az ivándai keserűvíz és a melencei Ruzsanda-tó.”²⁰⁶

Torontál vármegye 1778-ban került vissza a Magyar Királyság fennhatósága alá Nagybecskerek székhellyel. 1848-1849 között a vármegye a Szerb Vajdaság, majd 1849-1860 között a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság Habsburg-tartomány része volt. 1860-ban visszakerült a Magyar Királysághoz. 1873-ban a vármegye kapta a Temeskubini járás kivételével a Német-bánsági ezred területét, valamint az Alibunári járást. 1876-ban a vármegyébe olvadt a Nagykikindai Királyi Koronai Kerület. 1881-ben Újszegedet Csongrád vármegyéhez, 1892-ben Székelykeve községet Temes vármegyéhez csatolták. A vármegye 1920-ban a mintegy egy hónapig fennált (24 nap) Bánáti Köztársasághoz tartozott. Ezt követően területének mintegy kétharmada a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz, mintegy egyharmada a Román Királysághoz került. A vármegye területének töredéke a Magyar Királyság fennhatósága alatt maradt, amelyet 1923-ban egyesítettek Csanád és Arad vármegyékkel, így jött létre Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye. Ennek területét az 1950-es megyerendezés során felosztották Békés megye és Csongrád megye között, így most a régi Torontál vármegye magyarországi része Csongrád megyéhez tartozik. A régi vármegye területének

mintegy kétharmada 1929-1941-ig a Jugoszláv Királyság része volt, 1945-től Jugoszláviához tartozott, 2006-tól Szerbia része. A korábbi vármegye területének mintegy egyharmada 1948-tól Románia része.

Az ívelt oldalú, többszörösen ívelt csücskös talpú pajzsot egy pólya vágással öt mezőre osztja, amelyben *II. J. M. T.* betűk - II. József és Mária Terézia nevének kezdőbetűi - láthatók. A pajzs felső mezeje hasított. A jobb oldali mezőben, sík talajon pártázott torony áll nyitott kapuval, lőrészekkel. A vártornyon fecskefarkú zászló leng közepén egyenes oldalú talpas keresztel. Az oklevél szövege szerint a vártorony a vármegye megnevezésére utal - *torony-tál*. A bal oldali mezőben emberarcú nap tündökölt. A címerpajzs alsó mezeje ívelt oldalú ékeléssel harmadolt. A jobb oldali és a bal oldali mezők közepén egy-egy heraldikai rózsza lebeg szirmokkal, levelekkel. Az ékben bőségszaruból gabonakalászos és gyümölcsök hullanak ki. A gabonakalászosok, a gyümölcsök és maga a bőségszaru is, amely a bőség, termékenység szimbóluma, Torontál vármegye földjének gazdagságát, termékenységét jelenti.

[A címerpajzsot nyitott, bélelt és drágakövekkel ékesített levélkorona díszíti. Pajzstartók: szürke talapzaton jobbról sas, balról oroszlán, kiöltött nyelvvél.]

²⁰⁵ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 613.

²⁰⁶ Pallas. *Az alaplmu.*

Trencsén vármegye címere

Trencsén vármegye²⁰⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Trencsén [...] vármegye [...] hazánk dunaparti részében; határai Ny-on Morvaország, melytől a Kárpátok ÉNy-i határláncolata választja el, É-on Szilézia és Galicia, K-en Árva, Turóc és Nyitra, D-en Nyitra vármegye. Területe 4619,82 km². T. vármegye földje túlnyomóan hegyvidék, melyet a Vág széles völgye választ ketté. Jobb partján az ÉNy-i határláncolat emelkedik, fő gerincével legtöbbször egyúttal az ország határát is jelölve. Ezen láncolatnak főbb csoportjai a vármegye területén: a Lopenik (912 m), Lukov (8685 m), az Oroszlánkői csoport (a kilátásról híres Komlóhegygyel, 926 m), a Javornik (1077 m), a Ny-i Beszkédek (1067 m) és az Osszus (1236 m). A Vág bal partján a Kis-Fátra hegyláncolatához tartozó csoportok emelkednek, melyek a Sztrecsnói szoroson túl a folyó jobb partjára is átmennek; ezen csoportok D-ről É. felé haladva: az Inovec csoportja (1042 m), a Sztrazsó (1214 m), a Manin csoportja a híres Manin-hasadékkal [...] a Szulyói hegycsoport a szintén híres szulyói völgygyel [...] majd a Rajcsanka vizén túl a Veterne hola vagy Rajeci havasok a Klak (1353 m) és Mincsol (1364 m) csúcsokkal. Ahol a Vág völgye a Kis-Fátra vonulatán áttör, ott a tulajdonképeni Kis-Fátra vagy Kriván-Fátra hatalmas csoportja emelkedik, amelyben T. vármegye legmagasabb ormai, u. m. a gyönyörű kilátású Kis-Kriván (1711 m), a Sztoh (1608 m) s a szaggatott Roszgyec (1606 m) emelkednek, köztük van a szépségéről ismeretes tyerhovai völgy. Az egyes hegycsoportok közt jelentékeny nyergek vannak és szorosok nyílnak; ilyenek a Vlára-szoros (283 m), a Lissza-szoros (457 m), a papradnói hágó, a styavniki hágó, a turzovkai szoros, a jablunkai szoros (550 m) és a szkalitei szoros (700 m), melyek Morvaország, Szilézia és Galicia felé közvetítik a közlekedést, továbbá a facskói hágó, mely Nyitra vármegyébe és a tyerhovázrivi, mely Árva vármegyébe vezet át. Folyóvizei közül a Vág a legnagyobb, de egyúttal rohamos folyásánál és áradásainál fogva a legveszedelmesebb; mellékvizei közül a Varinka, Kiszuca (a Bisztricával), Belavoda, Vlára, Rajcsanka vagy Zsillinka és Teplicska a nagyobbak; DK-i részében a Nyitrának adózó Szvinna, Radisa és Bebrava erednek. Jelentékenyebb tava nincs, de ásványos forrásai nagy számmal, köztük legjelesebbek a trencsenteplinci kénes hőforrások, a rajecfürdői tiszta hőforrások, kevésbé jelentékeny a nagykulvai savanyúvíz.”²⁰⁸

Trencsén vármegye területe 1920-tól Csehszlovákia területéhez tartozott. 1939-1945-ig Szlovákia része volt, ezt követően az újból megalakuló Csehszlovákia, majd 1993-tól Szlovákia részét képezi.

A csücskös talpú pajzs mezejében, sík talajon egyenes törzsű tűlevelű erdei fenyő áll, amelynek törzsére egy lebegő, csücskös talpú boglárpajzsot helyeztek. A boglárpajzsra balról, pajzstakaróként, mellső két lábával szarvas támaszkodik. A nagypajzs jobb szélén

sziklavonulat húzódik. A boglárpajzs mezejében nyitott, bélelt és ékkövekkel díszített levélkoronán kiterjesztett szárnyú sas áll kiöltött nyelvvel, begyét nyíllal átlóve, ami a gróf Illésházy család címere.

*[Az alappajzson jobbra fordított, nyakékes, bélelt pántos sisak nyugszik, amelynek nyitott, ékkövekkel kirakott levélkoronájából növekvő szarvas emelkedik ki. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]*²⁰⁹

²⁰⁷ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 567.

²⁰⁸ Pallas. Az alappajzs.

²⁰⁹ Vö. Bél (2011): i. m. 203. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 162-166.

Turóc vármegye címere

Turóc vármegye²¹⁰ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Turóc [...] vármegye [...] hazánk dunabalparti részében; határai Ny-on Nyitra és Trencsén, É-on az utóbbi és Árva, K-en Liptó és Zólyom, D-en Bars és Nyitra vármegye. Területe 1150,35 km². T. egy magas hegyektől minden oldal felől körülvevő katlant képez, melynek csak ÉK-en és ÉNy-on van természetes nyílása, ahol ugyanis a Vág folyó a hegyövet áttöri. É-on a Kis-Fátra vagy Fátra-Kriván hegység emelkedik, mely a Kis-Kriván csúcsában 1711 m. magasságot ér el. Ezt a Vág kralováni szorosra választja el a Nagy-Fátrától, melynek hatalmas hegytömege T. vármegyét Liptótól és Zólyomtól választja el. E csoportnak kiválóbb kiemelkedései: a Klak (1395 m), Javorina (1330 m), Borisov (1512 m), Ploska (1533 m), Pusztalója (1586 m) és Krizsna (1575 m), majd a Hermánd-stubnyai nyergen (891 m) túl az Ahornbrunn (1266 m) és Vihnatova (1281 m). DNy-on a jóval alacsonyabb Zsgyár-hegység (893 m) alkotja a határt Bars vármegye felé. Ezt a Gajdell és Znió-Váralja közti nyereg (621 m) választja el a Veterna hora vagyis a Rajeci havasok csoportjától, melynek nagyobb emelkedései: a Klak vagy Orrkő (1353 m), Velka Luka (1477 m) és Mincsol (1364 m). Ezt a hegycsoportot a Sztrecsnói szoros választja el a Kis-Fátrától. Az ekként minden oldal felől hatalmas hegybástyáktól övezett feltérség D-ről É. felé lejt, míg amott 565 m-nyire van a tenger fölött, Ruttkánál már csak 376 m-t tesz.

E síkságot a T. folyó öntözi, mindkét oldalról igen sok bővizű hegyi patakkal (Mossóci, Necpáli, Szklabiniai, Vrickói patak) gyarapítva vizét. Ruttkánál a Vágba ömlik, mely K-Ny-i irányban hasítja a vármegyét s egyúttal egyetlen tutajozható folyója is. Vannak kisebb tavai, több szép vizesése (Suttó mellett) és néhány ásványos forrása, köztük a stubnyai melegforrások.”²¹¹

Turóc vármegye területe 1920-tól Csehszlovákiához tartozott, 1993-tól Szlovákia része.

A kerek talpú címerpajzs hasítással osztott, boglárpajzsa csücskös talpú. A jobb oldali pajzsmező - a Rakovszky család címeréből - vágott. Felső mezejében, nyitott, bélelt, ékkövekkel kirakott levélkoronából növekvő páncélos katona emelkedik ki, két oldalán [*egy-egy természetes tulipán*]. Jobb kezében szablyát [*egyenes pallost*], baljában *babérágot* tart. A katona felett jobbra csillag, balra újhald ragyog. Az alsó mezőt pólya osztja két pajzsmezőre. A pólyában folyami rák látható. A nagypajzs bal mezejében hármashalom, a középsőn nyitott, ékkövekkel, igazgyönggyel díszített levélkorona nyugszik. A korona csúcsán páncélozott, könyökben hajlított kar kivont egyenes kardot tart, amelyre vérrel csöpögő török fejet szúrtak - az Okolicsányi család címeréből. A pajzsmező jobb felső sarkában tündöklő csillag, bal

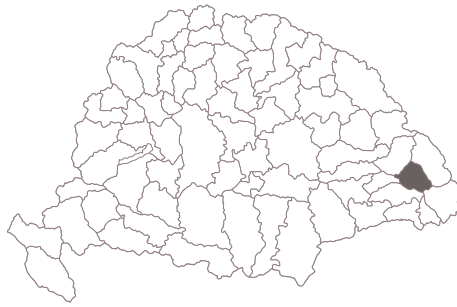
felső sarkában újhald ragyog. A boglárpajzs mezejében, ívelt halmon nyitott, ékkövekkel kirakott, igazgyönggyel díszített levélkorona áll, amelyből növekvő, kiöltött nyelvű farkas emelkedik ki mellső lábával rózsákat tartva. A címerpajzs jobb felső sarkában fogyó hold, vele szemben csillag ragyog, ami a Révay család címerére utal.

[*A boglárpajzson és a nagypajzson egyaránt nyitott, bélelt, drágakövekkel kirakott levélkorona nyugszik. A nagypajzsot díszítő levélkorona felett - érintve a koronát - szegélyezett, nyakékes, bélelt, pántos sisak lebeg tetején az előbbiekkal azonos sisakkoronával. A sisakkoronából a Révay család fő címerképe, a növekvő farkas emelkedik ki, a boglárpajzs címerképevel azonos formában. A sisaktakaró jobb oldali ívén a Rakovszky család fő címerképe, a bal oldali ívén az Okolicsányi család fő címerképe azonos formában látható. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.*]²¹²

²¹⁰ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 28. kötet - 331-335. és MNL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

²¹¹ Pallas. *Az alapmű.*

²¹² Vö. Bél (1736): i. m. 313-315. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 172-175.

Udvarhely vármegye címere

Udvarhely vármegye²¹³ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Udvarhely, vármegye [...] hazánk királyhágóntúli (erdélyi) részében. Határai: É-on Maros-Torda és Csík, K-en Csík, D-en Háromszék és Nagy-Küküllő, Ny-on Kis-Küküllő s Maros-Torda vármegye. Területe 3417,68 km². Felszine egész terjedelmében hegyes: legnagyobb hegysége a K-i határán emelkedő Hargita, mely a Tolvajos hágó (975 méter) által két szakaszra választván, É-i szakasza Galusateetőben 1798 m, déli csoportja a Kakukhegyben 1560 m. magasságot ér el. E hegységtől É-ra a Görgényi havasok nyulnak be U. vármegye É-i részébe, mintegy 1600 m magasságot érve el. E két jelentékeny hegységből a többnyire DNy-i irányú völgyek közé kisebb-nagyobb hegysorok ékelődnek be, melyek iránya ennél fogva túlnyomóan szintén ÉK-DNy-i. Ilyen a Rika hegység, mely a Vargyas és Homoród völgyei közt húzódván D. felé, a Méretetőben 1003 m.-re emelkedik; ilyen az Oltmelléki hegység a Nagy-Küküllő és Kis-Homoród, illetve Olt völgyei közt. Hasonló magasságúak a Küküllő folyó közét elborító Küküllőközi hegység, melynek főbb ormai a Lázhegy (1000 m) Farkaslakától K-re, a Firtos-hegy (1057 m) Firtos-Váralja felett és a Réztető (835 m) Székely-Keresztúrtól ÉK-re.

Az ezen hegyek közé bemélyedő folyók völgyei sehol sem tágulnak szélesebb lapályllyá; legjelentékenyebbek a vármegye É-i részén eredő Nagy-Küküllő, mely jobb felől a Fejérnyikó, Gagy és Magyaros vizét, bal felől Fenyét és Erked vizét veszi fel; továbbá az egyszersmind párhuzamos folyású Kis- és Nagy-Homoród, Vargyas, Kormos és Barót vize, melyek mind a vármegyének csak D-i határát csekély területen érintő Oltba ömlenek. Hasonlóképpen csak kevésbé érinti U. Ny-i határát a különben U.-ben eredő Kis-Küküllő, mely a Korond és Küsmöd vizével egyesül. Tavai aprók, legismertebb köztük a szombatfalvi. Ásványos forrásai nagy számmal vannak.”²¹⁴

Udvarhely vármegye 1876-ban alakult Udvarhely székéből. A vármegye 1920-tól a Román Királyság részévé vált. 1940-1944 között területének meghatározó, nagyobb része a Magyar Királyság fennhatósága alá került. 1945-től a vármegye területe ismét a Román Királyság része lett. 1948-tól Romániához tartozik.

A kerek talpú címerpajzs hasítással és vágással negyedelt. Az 1. és 4. mezőben öt-öt Szent András-kereszt alakban elhelyezett bizánci vagy ívelt oldalú talpas kereszt lebeg. A 2. és 3. mezőben egy-egy háromtornyú épület (templom) lebeg ablakokkal, nyitott kapuval. [A középső, magasabb tornyon apostoli kettős kereszt ragyog.] A 2. és 3. mező jobb felső sarkában naparc, bal sarkában újholdarc látható.

[A címerpajzson nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkorona nyugszik. Pajzstartók: jobbról egy székely primipilus csipőre tett kézzel, páncélban, sisakban, sarkantyúval. Oldalán díszített szablyát visel. Bal kezében ovális hadipajzsot és zászlós lándzsát tart, „amely fegyverrel a székely lovasok hadba vonulnak”. Balról egy székely pixidarius áll gombokkal és paszománnyal díszített dolmányban és nadrágban, övvel, vállszíjakkal. A székely gyalogos „a nép szokása szerint” süveget visel. Oldalán szablyát hord lőportartóval. Vállán köpeny van, bal karjával puskát tart. A pajzstartók kockázott talapzaton állnak.]

²¹³ MNL OL - B 18 - Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Libri Regii, Primae Classis - 10. kötet - 444-448. és MNL OL - B 2 - Erdélyi Kancelláriai Levéltár - Acta Generalia - 1757 - N° 101.

²¹⁴ Pallas. Az alaplmu.

Ugocsa vármegye címere

Ugocsa vármegye²¹⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Ugocsa, vármegye [...] hazánk ÉK-i részében, a Tisza két partján; É-on Bereg, K-en Máramaros és Szatmár, D-en és Ny-on ez utóbbi határolja. Területe 1190,63 km². A vármegye Ny-i része lapályos, csekély (120-130 m) tengerfeletti magassággal; K-i része azonban hegyes. A Tisza jobb partján a nagyszőlősi hegycsoport emelkedik, melynek legnagyobb magassága 878 m., míg nyugati végbástyája, a Nagyszőlős fölötti Feketehegy, melyen U. várromjai állanak, csak 368 m. A Tisza bal partján hasonlóképpen tetemesebb emelkedések vannak, melyek az Avas hegységhez tartoznak s a vármegye területén 827 m-nyi magasságot érnek el. E hegység végső nyulványaiul tekinthető a Gyula és Tamás-Váralja fölötti dombvidék (535 m), valamint a Kis-Gérce melletti dombok, melyek messzire vannak a síkságra előre tolva.

Folyóvizekben a vármegye aránylag gazdag. A Tisza K-Ny-i irányban hasítja a vármegyét, Királyháza mellett lépven ki a rónára, melyen több ágra oszlik. A vármegye Ny-i határán veszi magába a vele egyközű folyású Batár patakot. É-i részét a Borsova és Szalva, D-i részét a Túr vize öntözi; partjaik helyenként mocsarasak, leginkább a Borsova mentén, ahol a Fekete-Eger mocsár nyulik át.”²¹⁶

Ugocsa vármegye a Magyar Királyság egyik legkisebb területű vármegyéje volt. Területének mintegy két-harmada 1920-tól Csehszlovákiához tartozott, egy-harmadrésznyi területe a Román Királysághoz került, míg a Magyar Királyság fennhatósága alatt területének jelentéktelen része maradt. Ezt a kis területet először Szatmár vármegye szomszédos községeihez csatolták, majd az 1923-as közigazgatási rendezéskor Szatmár, Ugocsa és Bereg közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye része lett. 1938-ban Magyarország visszakapta Ugocsa határ menti nyugati részét, amely az ekkor megalakult Bereg és Ugocsa közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye részét képezte. 1939-1940-ig Ugocsa vármegye 1920 előtti területeit a Máramarosi közigazgatási kirendeltséghez csatolták. 1940-1944-ig a „régí” Ugocsa vármegye déli területei is magyar fennhatóság alá kerültek, így Bereg és Ugocsa vármegyéket szétválasztották és önállósították, Ugocsa vármegyéhez néhány kárpátaljai községet kapcsoltak. 1945-től Ugocsa vármegye területének korábban a Román Királyságnak ítélt része ismét

visszakerült a Román Királysághoz, 1948 óta Románia része. A vármegye északi területei 1945-től a Szovjetunióhoz kerültek, 1991-től Ukrajna részét képezik. 1945-től a korábban Magyarországnál meghagyott minimális terület ismét visszakerült, és Szatmár-Bereg megye része lett, majd az 1950-es megyerendezés óta Szabolcs-Szatmár megye részét képezte, amelynek neve 1990-ben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyére változott.

Az ívelt oldalú, kerek talpú [*szegélyezett*] pajzs negyedelt, kerek talpú boglárpajzzsal. [*A szegély 23 darab makkal díszített.*] Az 1. mezőben leveles szőlőfürt lebeg, a 2. mezőben haránt állított hal, a 3. mezőben száras-leveles makk látható. A 4. mezőben ugyancsak haránt elfordult folyami rák, a Batár folyó rákja helyezkedik el. A boglárpajzs mezejében oroszán ágaskodik. Ez a báró Perényi család címere, akik Ugocsa vármegye örökös főispánjai voltak.

[*A címerpajzs felett két heraldikai rózsza és köztük egy heraldikai lilium lebeg.*]

²¹⁵ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 660.

²¹⁶ Pallas. *Az alaplmu.*

Ung vármegye címere

Ung vármegye²¹⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Ung [...] vármegye [...] hazánk tiszajobbparti részében; határai É-on Zemplén vármegye és Galicia, K-en Bereg, D-en u. az és Szabolcs, Ny-on Szabolcs és Zemplén vármegye. Területe 3052,84 km². Északi nagyobb felét magas hegységek borítják, csak D-i és Ny-i része lapályos, alkotván a nagy magyar alföld északkeleti öblét, melynek tengerfeletti magassága 106-130 m. E síkságot Ny-on a Vihorlát hegység szegélyezi, mely a Vihorlát (1074 m), Motrogun (1019 m) és Szinnai kő (1007 m) nevű csúcsokban emelkedik legmagasabbra; ehhez K. felé a Propriusni hegycsoport (1020 m) csatlakozik. Az Ung folyó völgyén túl a Polyána csoportja következik (a Makovica csúcscsal, 978 m), mely a Szinyákba (992 m) megy át. Ettől É-ra a Polonina Runa csoportja (1482 m), végül a galíciai határon a Keleti Beszkidek csoportja emelkedik, melynek legmagasabb orma a Ravka (1300 m).

Ezen hegységeket számos jelentékeny folyó völgye választja el egymástól; maga a Tisza csak déli határán kis területen érintvén Ung földjét, tulajdonképpen az Ung a vármegye fő folyója; ez ÉK-DNy-i irányban folyik végig a vármegyén, jobbról az Ublya s Cserna, balról a Lyuta és Turja vizét véve fel magába. Az Ung a Laborcba ömlik, mely a vármegye Ny-i határát képezi, míg a Latorca, mely a Szinyák és Polyána vizeit (Sztara, Viela, Cigánypatak) egyesíti magában, D-en jelöli a határt. Zéténynél a Laborccal egyesülve a Bodrog nevet veszi fel. A Cserna és Ung alsó folyása mentén kisebb mocsarak, a Vihorlátban csinos tengerszem van. Ásványos források Szobráncon és Uzsokon fakadnak.”²¹⁸

Ung vármegye területének legnagyobb része 1920-tól (két község: Záhony és Győröcske kivételével) Csehszlovákia területéhez tartozott. A Magyar Királyság területén maradt két községet az 1923-as megyerendezéskor egyesítették Szabolcs vármegyével, és létrejött az 1938-ig fennállt Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye. Az 1920 előtti Ung vármegye egy része 1938-1944 között ismét a Magyar Királyság része lett, azonban a két említett községet véglegesen Szabolcs vármegyéhez csatolták, Ung vármegyéhez pedig más vármegyéktől tizenegy községet csatoltak, így korrigálták területét. Az 1920 előtti Ung vármegye északi részét 1939-1944 között az Ungi közigazgatási kirendeltséghez csatolták. 1945-től a „régii” Ung vármegye legnagyobb területe a Szovjetunióhoz

került, 1991-től Ukrajna része, nyugati sávja Csehszlovákiánál maradt, 1993-tól Szlovákia része.

Az ovális címerpajzs háromötöd-kétötöd arányban vágott. A háromötödöt képező felső mezőben középben nyitott, ékkövekkel díszített, bélelt levélkoronából növekvő páncélos vitéz emelkedik ki fején az előbbivel azonos koronával. A vitéz páncélos karjait könyökben behajlítva felfelé emeli. Mindkét kezében három-három száras búzakalászt tart. Az alsó mező háromszor vágott, míg a pólyák az Ung és Latorca folyókat jelképezik.²¹⁹

[A pajzson szegélyezett és díszített, nyakékes, bélelt, pántos sisak nyugszik. A sisakkorona nyitott levélkorona, amelyet ékkövek díszítenek. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]²²⁰

²¹⁷ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

²¹⁸ Pallas. *Az alaplmu.*

²¹⁹ Josephus Koller: *Cerographia Hungariae, seu notitia de insignibus, et sigillis Regni Mariano-Apostolici.* Nagyszombat, Leopoldus Berger, 1734. 159.

²²⁰ Vö. Bél Mátyás: *Ung vármegye leírása.* Ford. Tóth Gergely, bev. Tóth Gergely, Benei Bernadett. Budapest, Argumentum, 2015. 51. Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 187-188.

Vas vármegye címere

Vas vármegye²²¹ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Vas, vármegye [...] hazánk dunántúli részében; határai É-on Alsó-Ausztria és Sopron vármegye, K-en Veszprém, D-en Zala vármegye, Ny-on Stájerország. Területe 5035,31 km². Földalakulatára nézve Vas vármegye két részre osztható; kisebb keleti fele lapály, mely a kis magyar alföld vagy pozsonyi medence része, Ny-i része ellenben hegyes-dombos s különösen az ország határán tetemesb magasságig emelkedik. Vas vármegye hegysségei mind az Alpok rendszeréhez tartoznak s 3 csoportra oszlanak; legmagasabbak a vármegye ÉNy-i részén emelkedő hegyek, melyek egyfelől a csoportos alakulatu, s a szerpentin fellépése által jellemzett Borostyánkői hegycsoportra (Kőhalom 829 m), másfelől az ettől a vágodi nyereg (502 m) által elválasztott gerinces kifejlődésű Kőszegi hegységre [...] oszlanak; utóbbinak legkiválóbb emelkedései az Irottkő (883 m, a Dunántúl legmagasabb pontja), a Szarvaskő (862 m) és a kőszegi ezredéves emléktorony által koszoruzott Óház (609 m). Ezen, tövükben kitünő szőlőktől övezett jelentékeny hegységeket a Pinka völgye választja el a vármegye második, de már jóval kisebb hegycsoporttól, a Németújvári hegycsoporttól; ez egy messzire szétterülő és sokfelé elágazó dombvidék, mely legömbölyítet tetőivel s kevésbé meredek, részint erőd, részint felszántott lejtőivel lényegesen elüt az előbbi hegységtől; [...] a lapálynak igen csekély (120-150 m) tengerfeletti magassága van s egyike hazánk legjobb gabonatermő vidékének; a Rába mentén, mely közepén hasítja, messzire felnyulik DNy. felé, de csak Körmend és Csákány táján szűkül 3-4 km-nyi keskeny völgygyé, mely odább Ny. felé, főképen Szt.-Gotthárdnál, még inkább összeszorul. Ezen lapály nagy része teljesen sík, legfeljebb gyenge földhullámok mutatkoznak rajta, de K-i részében, melyet Kemenesaljának [...] neveznek, két egészen magányosan álló kúpalaku bazalthegy emelkedik ki belőle, t. i. a jó bortermő Ság (291 m) és a Kis-Somlyó (220 m).

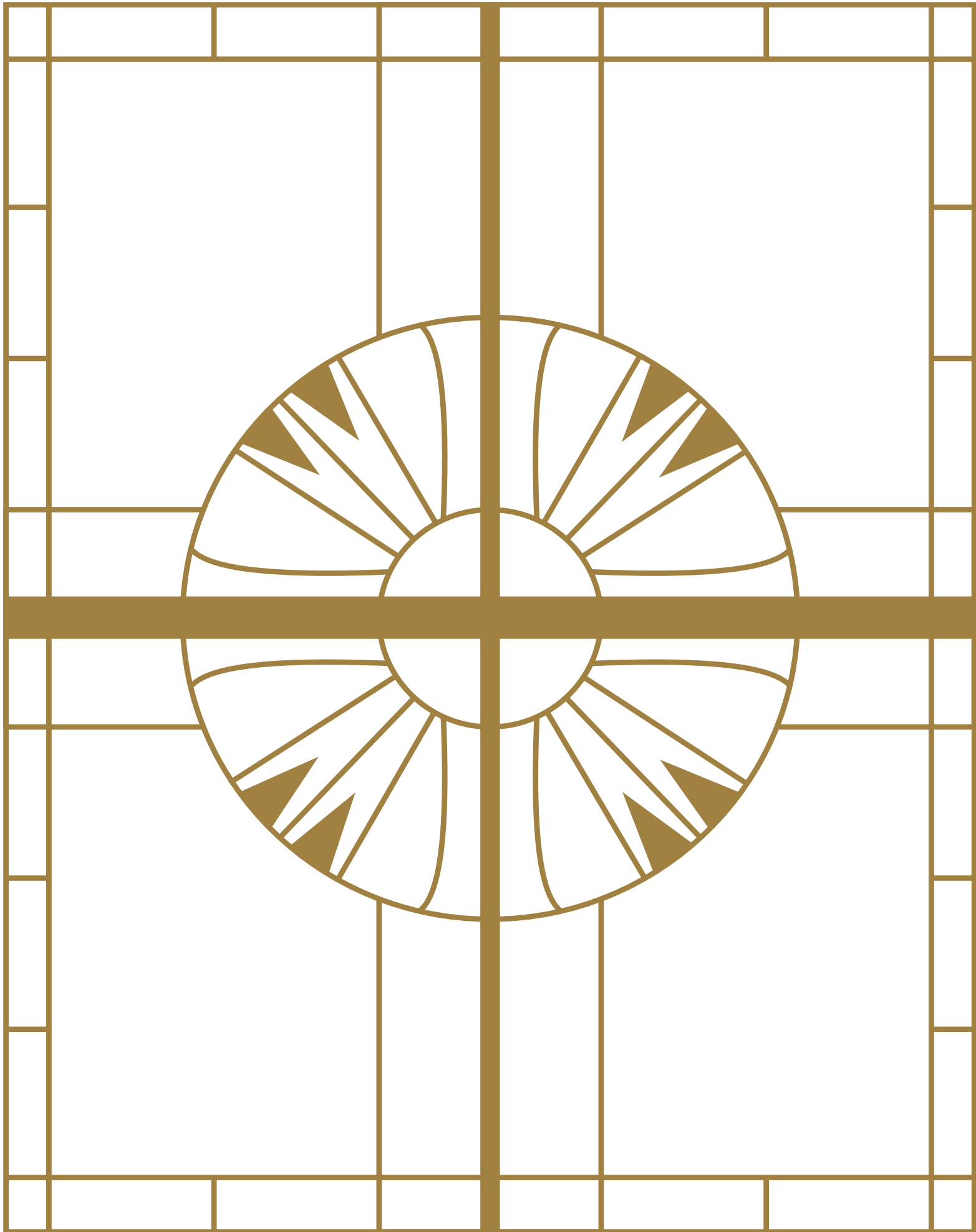
Folyóvizekben elég gazdag; fő folyója, a Rába Fehring közelében lép a vármegye területére s azt eleintén Ny-K-i, azután DNy-ÉK-i irányban hasítja; keskeny völgye Szt.-Gotthárdnál tágul s Körmendnél nyílik a nagy lapályra. Mellékvizei közül legnagyobb a vármegye Ny-i határát jelölő Lapincs, mely Szt.-Gotthárdnál ömlik beléje, a Pinka, melyet Körmendnél vesz fel, a Szombathely felől aláfutó Perint (Rum közelében torkollik beléje) és a borostyánkői hegységben eredő, Kőszeg és Szombathely mellett elfolyó Gyöngyös, mely Sárváron alul egyesül a Rábával. A vármegye É-i határát a Répce is érinti kisebb területen; K. felé pedig a Marcal jelöli a határt Veszprém vármegye felé. A vármegye D-i részében ered még a Kerka és Zala, legdélibb szögletét pedig a Mura és Lendva is öntözi. Nagyobb állóvize nincsen. Ásványos forrásai közül a tarcsai jód- és brómtartalmu savanyuvíz, a szécsénykúti (petánci) és sóskúti savanyuforrások említendők.”²²²

Itt helyezkedett el a Hienc Köztársaság, az 1918. november 22. és 1918. november 24. között fennálló köztársaság az 1918 előtti Magyar Királyság Sopron és Vas vármegyéinek nyugati területén, Nagymarton központtal. Két napig állt fenn. A Vendvidéki Köztársaság (Murai Köztársaság) 1919. május 29. és 1919. június 6. között létező állam, amely az 1918 előtt Magyar Királyság egy vármegyéjének, Vas vármegye délnyugati területeiből alakult meg (Szentgotthárd, Muraszombat, Lendva) Muraszombat székhellyel. A Lajtabánság az 1918 előtti Magyar Királyság Moson, Sopron, Vas vármegyéitől 1920-ban elszakított nyugati területein (amelyek Ausztriához kerültek) 1921. október 4. és 1921. november

5. között kikiáltott – de diplomáciai síkon el nem ismert – állama. Központja Felsőőr volt, Lajtabánság bánja tótprónai és blatnicai báró Prónay Pál magyar királyi százados volt. Jelenleg: Burgenland (Ausztria). Vas vármegye területének nyugati részét (Őrvidék) 1920-ban Ausztriának ítélték, délnyugati területeit a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területéhez csatolták, amely 1929 és 1941 között a Jugoszláv Királysághoz tartozott. E délnyugati terület 1941-től 1945-ig ismét a Magyar Királyság része lett (a Muravidék Muraközzel együtt). 1945-től a délnyugati terület Jugoszláviához került, 1991 óta Szlovénia része. 1950-ben a vármegye magyarországi területe kiegészült Sopron vármegye egy részével, illetve

²²¹ MNL OL - Y 1 - 1542. 1911, 2023, 1912. számú iratok és MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

²²² Pallas. Az alaplmu.

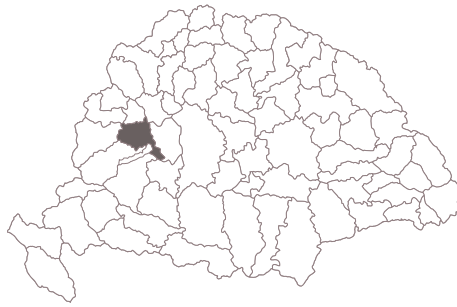
Veszprém és Zala vármegyékhez csatoltak területrészeket. 1950-től Vas vármegye Vas megye megnevezést használja.

Az ívelt oldalú, kerek talpú pajzsban kockakövekből épített, öttel pártázott vár lebeg zárt, boltíves várkapuval, két lőréssel. [*Vas vármegye 1860-ban vésett* „VAS VÁRMEGYE PECSÉTJE 1860”²²³ köriratú

pecsétjén – s az azt megelőző korszakokban használtakon is (1561-, 1728-, 1837-től) a vár (sáncvár) a címerpajzsban lebeg, nem látható öttel ívelt halmon álló vár.] A 2. és 4. bástyafokon strucc áll, csőrében patkót tart. A vármegye székhelyének, Szombathely püspöki városnak címerét írja le az alábbi szövegrészlet 1734-ből:

„A csillag az én kegyelem,
a Hold az Ég és Király előtt igazolt ősi hűségem,
tisztelve mindkettőt álhatatosan fennáll a tornyom,
s nem pusztíták el viharok,
megmaradok a balsorsban rendületlen hűséggel
Isten s a Király iránt.
Szilárd vagyok én Savar[ia]föld.”

²²³ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

Veszprém vármegye címere

Veszprém vármegye²²⁴ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Veszprém [...] vármegye [...] hazánk dunántúli részében; határai É-on Sopron, Győr és Komárom, K-en Fejér és Tolna, D-en Somogy és Zala, Ny-on Vas vármegye. Területe 4166,36 km². A vármegye közepe táján a Bakony emelkedik, mely annak legnagyobb részét borítja. E hegység ÉK-DNy-i irányban terül el és legnagyobb emelkedései É-on a Kőröshegy (713 m), Somhegy (653 m), középső szakaszában a Feketehegy (648 m), Papodhegy (646 m) és Köveshegy (575 m), déli szakaszában a Kabhegy (601 m). Ezen hegységet túlnyomóan bükkerdők borítják; É. és D. felé kisebb-nagyobb völgyek nyílnak. A Bakonytól Ny-ra a Marcal folyó felé tágas róna terül el, melynek hullámos keleti szegélye csakhamar átmegy a kis magyar alföld alacsony (140 m) rónájába. E róna déli részében a boráról híres Somlyó magányos kúpja (435 m) emelkedik fel. A vármegye DK-i része a Balatonon túl ismét hullámos lapály.

Vizei közül a Balaton tó csak É-i csücskével nyulik be a vármegye területére és kifolyása, a Sió Somogy vármegye felé a határt képezi. A Bakonyban számos kisebb folyócska ered; így a vármegye Ny-i határát jelölő Marcalba siet a Bakonyban eredő Hajas, Bittva, Tapolca és Gerence, míg Bakonyér és Csuha már a Duna közvetlen mellékvizei. K-i részében ered a Gaja, közepe táján a Séd és a dél felé folyó Eger patak. Mocsarai csekély kiterjedésűek, leginkább a Marcal mentén.”²²⁵

Veszprém vármegye területe és megnevezése is az 1950. évi megyerendezéskor változott: Siófokot és környékét Somogy megyéhez, az Enyingi járást Fejér megyéhez, a Zirci járás egyes településeit Komárom megyéhez csatolták. Vas megyétől a Pápai járáshoz csatolták Magyargencset, Kemenesszentpétert, Kemeneshögyészt, Győr megyétől Gyarmatot, Csíkvándot, Malomsokot. A Balaton északi partja Zala megye területéből szintén Veszprém megyéhez került.

Az ívelt oldalú, kerek talpú pajzs mezejében, hármas halmon faragott kövekből rakott háromtornyú

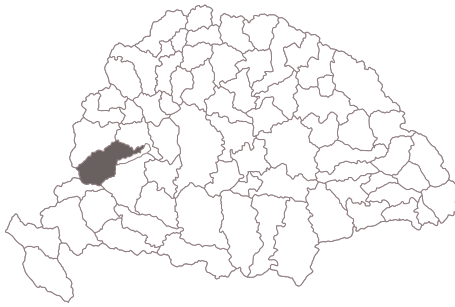
vár áll nyitott kapuval, felhúzott kapurostéllyal. A három torony egy-egy ablakos. A tornyok csúcsán kicsi gömb látszik. A középső torony csúcsából háromszáras tölgyfalevél és közöttük két makk sarjad ki. A címerpajzs jobb felső sarkában csillag [a címereslevélben fogóhold-arc], azzal szemben a pajzs másik oldalán újhöld [az oklevélben csillag] lebeg.²²⁶

[A címerpajzson nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt arany levélkorona nyugszik.]

²²⁴ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 320.

²²⁵ Pallas. Az alaplmu.

²²⁶ Veszprém vármegye címeres pecsétjének megújítása magyar körirattal - V. Ferdinánd - Bécs, 1836. január 14.; Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek. 8. 1826-1909.* Budapest, 1942. 247. Eredeti címereslevél: MNL Veszprém Megyei Levéltára - Oklevélgyűjtemény; MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 320-321; MNL OL - A 39 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Acta generalia - 1836 - N° 479; *Veszprém vármegye 1836. évi címermegújító adománylevele.* Faksimile. Veszprém, 2000. 9-10; Bertényi Iván - Hudi József - Tőrek András: *Veszprém megye településeinek címerei és zászlai.* (Magyarország öngazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek 2.) Kemendollár, Akvirál 96, 2008. 367.

Zala vármegye címere

Zala vármegye²²⁷ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Zala [...] vármegye [...] hazánk dunántúli részében; határai: É-on Vas és Veszprém, K-en és DK-en Somogy vármegye, melytől részben a Balaton tava választja el; D-en a Dráva jelöli a határt Horvátország [...] felé, Ny-on Stájerországgal és Vas vármegyével határos. Területe 5121,63 km². [...] ÉK-i részébe benyulnak a Bakony D-i ágai, melyekhez a nagyrészt magánosan álló bazaltkúpokból álló balatonvidéki hegyvidék csatlakozik; ennek jelentékenyebb kúpjai a Badacsony (438 m), Gulácsi hegy (398 m), Szigligeti csoport (243 m), Szt.-György-hegy (415 m), Haláp (361 m), Tóti hegy (347 m), Hegyesd (294 m), Csobánci hegy (376 m) és mint legmagasabb az Agártető (513 m), mely már a tulajdonképeni Bakonyba képezi az átmenetet. Odább Ny. felé egy elkülönített dombcsoporthoz tartozik el, benne a Tátika (413 m) és Rézi (427 m) romjaival koszorúzott hegyek.

A Zala kanyarulata és a Sárvíz-csatorna közt számos völgytől hasított alacsonyabb dombvidék (240-300 m) emelkedik, míg a Sárvíz, illetve Valicka-csatorna, a Zala folyó felső folyása, a Kerka és Valicka patakok közt a Göcsej név alatt ismeretes [...] vidék terül el. A Kerkától Ny. felé tágas róna következik, melyből az alsólendvai dombvidék (328 m) emelkedik ki. [...] A Balaton számos vizet vesz magába, legjelentékenyebb a Vas vármegyében eredő Z., mely Z.-Lövényél lép a vármegyébe [...]. A Z.-tól K-re a Gyöngyös, Lesence és Eger patak ömlik a Balatonba, míg a Marcal és Kigyó vize É. felé veszi útját. A vármegye DNy-i részét a Mura és Dráva öntözi, körülfogva a Muraközt, mely Légrádig, a két folyó egyesüléséig terjed.”²²⁸

1920-ban Zala vármegye délnyugati területe, a Mura-vidék a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, 1929-1941 között a Jugoszláv Királyság részét képezte. 1941-1945 között e terület visszakerült a Magyar Királysághoz. 1945-től Jugoszláviához tartozott, 1991-től Horvátország része. A magyarországi területen 1946-ban a Balatonfüredi járást Veszprém megyéhez csatolták. Az 1950-es megyerendezés a vármegye határait (és megnevezését is) jelentősen megváltoztatta. Vas megye déli területéhez tartozó néhány községet Zala megyéhez csatoltak, továbbá területe néhány Somogy megyei községgel is bővült. A megye keleti, a Balatontól északra fekvő területeit Veszprém megyébe olvasztották. 1978-ban a Keszthelyi járás Veszprém megyétől Zala megyéhez került.

Zala vármegye 1550-ben vésetett címeres pecsétet „SIGILVM COMITATVS ZALA 1550” körirattal. Ekkor a kerek talpú reneszánsz pajzsot egy vízszintes pólya

osztotta alsó és felső mezőre egyharmad-kétharmad arányban, amely a Zala folyót jelképezte. A felső mezőben nyitott levélkorona, az alsó mezőben ZALA felirat lebegett. A 16. század végén használt címeres pecsétéken ZALA felirat már nem szerepel. A 18. századtól a címerpajzs színét – illetve a pólya fémét felváltva és keverten is alkalmazták, a pólyába pedig balra repülő, lebegő nyílvesszőt helyeztek. A 19. századtól mindinkább a pajzsmezőben látható pólyában lebegő nyílvesszővel díszített változat vált elfogadottá.²²⁹ A vármegye 1837-ben magyar körirattal ellátott pecsétet vésetett: „ZALA VÁRMEGYE PECSÉTJE 1837”.²³⁰ A *[kerek talpú reneszánsz]* a kőfaragványon ívelt oldalú, csücskös talpú pajzs mezejét egy pólya felső és alsó mezőre osztja kétharmad-egyharmad arányban. A felső mezőben nyitott, ékkövekkel gazdagon kirakott, bélelt, háromágú levélkorona lebeg. A pólyában lebegő nyílvesszőt nem helyeztek el.²³¹

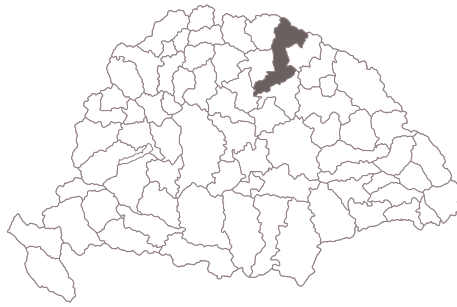
²²⁷ MNL OL - Y 1 - 1138, 1929. számú irat és MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz.

²²⁸ Pallas. *Az alapmű.*

²²⁹ Zala vármegye címerét és pecsétjét monografikus szinten dolgozza fel: Molnár András: *Zala megye pecsétje és címere 1550-2010*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2011. 150. Megjegyzés: 2010-ben Zala Megye Közgyűlése - a közben feltárt tudományos kutatási eredményekre figyelemmel - a kék pajzsmező, ezüst pólya változatú címerre változtatta az addig használatos zöld-arany címet. Vö. Bertényi Iván - Molnár András - Vikár Tibor: *Zala megye településeinek címerei és zászlai*. (Magyarország öngazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek 3.) Kemendollár, Akvirál 96, 2011. 367.

²³⁰ MNL OL - V 5 - Altenburger-Réső Pecsétgyűjtemény - 85. doboz. Csáky (2000): i. m. 1 Ao ív.

²³¹ Vö. Bél Mátyás: *Zala vármegye leírása*. Ford. Tóth Péter. In Káli Csaba (szerk.): *Zala megye a XVIII-XIX. században két korabeli leírás alapján*. (Zalai Gyűjtemény 46.) Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1999. 23.

Zemplén vármegye címere

Zemplén vármegye²³² földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Zemplén [...] vármegye [...] hazánk tiszajobbparti részében; határai: É-on Galicia, Ny-on Sáros, Abaúj-Torna és Borsod, D-en Szabolcs, K-en Ung vármegye. Területe 6301,58 km². É-i része és Ny-i határszéle hegyes, K-i és D-i része lapályos. É-i határszélén a K-i Beszkédek hegycsoportja emelkedik, mely a Ravka csúcsban (1300 m) emelkedik legmagasabbra és oldalágait a Ciroka völgyéig bocsátja D. felé. E völgyön túl a Vihorlát hegység trachittömege mered égnek, az ungvármegyei határon emelkedő három főcsúcscsal: Vihorlát (1074 m), Motrogun (1019 m) és Szinnai kő (1007 m). A sárosi és abaúj-tornai határszélet az Eperjes-tokaji trachit-hegység K-i ereszkedői foglalják el; É-i részén a Simonka (1092 m) csoportja emelkedik, amelyet a Dargó hágó (475 m) választ el a hajdan világhírű bortermő Hegyaljától (749 m.), mely Tokajnál a Nagyhegygyel (516 m) az Alföld szélén véget ér. Az ezen hegyláncról K-re elterülő, az Ondava, Tapoly és Laborctól öntözött lapály a nagy magyar Alföld legészakibb öble; a Bodrog és Tisza közti része a részben mocsaras Bodrogtörzs [...] míg a Szerencs és a Tisza közti része Harangod [...] és Taktaköz nevet visel.

Folyóvizekben a vármegye felette gazdag; legnagyobb folyója a D-i határát jelölő Tisza és a vele majdnem párhuzamos Bodrog; ez több párhuzamos folyású nagy folyó, t. i. a Laborc, Ondava és a K. felől jövő Latorca egyesüléséből jő létre: a Laborc mellékvizei közül az Udva, Ciroka és Virava, az Ondavái közül az Olyka, Tapoly és Helmec, a Bodrogéi közül a Ronyva említendő; közvetlenül a Tiszába ömlik a Sajó és Hernád, a Takta és Ond, valamennyi Tokajon alul. Mocsarak a Bodrogtörzsben nagyobb kiterjedésben vannak.”²³³

1920-ban Zemplén vármegye területének északi, nagyobb részét Csehszlovákiának ítélték. 1938–1944 között déli területéből hét jelentősebb település, Királyhelmece, Lelesz, Szomotor, Borsi, Imreg, Abara, Deregnő visszakerült a Magyar Királyság fennhatósága alá, amelyből az utolsó kettőt Ung vármegyéhez csatolták. 1945-től területének északi, nagyobb része ismét Csehszlovákiához került, 1993-tól Szlovákia része.

Az ívelt oldalú, alul is többszörösen ívelt, csücskös talpú pajzs vágott, alsó mezeje hasított. A felső mezőben jobbról és balról egy-egy angyal, „égi Genius” egymással szembefordulva két kézzel egy nyitott, ékkövekkel kirakott, bélelt levélkoronát tart,

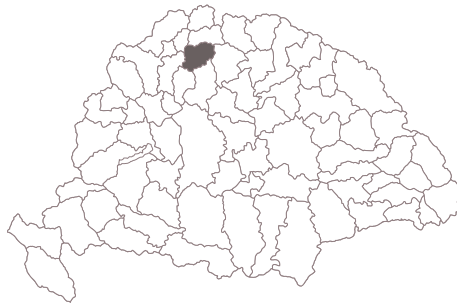
amelynek középső ágából két szőlőlevél között egy szőlőfürt emelkedik ki, a természetessel ellentétesen szára alul van, csúcsa felfelé áll. A korona alatt jobbról három makk szárral, balról három gabonakalász nyílik szét legyezőszerűen. A jobb alsó mezőben négy hullámos pólya a négy folyót – Tisza, Bodrog, Latorca, Laborca – jelképezi. A bal alsó mezőben három egymás felett elhelyezett úszó hal lebeg.

*[A pajzsra jobbra elfordított, szegélyezett és díszített, nyakékes, bélelt, pántos sisakot helyeztek, amelynek nyitott, ékkövekkel ékesített levélkoronájából sisakdísz – a pajzsban leírt szőlőfürt két levéllel – emelkedik ki. A címerpajzsot mindkét oldalról sisaktakaró övezi.]*²³⁴

²³² MNL OL – A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 66. kötet – 578.

²³³ Pallas. Az alaplmu.

²³⁴ Lásd még: Sokolovský (2010): i. m. 192–193.

Zólyom vármegye címere

Zólyom vármegye²³⁵ földrajzi fekvése, hegy- és vízrajza:

„Zólyom [...] vármegye [...] hazánk dunabalti részében; határai É-on Liptó, K-en Gömör, D-en Nógrád és Hont, Ny-on Bars és Turóc vármegye. Területe 2730,17 km². Z. hazánk leghegyesebb vármegyéi közé tartozik; É-i részében az Alacsony-Tátra hatalmas hegybástyája emelkedik. E hegységnek Z. vármegye területére eső szakaszai a Gyömbér (2045 m) és Prassiva (1754 m); ezen hatalmas hegységek K. felé az Ördöglakodalma (Csertova svadba, 1236 m) hágó határolja, itt választja el a Királyhegy csoportjától, míg Ny-on a Stureci hágó (1010 m) választja el a Nagy-Fátra csoportjához tartozó Krizsnától (1575 m). Ehhez D. felől a Körmöcbányai hegység csatlakozik a Goldbrunn (1266 m) és Laurin (1026 m) csúcsokkal. A Garam völgyén túl egészen más jellegű hegységek terülnek el; egyik a Polyána csoportja, mely a Garam és Szalatna völgyei közt emelkedik s az Ocsova patak kerek katlana által tűnik ki legkivált, a katlan párkányán a Polyána-csúcs 1459 méterig emelkedik. A Szalatnán túl az Osztroksi hegycsoport emelkedik Z. és Nógrád vármegye határán; fő csúcsa a Javorja (1024 m). Ezt a Kriványi hágó (432 m) választja el a Vepor hegységtől, melynek jelentékenyebb csúcsai az Ipolyhegy (1058 m) és a Vepor (1341 m), míg a Tiszolc és Erdőköz közti nyergen túl már a Fabova csoport (1441 m) ágai hálózák be Z. vármegye legkeletibb részét.

Ezen hegyek közé több folyó völgye mélyed; legnagyobb a Garamé, mely átlag csak 1-2 km széles, sok helyen ennél is keskenyebb, de Besztercebánya és Z. közt tágas lapálylá szélesedik. Legnagyobb mellékvíze a Vepor hegységben eredő Szalatna, mely a hasonló nevű község körül tágas lapálylá szélesedik. A Szalatnába ömlik a Polyána katlanában eredő Ocsova és ebbe a Zona patak. A Garam ezenkívül több jelentékeny vizet vesz fel: É. felől a Sebesért, Fejérkő, Jecenye és Beszterce patakat, D. felől a Feketevizet és a libetbányai patakat. Állóvíze nincsen.”²³⁶

Zólyom vármegye területe 1920-tól Csehszlovákiához tartozott, 1993-tól Szlovákia része.

A kerek talpú pajzs mezejét egy hullámos, a Garam folyót jelképező pólya osztja. A felső és az alsó mező címerképei azonosak. A mezőkben három-három természetes szikla látszik, amelyek három-három ívelt

halmon állnak. A hegyek között két-két egyenes törzsű, tűlevelű fenyőfa áll.

*[A címerpajzsot nyitott, bélelt, drágakövekkel ékesített levélkorona díszíti. A pajzsot jobbról és balról is angyalok mint pajzstartók tartják, egyenes talapzaton állva.]*²³⁷

²³⁵ MNL OL - A 57 - Magyar Kancelláriai Levéltár - Libri regii - 66. kötet - 652.

²³⁶ Pallas. *Az alpmű.*

²³⁷ Vö. Bél (1736): i. m. 407.; Sokolovský (2010): i. m. 199-202.

Felhasznált irodalom

- A Pallas nagy lexikona. Az alaplmu.* Budapest, Arcanum Adatbázis Kft., 1998. CD ROM.
- Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek. I. kötet. 1200–1868.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1904.
- Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek. VIII. kötet. 1826–1909.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1942.
- Bak Borbála: *Magyarország történeti topográfiája.* Budapest, História - MTA TTI, 1997.
- Bálint Sándor - Barna Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza.* Budapest, Szent István Társulat, 1994.
- Bél Mátyás: *Hungariae antiquae et novae prodromus I.* Nürnberg, Petrus Conradus Monath, 1723.
- Bél Mátyás: *Notitia Hungari novae historico geographica, divisa in partes quatuor I.* Bécs, Paullus Straubius, 1735.
- Bél Mátyás: *Notitia Hungari novae historico geographica, divisa in partes quatuor II.* Bécs, Paullus Straubius, 1736.
- Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor IV.* Bécs, Paullus Straubius, 1742.
- Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Ford., bev. Prokopp Gyula. In Farkas Gábor (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv.* 11. (1977). 83-117.
- Bél Mátyás: Bihar megye leírása. Ford. P. Szalay Emőke, Bev., jegyz. Csorba Csaba. *A Bihari Múzeum Évkönyve,* 2. (1978). 51-107.
- Bél Mátyás: Tolna vármegye leírása. Ford. Kun Lajos. In K. Balog János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből IX.* Szekszárd, Tolna Megyei Tanács Levéltára, 1979. 327-364.
- Bél Mátyás: Bács-Bodrog vármegye. Ford., jegyz. Szóts Rudolf. In Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából. VI. Helytörténeti források és szemelvények a XVIII–XIX. századból.* Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1982. 69-92.
- Bél Mátyás: *Csongrád és Csanád megye leírása.* Tan., jegyz. Zombori István. In Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1980/81 – 2.* Szeged, Móra Ferenc Múzeum, 1984. 55-75.
- Bél Mátyás: *Az újabbkori Magyarország földrajzi-történelmi ismertetése. Moson vármegye.* Ford., bev. Mihály Ferenc. (Moson-Magyaróvári Helytörténeti Füzetek IV.) Mosonmagyaróvár, Győr-Sopron megyei Levéltári Igazgatóság, 1985.
- Bél Mátyás: *Békés vármegye leírása.* Ford. P. Szalay Emőke, Pánczél Barnabás, tan. Dusnoki József (1. és 5. fejezet), Kereskényi Miklós (2-4. fejezet), jegyz. Kereskényiné Cseh Edit, szerk. Krupa András. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1993.
- Bél Mátyás: *Komárom vármegye.* Ford. Vilimszky László. Pozsony, Kalligram, 1996.
- Bél Mátyás: Zala vármegye leírása. Ford. Tóth Péter. In Káli Csaba (szerk.): *Zala megye a XVIII–XIX. században két korabeli leírás alapján.* (Zalai Gyűjtemény 46.) Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1999. 7-70.

- Bél Mátyás: *Esztergom vármegye leírása*. Ford. Deák A. András. Esztergom, Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001a.
- Bél Mátyás: *Sopron vármegye leírása I. Descriptio Comitatus Semproniensis I.* Szerk., jegyz. Kincses Katalin Mária. (Sopron város történeti forrásai. Quellen zur geschichte der stadt Ödenburg. C sorozat, 2. kötet. Reihe C Band 2.) Sopron, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 2001b.
- Bél Mátyás: Torna vármegye leírása. Ford. Tóth Péter. In Rémiás Tibor (szerk.): *Torna vármegye és társadalma 18–19. századi források tükrében*. Bódvaszilas–Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2002. 51–110.
- Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam; tertia, Cis-Tibiscanam; quarta, Trans-Tibiscanam: Universim XLVIII Comitatus designatam, expromit. Comitatum ineditorum tomus primus in quo continentur comitatus adhuc in mss. Haerentes partis primae Trans-Danubianalis, hoc est, Comitatus Arvensis et Trentsiniensis.* Operi edendo praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt Notisque instruxerunt Ladislaus Glück, Zoltanus Gózszy, Gregorius Tóth. Budapest, Instituti Historici Sedis Centralis Studiorum Philosophicorum Academiae Scientiarum Hungaricae, 2011.
- Bél Mátyás: *Ung vármegye leírása*. Ford. Tóth Gergely, bev. Tóth Gergely, Benei Bernadett. Budapest, Argumentum, 2015.
- Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica, divisa in partes quatuor, quarum prima, Hungariam Cis-Danubianam; altera, Trans-Danubianam; tertia, Cis-Tibiscanam; quarta, Trans-Tibiscanam: Universim XLVIII Comitatus designatam, expromit. Comitatum ineditorum tomus tertius in quo continentur comitatus adhuc in mss. haerentes partis secundae Trans-Danubianae, hoc est, Comitatus Laurinensis, Comaromiensis et Strigoniensis.* Operi edendo praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei, Rudolphus Jarmalov, Gregorius Tóth, et al. Budapest, Instituti Historici Sedis Centralis Studiorum Philosophicorum Academiae Scientiarum Hungaricae, 2016.
- Bél Mátyás – Laurentsik Keresztély: Bereg megye leírása. Ford., jegyz. Balogh István. In Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás V–VI. 1723.* (Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Kiadványai I. Évkönyvek 5–6.) Nyíregyháza, 1985.
- Bél Mátyás – Schemberger Ferenc: *Szabolcs megye a XVIII. században*. Ford. Balogh István. In Gyarmathy Zsigmond (szerk.): *Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás I–II. 1723.* Nyíregyháza, Kuknyó János, 1979. 12–77.
- Bereg vármegye 1836. évi kiváltságlevele*. Faksimile. A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára és a Kárpátaljai Magyar Levéltár közös kiadványa. Szerk. Kujbuszné Mecsei Éva – Mykhailo Mishuk, ford. Nagy Dóra. Nyíregyháza, 2017.
- Bertényi Iván: *Új magyar címertan*. Budapest, Maecenas, 1998.
- Bertényi Iván – Hudi József – Töreky András: *Veszprém megye településeinek címerei és zászlai*. (Magyarország öngazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek 2.) Kemendollár, Akvirál 96, 2008.
- Bertényi Iván – Molnár András – Vikár Tibor: *Zala megye településeinek címerei és zászlai*. (Magyarország öngazgatási jelképeit bemutató kézikönyvek 3.) Kemendollár, Akvirál 96, 2011.
- Borsa Iván: *Somogy vármegye címere és pecsétje 1498*. Kaposvár, Kobler István, 1998.
- Csáky Imre: *A Magyar Királyság vármegyéinek címeres pecsétjei XVIII–XIX. század* [Tabló, Ao ív]. Budapest, 2000.
- Csáky Imre: *Erdély Nagyfejedelemség aranybullás címereslevele*. Faksimile. Budapest, HÍD, 2001.
- Dunavölgyi Péter: Olcsvay Géza és a M. Kir. Ludovika Akadémia kapcsolata. *Dunavölgyipeter.hu*. Online: http://dunavölgyipeter.hu/csaladi_irasok/olcsvay_geza_ludovika/olcsvay_geza_es_a_m_kir_ludovika_akademia_kapcsolata
- Dunavölgyi Péter: Olcsvay Géza írásai. *Dunavölgyipeter.hu*. Online: http://dunavölgyipeter.hu/csaladi_irasok/olcsvay_geza_irasai
- Ezer év törvényei*. Net.jogtar.hu. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei>
- Farkas Kristóf Vince: Előkerült a Jászok legrégebbi ábrázolása. *Redemptio – A Jász és Kun Települések Honismereti Lapja*, 23. (2016), 5. 12.

- Fónagy Zoltán: Hadi Főtanoda az Orczy-kertben – A Ludovika előtörténete [Blogbejegyzés]. *Mindennapoktortene*. *blog.hu*, 2014. április 1. Online: <http://mindennapoktortene.blog.hu/2014/04/01/ludovika>
- Galván Károly: A Magyar Királyi Honvédség (1868–1918) békeruházati emlékanyaga az Országos Hadtörténeti Múzeumban. *Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, (1971), 1. 228–261.
- Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I. kötet. A–J. Budapest, Natúra–Tellér–Heraldika, 1990.
- Hógye István: A Buttler-család levéltára és Buttler János „különös házasságának” dokumentumai. In Csorba Csaba (szerk.): *Borsod-Abaúj-Zemplén Levéltári Évkönyv*. VI. Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 1990.
- Ivánfi Ede: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország és Részeinek címerai*. Reprint. Budapest, Maecenas, 1989.
- Kaló József – Szalay Tihamér – Horváth József: A Magyar Királyi Ludovika Akadémia története. Megnyílik a Ludovika Akadémia. In Csáky Imre: *A Ludovika Akadémia vármegyecímerai*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2014. 9–14.
- Karthauzi Névtelen: Bódogságos Szent István királynak legendája. In V. Kovács Sándor (szerk.): *A magyar nyelvű középkori irodalom*. Budapest, Neumann, 2000. Online: <http://mek.niif.hu/06100/06196/html/kozep0025/kozep0025.html>
- Kninski, Ivan Bojničić: Grbovnica kraljevine „Slavonije”. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 1. (1895), 1. 23.
- Kobler, Giovanni: *Memorie, per la storia della liburnica città di Fiume*. Fiume, Mohovich, 1896.
- Kohajda László: *Heves vármegye pecsétje és címere*. Archívum. A Heves Megyei Levéltár közleményei. Eger, Heves Megyei Levéltár, 1973.
- Josephus Koller: *Cerographia Hungariae, seu notitia de insignibus, et sigillis Regni Mariano-Apostolici*. Nagyszombat, Leopoldus Berger, 1734.
- Magyarország külön czimerének és a magyar korona országai egyesített czimerének leírása és rajza. *Budapesti Közlöny*, (1896), 308.
- Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1895. Millenniumi Emlékiadás. 1884–1886. évi Törvénycikkek*. Budapest, Franklin, 1897.
- Molnár András: *Zala megye pecsétje és címere 1550–2010*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2011.
- Nádas Egon: Gróf Buttler János bronz mellszobrának restaurálása. Kincses Katalin Mária – Szoleczky Emese (szerk.): *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 3. Acta Musei Militaris in Hungaria*. Budapest, Hadtörténeti Múzeum, 2000. 137–139.
- Nagy Gábor (szerk.): *Magyar História 1526–1608. (Forrásgyűjtemény)*. Debrecen, Tóth, 1998.
- Nyulásziné Straub Éva: Öt évszázad címerai a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Budapest, Corvina, 1987.
- Olcsvay Géza: *Így vádoltam, vétkeztem, vezekeltem és békéltem meg! Utolsó könyvem kézírata. (Életrajzom!)* (é. n.)
- Olcsvay Géza: *A katonai betűvetésről (polgáriak számára is alkalmas)*. Budapest, a szerző kiadása, 1941.
- Pál-Antal Sándor: Az erdélyi és partiumi vármegyék címeres pecsétjei. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv*, [1995], 11. 269–304.
- Pál-Antal Sándor: *Maros-széki intézmények és pecsétjeik a XVI. századtól 1867-ig*. Marosvásárhely, Mentor Könyvek, 2004.
- Ságvári György: *Magyar uniformisok a honfoglalástól napjainkig*. Budapest, Kossuth – Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2010.
- Siposné Kecskeméthy Klára: A Ludoviceum. A Ludovika Akadémia története. *Bonum Publicum*, (2014), 3. 14–19.
- Sokolovský, Leon: *Pečate a znaky stolíc na Slovensku*. [Vármegyei pecsétek és címerek Szlovákiában.] Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2010.
- Temesvári Pelbárt: A Boldogságos Szűzmária Csillagkoronája (1498). Előszó. Ford. Vida Tivadar. In: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez – Középkor (1000–1530)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992. Online: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=174_190_predikaciok#pelbart1

Történelmi világtalasz. Budapest,
Cartographia, 1998.

Varju Elemér: Czimertani és sphragistikai
emlékek az ezredéves országos kiállításon.
Turul, 14. (1896), 4. 145-157.

*Veszprém vármegye 1836. évi címermegújító
adománylevele.* Faksimile. Veszprém, 2000.

Vítek, Peter: Erb Liptova. *Dejinyliptova.*
guran.sk. (é. n.)

Zrínyi Miklós: Mátyás király életéről való
elmélkedések. In Zrínyi Miklós: *Tábori kis
tracta; Mátyás király életéről való elmélkedések;*
*Ne bánts a magyart! Az török áfium ellen való
orvosság.* Budapest, Szépirodalmi, 1983.

